

YU ISBN 86-7073-061-8

pogledi na politički pluralizam

Pluralizam

Народна библиотека
Србије

POGLEDI NA POLITIČKI PLURALIZAM

- Dr Jovan Đorđević,*
- Dr Radoslav Ratković,*
- Dr Mihajlo Marković,*
- Dr Branko Horvat,*
- Dr Najdan Pašić,*
- Slobodan Vučetić,*
- Dr Gajo Sekulić,*
- Dr Jovan R. Marjanović,*
- Dr Žarko Puhovski,*
- Dr Branislav Šoškić,*
- Dr Vučina Vasović,*
- Dr Ciril Ribčić,*
- Dr Dragan Simeunović,*
- Dr Svetomir Škarić,*
- Marjan Kotar,*
- Dr Mitar Miljanović,*
- Dr Anton Bebler*

RADNIČKA ŠTAMPA
POSLOVNA POLITIKA

Izdavači:

NIP »RADNIČKA ŠTAMPA«
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 5/V
NIP »POSLOVNA POLITIKA«
Beograd-Zemun, Bulevar Edvarda Kardelja 3

Za izdavače:

RADOSLAV ROŠO,
direktor NIP »Radnička štampa«
VLADIMIR TRAJKOVIĆ,
direktor NIP »Poslovna politika«

Uređivački odbor:

Prof. dr JOVAN R. MARJANOVIĆ
Doc. dr DRAGAN SIMEUNOVIĆ
MILIVOJ TATIĆ

Tehnički urednik

BRANISLAV RAKIĆ

Likovna oprema

DORĐE SIMIĆ

Plasman

NIP »RADNIČKA ŠTAMPA«
Tel. (011) 330-921. Telex: 72638 RSN1PYU
NIP »POSLOVNA POLITIKA«
Tel. (011) 611-428, 611-293

Štampa i korektura

SIP »NIKOLA NIKOLIĆ«, Kragujevac

Tiraž: 1.500 primeraka

JOVAN ĐORĐEVIĆ, RADOSLAV RATKOVIĆ, MIHAJLO MARKOVIĆ,
BRANKO HORVAT, NAJDAN PAŠIĆ, SLOBODAN VUČETIĆ, GAJO SE-
KULIĆ, JOVAN R. MARJANOVIĆ, ŽARKO PUHOVSKI, BRANISLAV
ŠOŠKIĆ, VUČINA VASOVIĆ, CIRIL RIBIČIĆ, DRAGAN SIMEUNOVIĆ,
SVETOMIR ŠKARIĆ, MARJAN KOTAR, MITAR MILJANOVIĆ, ANTON
BEBLER

949741

POGLEDI NA POLITIČKI PLURALIZAM

NIP »RADNIČKA ŠTAMPA«
NIP »POSLOVNA POLITIKA«
BEOGRAD, 1990. g.

PREDGOVOR

Akademik prof. dr JOVAN ĐORĐEVIĆ

O POLITIČKOM PLURALIZMU*

I — Nastupilo je vreme »reformne«, promena i traženja novih izlaza iz savremene krize i nastajanja novih oblika društvenog i posebno političkog uređenja, novih institucija. Ovaj talas »reformizma« odnosi se posebno na zemlje koje su imale tzv. socijalističko uređenje. Ali reforme u celini, ili pojedinačno, zahvataju i druge države koje nisu bile proglašene za socijalističke.

Teorijski i politički najznačajniji i dalekosežniji je problem promena u postojećim socijalističkim zemljama, koje su skoro sve orijentisane prema većim ili manjim promenama. U red ovih zemalja spada i Jugoslavija, koja je i ranije ostvarivala pojedine veće ili manje promene ali ne i promene sistema, osim uvođenja samoupravljanja, koje je dosad donosilo najdublje promene u teoriju a donekle i u stvarnost socijalizma.

Proglašenje socijalizma je skoro u svim socijalističkim zemljama bilo posledica jednog prihvaćenog i uticajnog modela. To je bio tzv. sovjetski model, koji se sastojao iz dva principa: a) državno partijske države i b) državne svojine nad sredstvima za proizvodnju i planske privrede. Iza ovog modela stajao je autoritet i u to vreme značajan uticaj Sovjetskog Saveza. Pored toga, taj model je imao i svoju teoriju, razrađenu u radovima Marksa a posebno Lenjina. U skladu s tim koncept i ostvarivanje novog državnog uređenja nije tražio posebne naučne i političke institucije niti ozbiljan teorijski rad. On je jednostavno prihvaćen i bez ozbiljnih priprema i analiza primenjivan.

Ovaj oblik socijalizma je bio relativno jednostavan pošto je celokupno društveno uređenje činio zavisnim od države i partije. Usled toga i u teoriji i u misli bio je vladajući princip apsolutizma i premoći politike, koja je istovremeno bila jednopartijska. U ovakvoj društvenoj idejnoj konstelaciji politika je bila određujuća i sve što je ona postavljala ili menjala smatralo se za naučno i zakonito. Politika je ujedno bila i monokratska, odnosno nije dozvoljavala više funkcionalnosti i konkurenciju. Ovakva politika je podržavala dogmatizam s jedne strane, i vladajuću ideologiju s druge strane.

U ovakvim uslovima i sama vladajuća teorija i uopšte misao je bila zatvorena, tj. nije dozvoljavala razlike, traženje novog i kritičku misao.

*) Ovaj tekst je poslednji u bogatom naučnom opusu nedavno preminulog autora.

Kad je u poslednje vreme, a naročito poslednjih nekoliko godina, ovaj model socijalizma ušao u krizu, ta kriza je bila i jeste ne samo ekonomska, politička i moralna, nego i idejna i intelektualna. U svim socijalističkim zemljama pokazalo se da ne postoji ne samo »model zamene«, nego i nove i stvaralačke ideje koje je trebalo da proizađu iz samog socijalizma i njegove teorije. Ova teorijska i intelektualna kriza je izazvala u nekim socijalističkim zemljama, naročito u Sovjetskom Savezu, pod uticajem Gorbačova shvatanje nužnosti »nove misli«. Ta nova misao je pre suprotna ili opoziciona misao u odnosu na stari model posebno u odnosu na Staljinu kao glavnog kreatora tog modela, nego što je do danas proizvela stvarno nove stvaralačke poglede i ideje koji bitno menjaju suštinu starog društvenog modela i njegovo intelektualno shvatanje. To je uticalo da se i sam pojam promeni i ne time ograniči.

Nova shvatanja i nove misli su neophodni ne samo kao put izlaska iz krize već i naročito radi konstituisanja novih odnosa i institucija koje omogućuju nove odnose i nove vrednosti bez kojih socijalizam, sloboda i demokratija ne mogu proizvesti nove odnose i vrednosti.

Za razliku od ranijih perioda promena, savremeni period se odlikuje ne samo odsustvom originalnosti nego i pozajmljivanjem ili imitacijom ranijih klasno ili politički različitih sistema. To se prvenstveno odnosi na ekonomsko uređenje koje se zasniva na uspelim idejama više ili manje otvorene privrede i liberalnog kapitalizma, kao i na nedovoljno kritičnom primenjivanju liberalne demokratije.

Radi otvaranja puteva izlaska iz krize i traženja novih organizacionih oblika i institucija savremenog socijalizma neophodne su sledeće opšte promene:

- a) deidealizovati političku a posebno društvenu misao i time i misao o socijalizmu;
- b) omogućiti razmah kritike i slobode mišljenja i to polazeći od celokupne teorije i prakse socijalizma, demokratije i čovekove težnje i ostvarenja;
- c) osloboditi se dogmatskih mišljenja o apsolutnom preimućstvu jedne doktrine i dogme;
- d) biti svestan istine da se do znanja i istine ne može doći na osnovu samo jedne teorije;
- e) otvoriti mogućnosti diskusije i rasprave, polazeći od različitih shvatanja i suprotnih gledišta;
- f) dati ravnopravnost svim misaonim ljudima i otkloniti zabludu o postojanju monopola pojedinaca i pojedinih grupa u traženju i postizanju saznanja i istine;
- g) podsticati traženje istine bez ideoloških predrasuda i političkih diskriminacija.

Ove promene su neophodne, naročito ako još uvek vladaju modeli starog ideološkog modusa mišljenja i ponašanja.

Ove promene su neophodne naročito u sredinama u kojim još uvek vladaju modeli starog državnosocijalističkog mišljenja i ponašanja. S druge strane, svaki ozbiljan pokret prema novom u stvarnosti i u mišljenju nema značaja i uspeha ako nije prethodno pripremljen i raspravljen.

II — Pluralizam je pre svega bitna odlika stvarnosti i to kako života tako i društva. To su shvatili već stari grčki filozofi u raspravi o monizmu. Prema tome pluralizam, kao opozicija monizmu je osobenost empirije. Grčka, a pre svega anglosaksonska filozofija u XIX veku podižu ovaj pojam

na rang opšte filozofske kategorije na kojoj se zasniva poseban filozofski pravac pod nazivom **pluralizam**.

U opštem, filozofskom značenju pluralizmom se podrazumeva suprotstavljanje ideji da se u životu i u društvu sve svodi na **jedno**, što je sintagma monizma. Suprotno tome pluralizam zastupa ideju o složenosti strukture svake stvarnosti, uključujući i misaonu.

Pluralizam nije van SAD i Velike Britanije imao većeg uticaja u filozofiji i nauci. On je manje poznat i u Nemačkoj i Francuskoj kao i u drugim zemljama, podrazumevajući tu i Jugoslaviju. Nema u ovim zemljama ni jednog uticajnijeg dela ili rada posvećenog pluralizmu. Razlog je jednostavan i leži u činjenici što je u ovim zemljama u filozofiji i izvan nje vladao monizam i njegovi društvenopolitički uzroci i ideološki uticaji.

Ali značaj ovog pojma leži na drugoj strani.

III

Društvene i političke promene i borbe u toku XX veka uticale su na novi i pretežno politički značaj koncepta pluralizma. Tri su značajne istorijske situacije u kojima pluralizam postaje jedan od instrumenata novog i naprednijeg mišljenja. Te situacije su:

1) sukob između fašizma i demokratije, naročito posle pojave nacionalsocijalizma;

2) u toku tzv. studentskih buna i pokreta 1968. godine;

3) u procesu današnjih kritika državopartijskih sistema koji su ušli u očiglednu krizu koja traži nove izlaze i u pogledu države i naročito u odnosu na jednopartijski sistem koji je svuda iscrpeo svoju nekad pozitivnu revolucionarnu energiju.

Neposredno pre i posle II svetskog rata kad je čovečanstvo ušlo u krizu koja je početak opšte savremene društvene krize. Karakteristika te krize je podela društva na različite i suprotstavljene sisteme klasne i političke vladavine. Jedan od vodećih državnika antihitlerovske koalicije, Vinston Čerčil proglašava da se naročito između zapadne i istočne Evrope, ili sveta socijalizma i sveta kapitalizma uspostavila tzv. **gvozdена zavesа**, odnosno nepromostiva protivrečnost, i iako je svet počeo da živi i da se razvija kao podeljen protiv samog sebe umesto da se ujedinjuje kao što je obećavao u toku rata.

Ova podela uslovlja je kako otuđenjem starih i novih sistema tako i njihovom međusobnom podeljenošću i sukobima i neposrednim pojedinačnim deformacijama. Socijalizam nije razvio svoje potencije već se deformisao, pod uticajem staljinističke politike u sistem državne opresije. Ranije demokratski poredak vajmarske Nemačke i Italije pretvorio se u antidemokratski i ratoborni sistem monstruozne vladavine narodima i ljudima u obliku nacionalsocijalizma i »fašizma«.

Ovi politički sistemi su obnovili i zaoštrili idejni monizam i na osnovu toga obnovili centralizam i diktaturu kao metode vladavine. Kao idejno osporavanje ovog novog oblika monizma prihvaćen je stari filozofski pristup pluralizmu. Na taj način pluralizam dobija novi i to politički značaj i smisao.

Teorijska obrada i uticaj ideje pluralizma su se ogledali ne samo u negaciji državnog centralizma i političke diktature, već i u obnovi ideje i prakse federalizma, konsitucionalizma, a pre svega demokratije. Ovo je prvi savremeni idejni spoj pluralizma i demokratije koji će uticati na docnije prihvatanje i primanje pluralizma.

Ovaj smisao pluralizma naročito do izraza u karakterističnom pro-demokratskom pokretu koji će nastati u sredini ovog veka i koji je poznat po studentskim i omladinskim težnjama za promenom postojećeg društvenog i političkog uređenja; i to pre svega i naročito, u razvijenim buržoaskim zemljama (Francuskoj, Nemačkoj, SAD i u najvećem delu zapadnog demokratskog sveta).

Preuzimajući iz ranijih pluralističkih teorija kritiku suverenosti, pluralistička shvatanja koja su proizišla iz studentske bune otišla su dalje u primeni pluralizma na političkom planu. Pojedini teoretičari, uglavnom socijalističke i uopšte tragalačke orijentacije pišu knjige i studije u kojima razvijaju ideju o pluralističkom karakteru nove vlasti.

Prilivajući ideju o suverenitetu koju su razvijali Harold Laski i njegova škola pluralista u Velikoj Britaniji i SAD, francuski pluralisti ističu da demokratska vlast može biti samo pluralistička, da obuhvata više centara, od države do sindikata i različitih političkih i kulturnih udruženja.

Ali, ovaj pluralizam nije dugo trajao. Iz samog bića monopolskog kapitalizma i monopolizma partijske države u socijalističkim zemljama proizašle su snage i pogledi koji su ograničavali ali i sputavali uticaj pluralizma.

Istorijski dinamizam je žilaviji od ideologije. On je uticao na treću pojavu teorije pluralizma i ovog puta i socijalizma, sa više demokratije.

IV

Savremeni pluralizam nije svuda i jednako razvijen i ne znači svuda jedno isto, ali kao teorija i kritika postojećeg ima dalekosežniji značaj od ranijih shvatanja. On zadire u biće države i partijskog sistema, jer predstavlja osnovu za prevazilaženje dva istorijski negativna principa: partijske države i monopolizma jedne partije.

Pluralizam u raznim socijalističkim zemljama, ali i u jednoj istoj, ima još uvek različita značenja. U jednim on znači uvođenje dvopartijskog ili višepartijskog sistema kojim se ujedno osuđuje gledište socijalizma pa i samog marksizma. Ali, ni istorija ni nauka ne podržavaju dogmatsko mišljenje da postoji društveni i politički sistem koji zahteva vladavinu jedne partije, a najmanje da takav sistem ima elemente socijalizma i demokratije. Tako su mislili i Marks i Engels.

Najznačajniji oblik pluralizma je politički pluralizam, jer on zadire u suštinu političkih odnosa, u partijski i ideološki sistem, negirajući njihov monopolizam i idejni apsolutizam. Konkretno, karakteristike političkog pluralizma su:

- a) negiranje i onemogućavanje svakog monopola pojedinca, grupe i organizacije;
- b) sloboda, jednakost u izražavanju političke volje i sloboda organizovanja i borbe za postizanje te političke volje;
- c) slobodno i javno isticanje načina i sredstva za slobodno i ravnopravno pretvaranje svojih interesa i pogleda u opšte, priznate od većine i javno poznate;
- d) podržavanje i postovanje demokratskih pravila igre, neophodnih za svaki politički proces.

Politički pluralizam uopšte i danas u Jugoslaviji pretpostavlja postojanje slobode i demokratije u društvu kao i javnost u političkoj akciji. Nema političkog pluralizma ako ne postoji više subjekata političke volje koji su ujedno sposobni da je izražavaju i ostvaruju uz njihove poznate

interese, za društveni napredak, lične i kolektivne slobode, nacionalno i svetsko sporazumevanje i mir.

Ostvarivanje političkog pluralističkog sistema u zemljama, koje su duže postojale na osnovu i u okviru monopolističke partijske države i njene zatvorene i imperativne ideologije, predstavlja poseban i težak problem. Taj problem je relativno jednostavan ako se, pored jedne, relativno demokratizovane komunističke partije, prizna pravo postojanja drugih i pretežno socijalističkih partija.

Složeniji je problem ako su novoosnovane partije različite po klasnom poreklu i političkom programu. U svakom slučaju, u sistemima koji su zastupali socijalizam ili mešovitu privredu i ideologiju, otvoren je i zasad nedovoljno određen problem pluralizma u njegovom pravom i demokratskom značenju.

U svakom slučaju, pluralizam nije propisani model i ne može da se diriguje kao jednopartijski sistem. Pluralizam je kreacija i emanacija složenog, otvorenog i spontano razvijanog društva. On se ne propisuje, već se stvara, pod uticajem ljudi i njihovih volja, pogleda i sposobnosti. Otuda ne postoji model pluralizma, već se on razlikuje prema zemljama i istorijskim situacijama u kojima ga ljudi stvaraju. Za pluralizam je bitno da ne predviđa uslove za monopolizam jednih i podčinjavanje drugih.

Da bi bio i funkcionisao kao demokratski mehanizam, a drukčije ne može biti, pluralizam se mora razvijati odvojeno od države kao njena inspiracija i kritika, i prema tome, prevazilaženjem klasične partije kao institucije koja se bori za usvajanje i održavanje političke vlasti.

Subjekti pluralističkog sistema su politički u dva smisla:

- a) što oličavaju slobodnu zajednicu ravnopravnih naroda i ljudi a ne državu;
- b) što politiku vraćaju na njene originalne i ordinarne korene skupa vrednosti od opšteg i javnog interesa.

I DEO

IDEOLOŠKE KONTROVERZE O POLITIČKOM PLURALIZMU

I

Postoje dva sloja pluralizma — jedan koji je fundamentalan, koji je u osnovi društva i on se nalazi pre svega u socijalno-ekonomskoj strukturi. Naime, produkcionni odnosi, svojinski odnosi, položaj ljudi u tim odnosima, grupiše ih u različite socijalne kategorije koje imaju različite položaje i različite interese. Pored toga od bitnog značaja je i nacionalno-etnička struktura, koja je mnogostruka prepletena sa socijalno-ekonomskom, ali i relativno samostalna, sa specifičnim potrebama i interesima. Prema tome, postoji taj realni, stvarni pluralizam, razvijen u ovoj ili onoj meri, pri čemu odnosi između socijalnih slojeva ili klasa, odnosno odnosi između nacija, mogu biti odnosi suprotnosti, ali mogu predstavljati interesne razlike koje je moguće prevazilaziti kompromisima i sporazumima.

Drugi sloj pluralizma — onaj o kome se misli kad se govori o političkom pluralizmu — leži u institucionalnoj ravni društva; on je izraz bazičnog pluralizma na organizaciono-institucionalnom planu.

Onaj prvi pluralizam mora uvek da postoji; u svakom iole razvijenijem društvu postoje — s obzirom na karakter produkcionnih odnosa i ekonomsku strukturu, kao i na nacionalni sastav — različite potrebe i interesi i, prema tome, različite mnoštvenosti, pluraliteti, realnih pozicija i interesa i on je tu, priznavali ga mi ili ne. Ali, da li će se taj dubinski, stvarni pluralizam izražavati i na koji način u političkoj, u organizaciono-institucionalnoj strukturi, to zavisi od karaktera te strukture. Naime, zavisi od toga da li dati politički sistem, da li politički režim, dozvoljava autentično, ili iskrivljeno, ili bilo kakvo ispoljavanje različitih interesa u oblasti društvenog organizovanja, to znači da li se ti interesi mogu organizovati i boriti za svoju afirmaciju na političkom planu, ili sistem to ne dozvoljava.¹⁾ Recimo, ako nosioci političke sile proklamuju i nameću ideju bezkonfliktnog društva bez obzira na stvarno stanje, onda nema nikakvih uslova za izražavanje i zastupanje različitih društvenih potreba i interesa u organizaciono-institucionalnoj oblasti.

¹⁾ Kakav će vid dobiti oblici organizovanja za izražavanje i ostvarivanje različitih grupnih interesa na političkom polju, zavisi od niza istorijskih okolnosti. Oblik političkih partija kakve su nastale na tlu kapitalizma i građanskog društva samo je jedan od oblika organizacije političke akcije — borbe za posedovanje političke vlasti ili za uticaj na nju — kome su prethodili mnogi različiti oblici organizovanja za ostvarenje političkih ciljeva, bilo da se radilo o uskim oblicima klika, sekti, koterija, ili o veoma širokim masovnim pokretima u vremenima burnih socijalnih potresa. Pored toga, ni tamo gde političke partije u savremenom značenju predstavljaju vladajući oblik političkog organizovanja, situacije su veoma različite zbog velikih razlika u karakteru, političkih partija kao i zbog toga što pored njih i unutar njih deluju, u većoj ili manjoj meri, uže interesne grupe.

Međutim, da bi stvar bila komplikovanija, među dve dimenzije pluralizma meša se jedan treći element: pored stvarne situacije u društvenoj strukturi i njenog političkog izraza u institucionalnoj sferi postoji i faktor ideologije. Naime, ne izražavaju se realne pozicije i sa njima povezane potrebe i interesi društvenih grupa direktno u organizaciono-institucionalnoj sferi nego tu posreduje ideologija i otuda tu često dolazi do čudnih obrta. Naime, uticaj ideologije, koji može da bude izvanredno veliki, čak i u društvima koja ne moraju biti naročito razvijena, ali imaju vrlo razvijene ideološke aparate, ljudi ne vide, usled pritiska ideologije, svoje prave interese, pošto taj ideološki pritisak, pritisak ideoloških aparata — to može biti crkva, može biti partija, državna organizacija — utiče da se ti interesi pojavljuju u iskrivljenom vidu. Bezuzimanja u obzir uloge ideologije mnoge političke pojave nisu objašnjive. Tako je elementarna pretpostavka da radnici uvek znaju šta je njihov interes, njihov realni položaj ih direktno na to upućuje. Pa ipak nije uvek tako. Iz starije istorije radničkog pokreta poznat je ludistički pokret inspirisan iskrivljenom ideološkom svešću koja je radnicima sugerirala da su mašine njihov neprijatelj, da ih one izbacuju sa posla, i upućivala ih na rušenje mašina.

Kasniji slučaj je prodor buržoaskog nacionalizma u radnički pokret uoči prvog svetskog rata kada su snažni ideološki aparati nametnuli radnicima svest da su njihovi interesi identični sa interesima buržoazije i militarističkih snaga i usmerili ih da se bore za te interese i da u međusobnoj borbi ginu po evropskim ratištima.

Prema tome, momenat ideologije komplikuje scenu društvenih zbivanja zato što se ideologija pojavljuje kao posrednik između realne strukture, realnih pozicija društvenih grupa, i njihovog izražavanja na političkom i organizaciono-institucionalnom planu. Usled toga može doći i često dolazi do znatnih odstupanja između stvarnog položaja i odgovarajućih pravih interesa neke klase ili nacije i izraza toga u oblasti političkog organizovanja i delovanja.

Ideološka izokretanja i poplava iracionalne svesti su naročito izražena u kriznim situacijama. Pošto već duže vremena živimo u takvoj situaciji moramo biti spremni da sa dovoljno kritičnosti razmatramo stanovišta oko političkog pluralizma i njegovog ostvarenja u našim društvenim uslovima. Očigledno je da je pitanje organizaciono-institucionalnog pluralizma sastavni deo jednog kompleksnog sklopa društvenih odnosa, sastavni deo društvenog i političkog uređenja. Ono se ne pojavljuje kao samostalno pitanje, nego uvek u sklopu celine sistema i od bitnog je značaja za njegovu strukturu i funkcionisanje.

Budući višestruko povezana sa celinom sistema problematika pluralizma — i stvarnog i organizaciono-institucionalnog i njihovih ideoloških izraza — podložna je promenama i to mora biti naročito izraženo u uslovima brzog društvenog kretanja. Naše socijalističko društvo, od svoga konstituisanja, nalazi se u takvim uslovima, što ne znači da je njegovo kretanje bilo stalno progresivno; ono je bilo protivurečno, sa pomeranjima napred ali i sa zastojima, stranputicama, pa i vraćanjem nazad. Naš prvobitni socijalistički sistem je postavljen po takvoj doktrini diktature proletarijata u okviru koje se odlučno odbacuje bilo kakva mogućnost organizovanja za ispoljavanje bilo kakvih interesa osim onih koje je vladajuća politička sila proglasila za interese radničke klase. Ovo odbacivanje pluralizma u datim uslovima bilo je dopunjeno isključivanjem pluralizma i u budućnosti prihvaćanjem staljinističke iluzionističke koncepcije o socijalizmu kao bezkonfliktnom društvu. Emancipacija od staljinizma — u meri u kojoj se ostva-

rivala — uzdrmala je ova shvatanja i praksu iako su se ona održala u delovima društvene svesti i društvenog tkiva.

Tokom demokratskih i samoupravnih preobražaja u našem društvu došlo je do oslobađanja prostora za ispoljavanje društvenih protivurečnosti i otvaranje prostora za njihovo priznavanje i ispoljavanje u institucionalnoj oblasti, ali uz određena ograničenja.

Situacija u kojoj se u vezi s problematikom pluralizma sada nalazimo, proizvod je toga prethodnog razvitka. Rasprave koje se vode o reformi političkog sistema i u vezi s tim uključena u taj sistem pluralističkih obeležja, ne vode se na praznom prostoru već na tom zatečenom tlu što, bez obzira šta ko misli, predstavlja okvir i relativno determiniše moguća rešenja. Zbog toga se čini uputnim da se pre razmatranja aktuelnih shvatanja o političkom pluralizmu i njegovom unošenju u naš politički sistem, pokuša prikazati ideološko-politička situacija u kojoj se shvatanja o pluralizmu iznose i bore za realizaciju. Razume se, taj prikaz ideološko-političke situacije može ovde biti dat u kratkoj skici, sa naznačavanjem rasporeda glavnih egzistirajućih ideoloških struja i elementarno karakterisana je njihovih sadržaja.

II

Oslanjajući se na analize ideoloških struja date u Programu SKJ, uz uzimanje u obzir iskustava kasnijeg razvitka, čini se da je osnovano smatrati da se ideološka ispoljavanja u našem društvu grupišu u četiri ideološke struje, pri čemu osnovu grupisanja čine njihovi sadržaji, ciljevi koje zastupaju i karakteri njihovih socijalnih nosilaca.

Jedna od tih ideoloških struja čini dogmatska struja birokratsko-etatističkog socijalizma. Realnu osnovu ove ideološke formacije čini sistem u kome politička sila, koncentrisana u vrhu sraslog partijsko-državnog aparata, neograničeno vlada svim oblastima društvenog života, pre svega privredom čiju osnovu čine državna svojina, državno upravljanje i državno-najamni odnosi.

Bez obzira na to što smo već od pedesetih godina krenuli upravo ka negaciji toga birokratsko-etatističkog sistema i njegovih ideoloških izraza i što su u tom pogledu postignuti nesumnjivi rezultati u njegovom potiskivanju i zamenjivanju odnosima samoupravljanja i socijalističke demokratije — birokratski etatizam je pokazao žilavu otpornost, sposobnost da se prilagođava promenama uslova, da menja formu, da se preobražava da bi se održao. Pokazalo se i u ovom slučaju da negacija ne može i nije bila apsolutna, nego se tu u većoj ili manjoj meri zadržao stari sistem uprkos mnogobrojnih napora da se on prevaziđe. Bez obzira na naše idejne težnje da ga prevaziđemo, na naše organizacione, normativne, ustavne, zakonske itd. promene, taj sistem se zadržao kroz ceo ovaj period od pedesetih godina do danas. Sada smo opet konstatovali da nam se etatizam pojavio čak u značajnoj meri, da je gušio samoupravljanje, onemogućio prevazilaženje partijskog monopola na vlast i učvrstio se kao tipičan jednopartijski sistem, samo sada ne više kao centralistički, nego kao jedan etatistički oktopod, kao osam (ili šest) politikratija koje vladaju ekonomijom i drugim tokovima društva na svojoj teritoriji i između sebe se sudaraju. Iako je ideologija ovog birokratsko-etatističkog socijalizma u svetskim razmerama pretrpela težak poraz, ona sada kod nas — gde je najpre bila podvrgnuta kritičkom razaranju — zbog krize u koji je došao sistem socijalističkog samoupravlja-

nja, a koji jedini može da je radikalno ukine, pokazuje znake živalnosti i nudi svoj recept partijsko-državnog rukovođenja.

Druga ideološka struja je ona koja bi trebalo da bude preovlađujuća u društvu, koja je zvanično ideologija Saveza komunista, čija je kvintesencija izložena u Programu SKJ i ustavnim principima, kao samoupravna, socijalistička, demokratska struja sa ideološkim sadržajima koji su poznati (prevazilaženje etatističko-birokratskog sistema putem odumiranja država i zamenjivanje njenih institucija i funkcija institucijama i procesima samoupravljanja, postupno ostvarivanje tim putem oslobođenja rada i izgrađivanje čitave političke nadgradnje na toj osnovi, organizovanje društva kao slobodne ljudske asocijacije). Nužni sastavni deo toga koncepta je eliminisanje partije kao faktora vlasti i njeno pretvaranje u jednog od činilaca napredne društvene svesti što je jedino kompatibilno sa sistemom samoupravljanja i socijalističke neposredne demokratije, koji treba da bude bez partijski.

Nema sumnje da je ta ideološka struja bila tokom dve-tri decenije najšire prihvaćena u društvu i da je privlačila pažnju i imala uticaj i van Jugoslavije, kao misao koja rešava teškoće na koje je naišao socijalizam i otvara nove prostore progresivnog razvitka. Društvena kriza u kojoj smo se našli nanela je ozbiljne štete prestižu ideologije samoupravnog socijalizma, izazvala kolebanja i sumnje među njenim pripadnicima i svakako osipanje njihovog broja. Ali je takođe nesumnjivo i to da ona još uvek ima veliku podršku u društvu i široku rasprostranjenost.

Treću ideološku struju čini ustvari jedna skupina dosta raznorodnih shvatanja koja se međusobno povezuje po tome što se suprotstavlja samoupravnom socijalizmu ali ne sa pozicija birokratskog etatizma već sa pozicija neke od varijanti građanskog društva, bilo onog starog našeg društva ukinutog revolucijom, bilo modernijim varijantama takvog društvenog sistema. U svim varijantama karakteristično je isticanje demokratije, individualnih sloboda u privredi i politici, ali potpuno izostavljanje klasnog momenta u društvu i klasnog pristupa ekonomskim i političkim pitanjima. Zbog kritike ograničavanja demokratije i ljudskih sloboda i prava, neki delovi ovih ideoloških formacija imali su privlačnost i uverljivost što im je donosilo društveni uticaj. Međutim, unutrašnja i spoljno-politička zbivanja, naša kriza i kriza u svim socijalističkim zemljama, oživljavanje desnih tendencija u svetskom razmeru, dali su snažan impuls ovoj ideološkoj grupaciji. Njen društveni uticaj znatno je pojačan. A takođe su se razvili i određene izrazili njeni sadržaji i njihov socijalni i politički smisao. Ako je u neposredno poratnom vremenu glavna struja ovog ideološkog skupa bila u stešnjenom položaju da potpunije izrazi svoje odbacivanje rezultata revolucije, kriza u koju je socijalističko društvo dospelo omogućila joj je da otvoreno izrazi odbacivanje socijalizma. Čak su se povampirili ideološki sadržaji koji su zastupale organizovane snage kontrarevolucije — četnici, ustaše i drugi. I kao što je u revoluciji zastavu svih kontrarevolucionarnih formacija činio nacionalizam, tako i sadašnje snage restauracije isturaju nacionalizam kao svoje najubojitije ideološko oružje.

Najzad, postoji i četvrta ideološka struja koja je zanimljiva jer je to lutajuća struja. Ona je lutajuća po nepostojanosti svojih ubeđenja, kao i po odsustvu ukorenjenosti u neku socijalnu snagu. Interesantno je kako su nosioci te grupacije menjali svoje pozicije tokom tri decenije. Naročito je impresivan preokret u shvatanjima od kraja 60-tih godina do sadašnje etape. Krajem 60-tih godina stanovište ove grupacije je bilo radikalno komunističko, ultralevo. Konceptija i praksa društvene i privredne reforme za-

počete 1965. godine bila je kritikovana što navodno obnavlja kapitalizam, uvodi kapitalističke kategorije, tržište, robnu proizvodnju, zaoštava socijalne nejednakosti i socijalne razlike, kao i generira otuđenje u svim oblastima. Ali sada ta ista struja ne stoji više na stanovištu kritike svega postojećeg i radikalnog komunizma, ona se ne protivi robnoj proizvodnji i tržištu, pa je u ovoj oblasti od ultrakomunizma došla na pozicije socijal-demokratskog shvatanja o kombinaciji tržišta i plana u sistemu mešovite privrede, a u političkom uređenju bi dobar bio parlamentarni predstavnički sistem i čvrsta federacija. Uz to se evolucija odvijala u još jednom pitanju: od kosmopolitskog stanovišta sa koga su se nacije jedva videle došlo se do prihvatanja, podržavanja i zastupanja nacionalističke politike.

To je skica ideološkog okvira i u njemu delujućih ideološko-političkih struja u kome se kao aktuelna tema ideološkog opredeljivanja postavlja pitanje političkog pluralizma.

III

U tekućim raspravama o političkom pluralizmu, ispoljila su se tri osnovna gledišta:

- (1) Nepartijski politički pluralizam,
- (2) Odbacivanje političkog pluralizma,
- (3) Politički pluralizam je višestruki sistem.

Gledište nepartijskog političkog pluralizma, u okviru koga se priznaje mogućnost izražavanja i zastupanja različitih političkih težnji posredstvom postojećih organizacija i institucija sistema, uključujući tu i mogućnost formiranja udruženja sa političkim ciljevima, ali bez mogućnosti da se mogu formirati političke partije, predstavlja u stvari manje ili više modifikovano gledište »pluralizma samoupravnih interesa«. Kao što je poznato sam termin »pluralizam samoupravnih interesa« istakao je i obradio njegovo značenje Edvard Kardelj 1977. godine u knjizi »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«. Koncept je sadržavao ideju pluralizma u određenim granicama. Granicu predstavlja obezbeđenje dominantne pozicije radničke klase u društveno-političkom sistemu. Otuda u sistemu postoji prostor za izražavanje i suočavanje »samoupravnih interesa«, ali ne za političko organizovanje radi borbe za interese poražene kontrarevolucije, odnosno prevaziđenog sistema državno-svojinskog monopola. Za ispoljavanje »samoupravnih interesa« postoji razvijen sistem samoupravno organizovanog društva (udruženi rad, samoupravne organizacije i zajednice, društveno-političke zajednice, delegatski sistem itd.), a za ispoljavanje elemenata političkog pluralizma organizacioni okvir je Socijalistički savez.

S obzirom da je ova formula »pluralizma samoupravnih interesa« bila zasnovana na dvema bitnim pretpostavkama — jedne da je pitanje društvene baze, uređenja društveno-ekonomskih odnosa definitivno rešeno odredbama Ustava 1974. i Zakonom o udruženom radu, i druge, da funkcionišu institucije samoupravljanja u političkom sistemu, posebno delegatski sistem, — stanje na području tih pretpostavki mora da ima posledice na koncept pluralizma koji s njima računa.

Pošto je prva pretpostavka (dogovorna ekonomija) potpuno pala, a druga teško uzdrmana pa je pitanje razmera njene rekonstrukcije otvoreno za različita rešenja, razumljivo je da je konceptija pluralizma koji ne prihvata mogućnost organizovanja političkih partija morala da bude dovedena u pitanje.

U sadašnjim oblicima koncepcija nepartijskog političkog pluralizma, zadržavajući isključenje višepartijskog političkog organizovanja, ipak otvara prostor za egzistenciju i delovanje organizacija koje se bave političkim aktivnostima, pri čemu oni svoju delatnost mogu ostvarivati ne samo u okvirima već i van Socijalističkog saveza. To podrazumeva radikalnu reorganizaciju Socijalističkog saveza, njegovo osposobljavanje da može da prihvata mnoštvo različitih političkih inicijativa, uz otklanjanje iz odnosa između Socijalističkog saveza i društvenih organizacija i udruženja građana svih elemenata njegove nadređenosti. Takođe, ta koncepcija pretpostavlja potpuno prevazilaženje monopola SK, njegovo puno oslobađanje od atributa vlasti i svođenje na demokratski ustrojenu ideološko-političku organizaciju.

Drugo gledište, koje odbacuje politički pluralizam — pa i pluralizam uopšte, sastavni je deo dogmatske ideologije birokratskog etatizma. Odbacivanje pluralizma je konsekvencija odbacivanja samoupravljanja. Pošto se iz ugla birokratskog dogmatizma društvena kriza objašnjava napuštanjem partijskog upravljanja državom i državno-svojinskim monopolom i uvođenjem samoupravljanja, zastupa se vraćanje na sistem koji karakteriše monolitno jedinstvo partije i monolitno jedinstvo u društvu pod rukovodstvom te monolitne rukovodeće snage. Takvo jedinstvo isključuje pluralizam, kao što, šta više, isključuje demokratizam uopšte.

Iako društvena kriza pruža šanse oživljavanju i penetraciji ove reakcionarne idejno-političke tendencije, koja odgovara zaostalosti i primitivnom mentalitetu nalazeći tu socijalno uporište, njena je teškoća u tome što je proteklo vreme, sa makar ograničenim rezultatima demokratskog i samoupravnog razvitka, nešto uradilo u svesti ljudi i u društvenim odnosima, tako da nije lako poništiti te tekovine i vratiti se na sistem birokratskog etatizma koji se sada odbacuje kao kočnica razvoja i u zemljama u kojima se smatrao neprikosnovenim. Zbog toga ova ideološko-politička tendencija ne može otvoreno i celovito da se iskaže; iskazuju se njeni delovi a ono ostalo se drži u prikrajku i čeka svoje vreme. U te delove sa kojima se otvoreno maše spada reafirmisanje uloge države u društvenom životu i državnih oblika organizovanja (hijerarhija, naređenje—izvršenje) i državnih metoda usmeravanja društvenih tokova i razrešavanja društvenih konflikata (državna prinuda). Razume se da ova reafirmacija uloge države ima na drugoj strani za rezultat diskvalifikovanje samoupravljanja, njegovih oblika organizovanja i sredstava i metoda upravljanja društvenim poslovima.

Varijantu ideološko-političke struje odbacivanja političkog pluralizma — ali sa njom svakako bitno povezanu — predstavlja odbacivanje pluralizma zbog potreba monolitnog nacionalnog jedinstva, zbog bezpogovorno jedinstvene odbrane i zastupanja proklamovanih nacionalnih interesa. Razume se da u uslovima takve ideološko-političke orijentacije nema uslova za politički pluralizam jer monolitno nacionalno jedinstvo isključuje politički pluralizam: sve mora biti podređeno formulisanoj nacionalnoj politici, a dovođenje u pitanje stavova i ciljeva te politike, pogotovo organizovanje za to, nije dopušteno jer je to nacionalna izdaja. Zbog toga nacionalistička ideološko-politička orijentacija — bez obzira da li to čini na rečima — na delu isključuje politički pluralizam i u našim sadašnjim uslovima svakako predstavlja glavnu snagu suprotstavljanja njegovom ostvarivanju u društvenoj praksi.

U okviru gledišta koja smatraju da politički pluralizam mora biti izražen kroz višepartijski sistem, može se — s obzirom na razloge zbog kojih je nužno postojanje više partija — razlikovati više varijanti.

Pre svega, to su ona shvatanja za koje je postojanje višepartijskog sistema sinonim i uslov demokratije; po kojima nema demokratije bez višepartijskog sistema. Isto tako, ne može biti govora o postojanju političkog pluralizma ako se on ne izražava i ne ostvaruje posredstvom političkih partija. To je autentično, izvorno shvatanje političkog liberalizma koje dobija u uverljivosti ukazivanjem da bez višepartijskog sistema pluralizma nigde nije bilo niti gde ima pluralizma i da nije uspeo pokušaj uspostavljanja takvog sistema kod nas: umesto bezpartijskog pluralizma, ostao je jednopartijski monizam.

Druga varijanta političkog pluralizma kao višepartizma, sadržana je u gledištu da se nužnost formiranja više partija nameće kao jedini način da se odstrani jednopartijski sistem sa monopolom Saveza komunista na političku vlast. Bez organizovanja više partija i njihovog pritiska na Savez komunista, on se neće odreći monopola vlasti. On sam to neće učiniti iako se u svom Programu pre više od 30 godina na to obavezao. Formiranje više partija, je, prema tome, nužnost da se ostvare programski ciljevi prevazilaženja jednopartijske vladavine i demokratizacije društva.

Treća varijanta izvalači svoje utemeljenje višestranačkog pluralizma iz promena koje su (ustavnim amandmanima, zakonom o preduzećima i sl.), već izvršene u društveno-ekonomskoj strukturi i daljim promenama koje se predviđaju u toj oblasti i u političkom sistemu. Promenjenoj situaciji koju karakteriše pluralitet oblika svojine, tržišna privreda, razvijanje robno-novčanih oblika, dovodiće do diferenciranja u socijalnom položaju različitih kategorija stanovništva, njihovog interesnog grupisanja, razlika i konflikata u interesima i izražavanja toga u političkoj sferi. Konkurenciji u privrednoj oblasti odgovara konkurencija u politici i partijsko organizovanje za političke aktivnosti s tim u vezi. U tom pravcu takođe upućuju i promene u političkom sistemu — napuštanje delegatskog sistema i uvođenje predstavničkog, reafirmacija uloga države — čemu odgovara partijsko-političko organizovanje.

IV

Šta se može reći o mogućem raspletu, o šansama ovih različitih rešenja da budu realizovane u društvenoj praksi?

Ma koliko sprega birokratskog etatizma i nacionalističkog monolitizma kao jedinstveni blok najreakcionarnijih društvenih snaga razvijala trenutno veliku energiju i vršila snažan pritisak (otvoren ili prečutan) za odbacivanje političkog pluralizma pošto je to nespojiva za ciljem autoritativne vladavine u jedinstvenom društvu — ipak je teško pretpostaviti da bi mogao da se probije ovaj zov prošlosti, ovaj projekat vraćanja na istorijski prevaziđeni i osuđen sistem, čije bi učvršćivanje izazvalo teške konfuzije i uplelo društvo u bezizlazne peripetije. Pošto ne treba podceniti odbrambene moći našeg društva da se odupre katastrofalnom razvitku, može se računati da ovaj antidemokratski, reakcionarni ideološko-politički trend, neće uspeti da ovlada društvom i nametne svoja rešenja.

Niz indikacija je do nedavno upućivao na to da bi u sadašnjim uslovima ishod mogao da bude koncept političkog pluralizma koji bi znatno proširio prostor slobodnom organizovanju za ostvarivanje različitih interesa, uključujući tu i političke, s tim da te organizacije nemaju karakter političkih partija. Na toj formuli takozvanog nepartijskog političkog pluralizma, izgledalo je da bi mogla da se postigne najšira društvena saglasnost u postojećim uslovima.

Isticalo se da bi ova formula mogla da zadovolji demokratske zahteve jer znači, s jedne strane, razgraničenje od monolitizma u organizaciji društva, od jednopartijskog monopola na političku vlast i političko delovanje, od zarobljavanja društva sistemom transmisija, tj. od elemenata staljinizma u našem društveno-političkom sistemu, a s druge strane, znači prevazilaženje ograničenja sadržanog u konceptu »pluralizma samoupravnih interesa« koji je podrazumevao arbitra koji vrši selekciju među interesima i propušta samo one koje smatra za samoupravne. Institucionalizovanjem pluralizma dovode se do logičke konsekvence odredbe o slobodama i pravima građana jer je to način njihove istinske realizacije i obezbeđenja. Sadržinu ovog koncepta političkog pluralizma — ali i njegovu bitnu pretpostavku, uslov da se on uvede i da egzistira — mora da čini radikalna demokratska rekonstrukcija čitave političke organizacije društva. S obzirom na sadašnje ustrojstvo i položaj i ulogu Saveza komunista (odnosno njegove birokratske aparature) u društvu, od primarnog je značaja ukidanje njegovog političkog monopola, njegovog karaktera državne partije i temeljit demokratski preobražaj unutrašnjih odnosa u njegovoj organizaciji. To povlači za sobom razbijanje sprege partijske i državne aparature i oslobađanje Socijalističkog saveza, sindikata i drugih organizacija od podređenosti partiji i njihovo pretvaranje u ono što treba da budu — samostalni slobodni oblici društvenog organizovanja.

Sa ostvarivanjem ovih institucionalnih pretpostavki, i, razume se, sa demokratizacijom društvenih odnosa, postojanjem društvene atmosfere koja omogućuje slobodnu cirkulaciju mišljenja, njihovo suočavanje, složene organizacije i obezbeđenje prava onih koji su u manjini — stoje i padaju šanse formule bezpartijskog političkog pluralizma.

Razvoj događaja pretekao je bezpartijski politički pluralizam da pokaže da li je moguć i da li pruža uslove za demokratski život društva. Otuda se pritisak demokratskih težnji neminovno usmerio na uspostavljanje višepartijskog pluralizma.

Akademik prof. dr MIHAJLO MARKOVIĆ

POLITIČKI PLURALIZAM, ULOGA PARTIJE U POLITIČKOM SISTEMU I SAMOUPRAVA KAO ELEMENT DEMOKRATIJE

I

Pod »političkim pluralizmom« podrazumevam slobodno postojanje na javnoj političkoj sceni različitih ideja, različitih organizacija i pokreta, različitih oblika političkih udruženja. Slobodno političko udruživanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i proklamovano je **Univerzalnom deklaracijom ljudskih prava** iz 1948. godine (član 20, stav 1) i Konvencijom Ujedinjenih nacija o političkim pravima iz 1966. godine.

Iz ideje političkog pluralizma sledi, pre svega, to da mora postojati sloboda učešća u konstituisanju javnog mnjenja, sloboda iznošenja alternativnih ideja, predloga i projekata o svim pitanjima društvenog uređenja. To podrazumeva da su sredstva javnog informisanja otvorena za različita mišljenja, da neguju dijalog među njima, da ne vrše diskriminaciju prema onima koja su kritička u odnosu na postojeći politički poredak. Najzad, iz ideje političkog pluralizma sledi pravo različitih udruženja i organizacija da slobodno predlažu kandidate za izbore narodnih predstavnika, koji u budućnosti treba da budu daleko slobodniji nego što su bili do sada. Sloboda izbora podrazumeva ne samo to da su oni tajni i u najvećoj meri neposredni, već i to da građani mogu birati između više kandidata koji se angažuju za različite programe i koji nisu bili političkim sredstvima sprečeni da te svoje programe saopšte javnosti i učine dostupnim biračima.

Pošto je u principu sloboda svakog pojedinca i grupe ograničena slobodom drugog pojedinca i grupe, postavlja se načelno pitanje granica slobode političkog organizovanja. Te granice se moraju dovoljno jasno povući da ne bi mogle biti zloupotrebene od strane birokratskih struktura radi proizvoljnog onemogućivanja rivalskih političkih snaga. Takav jasan kriterijum demokracije slobodnog političkog udruživanja i delatnosti predstavlja princip da korišćenje ljudskih prava pretpostavlja njihovo univerzalno priznavanje, iz čega sledi da onaj koji poriče ljudska prava drugim pojedincima i grupama time dovodi u pitanje legitimnost sopstvenog korišćenja tih prava. Istorijsko iskustvo s fašizmom, staljinizmom, rasizmom i agresivnim šovinizmom je tako stravično da društvo ima pravo da se brani od oblika udruživanja čija je svrha porobljavanje i teror nad ljudima.

II

Politički pluralizam nije sam po sebi demokratija ali je neophodni uslov demokratije. Demokratija nije neki definitivno određen, statičan politički sistem, fiksiran u svim svojim pojedinostima (na primer, parlamentar-

ni ili kongresni sistem), već regulativna ideja koja se u različitim istorijskim uslovima ostvaruje na različite načine. Bitni sadržaj te ideje i neophodni uslov da bi jedan politički sistem mogao da se smatra »demokratskim« jeste odlučujući uticaj volje naroda u donošenju značajnih odluka u javnom životu. Posebne organizacije građana mogu više ili manje izražavati tu volju ili delati u interesu naroda ali nijedna od njih ne sme imati monopol moći i biti u stanju da svoj posebni, ekskluzivni interes nametne kao opštenarodni. Princip suverenosti naroda je, prema tome, osnovno obeležje demokratije.

Kod nas se vrlo često i pogrešno izjednačavaju pojmovi **demokratija**, **predstavnička demokratija**, **više-partijski sistem** i **parlamentarna demokratija**. To su, međutim, pojmovi koji se **delimično** poklapaju ali **nisu** istovetni.

Najširi i najopštiji je pojam demokratije. U antičkom polisu, u Rimskoj republici, švajcarskom kantonu, u samoupravnim lokalnim zajednicama modernog društva, u Izraelskom kibucu postojala je i postoji demokratija bez partija i parlamenta, koja je u velikoj meri neposredna. Neka vrsta skupština i saveta su neophodne demokratske forme ali one ne moraju imati formu parlamenta. Demokratiju karakteriše obilje oblika udruživanja; partije su samo jedan od njih, i nisu neophodan uslov demokratije: građani se mogu udruživati i u političke klubove, društva s određenim političkim ciljevima, društvene pokrete. U velikim modernim društvima ne može se izbeći političko posredovanje. Makro-odlučivanje na nivou oblasti i društva kao celine će biti u rukama slobodno izabраних narodnih predstavnika. Ali iom prilikom, kao što je već Ruso u **Društvenom Ugovoru** ustanovio, ne može se izbeći izvestan stepen političkog otuđenja predstavnika od svojih birača. Taj nedostatak se otklanja odgovarajućim oblicima **neposredne, participativne** demokratije. Ona je postojala od početka u nekim modernim društvima, na primer u Švajcarskoj i Američkoj demokratiji. Džeferson se zalagao za to da građani u zajednicama u kojima žive mogu neposredno da se izjašnjavaju o krupnim pitanjima politike zemlje. Na ovakvim odlukama bi vlada morala da gradi svoju politiku. U današnjem vremenu kompjuterske tehnologije ovakvo decentralizovano, neposredno učešće u odlučivanju postaje realna mogućnost. U svakom slučaju reč je ne samo o jednoj novoj revandikaciji građana i radnika već i o jednom od osnovnih ljudskih prava, koje je eksplicitno formulisano u stavu 1 člana 21 **Univerzalne Deklaracije o ljudskim pravima** koji glasi: »Svako ima pravo da učestvuje u upravi svoje zemlje neposredno ili preko slobodno izabраних predstavnika.«

Pojam **predstavničke demokratije** je, dakle, jedna od **dve** dimenzije demokratije. Međutim, to je još uvek znatno širi pojam nego **više-partijski sistem**. Da bi neko na zaista slobodnim izborima bio izabran za narodnog predstavnika nije neophodno da pripada jednoj određenoj partiji. U zaista demokratskom političkom sistemu mora biti moguće da kandidate za narodne predstavnike predlaže i jedno društvo koje nije partija, jedan pokret koji se bori za vrlo određene ciljeve (koji ne moraju uključivati cilj osvajanja političke vlasti), šta više, bilo koja grupa građana — određenim brojem potpisa. Razume se, za svaku demokratiju je karakteristično postojanje opozicije — političke snage koja nudi alternativu u odnosu na većinsku političku grupaciju, i koja je svojom kritikom i nadzorom nateruje na maksimalno angažovanje, doslednost i odgovorno sprovođenje obećanog političkog programa. Međutim, da bi se opozicija konstituisala nije neophodno da to bude poražena partija ili koalicija manjinskiх partija. To može biti bilo koja grupa narodnih predstavnika koja se ne slaže s politikom vlade. Kao što je iskustvo već pokazalo u kongresnom više-partijskom sistemu se može

desiti da se i pojedini članovi vladajuće partije, pod pritiskom svojih birača, priključe opoziciji (ili obratno), u toku kraćeg ili dužeg vremena.

Iz ovog primera se već vidi da **više-partijski sistem** nije isto što i **parlamentarni sistem**. Pre svega, ima više-partijskih država koje više ili manje tolerišu i elemente neposredne demokratije — na primer, neposredno odlučivanje građana referendumom. To u parlamentarnom sistemu nije moguće. Sem toga, od parlamentarnog sistema se bitno razlikuje kongresni sistem. U prvom Vlada (organ izvršne vlasti) odgovara parlamentu (organu zakonodavne vlasti). U drugom se neposredno bira predsednik koji koncentriše veliku izvršnu vlast u rukama, koji nije odgovoran kongresu i po svojoj volji formira vladu. Sem toga, država je u parlamentarnom sistemu još uvek **partijska država**. Partija koja je dobila izbore u punom smislu reči dobija neprikosnovenu vlast i vlada do sledećih izbora. U kongresnom sistemu se teško može reći da bilo koja partija vlada. Jedna može imati većinu u jednom domu, druga u drugom, ili jedna može kontrolisati kongres a druga vladu. Ustvari, ni predsednik ni izabrani članovi kongresa nisu dužni da slušaju svoje partije, i oni to po pravilu ne čine. U znatno većoj meri oni vode računa o tome da zadovolje svoje birače. Partije u takvom sistemu igraju presudnu i isključivu ulogu u predizbornom postupku, ali se posle izbora njihova uloga slabo oseća u političkom životu zemlje.

III

Kakva, dakle, treba da bude uloga partija u našem političkom sistemu?

Da građani imaju pravo da, pored ostalih političkih udruženja, stvaraju i političke partije ne bi više trebalo da bude sporno. Ako imaju pravo da formiraju **jednu partiju**, koja je dosad bila suvereno na vlasti, onda svakako moraju imati pravo i da formiraju **više** partija. Građani će se u svom političkom angažovanju očigledno razlikovati u tome što će se jedni zalagati za određene, specifične ciljeve (kao što su: borba za poboljšanje položaja radnika, za zaštitu životne sredine, za razoružavanje, za oslobođenje žena, itd.), dok će se drugi zalagati za celovite programe (uključujući i program promene političkog i ekonomskog sistema). Organizacije prvog tipa imaju u današnjem društvu karakter pokreta, dok se organizacije drugog tipa mogu smatrati političkim partijama. Glavni razlog kojim se opravdava formiranje partija jeste upravo činjenica da partije imaju celovite programe koji obuhvataju mnoge posebne ciljeve i objedinjavaju mnoge posebne grupne interese. Na taj način partije u načelu imaju mogućnost da za svoj program dobiju masovnu podršku različitih društvenih grupa i to ih čini znatnom političkom snagom, bilo da su na vlasti ili u opoziciji.

S druge strane, koliko god političke partije mogle igrati korisnu ulogu u pripremi izbora i predlaganju kandidata za narodne predstavnike, toliko se njihove negativne strane jasno ispoljavaju ukoliko one uspeju da ostvare svoju pretenziju — da vladaju ljudima. Takva pretenzija je deo definicije partije. Partija je oblik političke organizacije koji se bori za osvajanje i što duže održanje vlasti. Za razliku od uticaja — snagom moralnog autoriteta, kvalitetom ideje i ugledom svojih članova, vlast je prinuda nad ljudima. Država u kojoj partija vlada u ime naroda je očigledno **partijska država** i u izvesnom smislu u suprotnosti s osnovnom idejom demokratije kao vladavine naroda. Leninizani-staljinizam je, nasuprot intencijama Marksa proizveo najlošiji tip partijske države — onaj u kome samo jedna parti-

ja neograničeno vlada i silom sputava svaku mogućnost opozicije. Zalažući se za smenu partija na vlasti liberalistička politička filozofija nesumnjivo predlaže i u praksi sprovodi politički sistem koji građaninu relano omogućava elementarni izbor. Međutim, liberalizam je i dalje ostao na nivou prihvatanja **partijske** države. On je deformisao sam smisao demokratije jer demokratski princip odgovornosti predstavnika svojim biračima i stalne kontrole naroda nad njima on zamenjuje smenom celta otuđene moći — uz konsenzus građana. Moć političkih elita raznih partija je otuđena od naroda jer on nema nikakve moći u odnosu na partiju na vlasti, nema pravo opoziva svojih predstavnika i mora da čeka do sledećih izbora kad će opet moći da utiče samo na izbor manjeg zla a nikad najvećeg mogućeg dobra. Liberali potpuno gube iz vida da se kritika **partijske države** koju oni usmeravaju na jedno-partijski sistem kao bumerang vraća njima: njihov idealni politički sistem je još uvek **partijska** država. Povoljna okolnost da se narod može osloboditi trajnog monopola bilo koje određene partije prikriva činjenicu da on ne uspeva da se oslobodi partijskog monopola kao političke strukture koja trajno rađa političko otuđenje: nemoć, pasivnost, anomiju, destrukciju političkog stvaralaštva, svođenje naroda na **objekt** politike.

Iz činjenice da je partija po samoj svojoj suštini, po svom **telosu**, organizacija koja se bori za vlast — sledi niz negativnih karakteristika tog tipa organizacije. Ona je organizovana po principu vlasti, dakle — hijerarhijski. Njom uvek vlada jedna oligarhija. Tok informacija i odluka uvek teče od vrha ka bazi — odlučivanje je pretežno heteronomno. U borbi za glasove svaka partija se služi ideološkom manipulacijom. Ideologija je, pre svega, racionalizacija i legitimacija partikularnih, ekskluzivnih, sebičnih interesa. Predlažući kandidate za slobodne izbore partije ne predlažu najbolje i najkompetentnije građane već pokušavaju da promovišu najmoćnije sopstvene članove. Izabrani predstavnici naroda ne odgovaraju za svoj rad narodu već partijskom vrhu. Narod ih ne može opozvati kad se ponašaju suprotno njegovim interesima. U parlamentarnom sistemu prilikom skupštinskog glasanja oni ne smeju da glasaju ni prema zahtevima naroda ni prema sopstvenim uverenjima već prema direktivama partijskih vođa. O tome se staraju posebni partijski funkcioneri — partijski »bičevi«. Najzad, ali ne i najmanje važno, za opstanak i uspeh političkih partija novac igra ogromnu ulogu, a on mora doći, pre svega, iz privatnih izvora. Bogata manjina, od čijeg doprinosa zavisi finansijsko preživljavanje partije, dobija status izuzetno uticajne elite. Ekonomska moć se pretvara u političku moć. Građani u tim uslovima mogu biti formalno jednaki pred zakonom, ali će politička moć biti vrlo nejednako raspodeljena među njima, i to ne s obzirom na lične kvalitete pojedinaca već u zavisnosti od materijalnog bogatstva kojim oni raspolazu.

Ako partije kao oblik političkog organizovanja zaista pate od svih ovih nedostataka i ako već postoji uverenje da u ovoj situaciji nemamo vremena da eksperimentišemo i isprobavamo nova »originalna« rešenja, već da treba primeniti ona koja su se drugde već afirmisala u praksi, onda treba bar dati prednost kongresno-predsedničkom nad parlamentarnim sistemom.

Parlamentarni sistem omogućava najveći mogući monopol vlasti jedne partije u periodu između dva izbora. Partija koja je pobedila na izborima osvaja ne samo zakonodavnu vlast, jer zahvaljujući većini u parlamentu može da postigne automatsko izglasavanje bilo kog zakona, već dobija i izvršnu vlast, pošto će parlament izabrati njene vođe za ministre nove vlade, koja ima pravo da imenuje administrativni aparat. Da se na taj način konstituiše **partijska država** — ne može biti nikakve sumnje.

U kongresnom sistemu realna je mogućnost da različite partije osvoje zakonodavnu i izvršnu vlast tako da nijedna od njih nema monopol vlasti. Sem toga, i predsednik i članovi kongresa su odgovorni svom biračkom telu; partije i ne pokušavaju da ih nateraju da sprovode odluke partijskog rukovodstva. Korak dalje u pravcu povećanja odgovornosti predstavnika onima koje predstavljaju bi bile institucija **opoziva**, koji ni u parlamentarnom ni u kongresnom sistemu ne postoji. Demokratija očigledno podrazumeva mogućnost oduzimanja mandata onima koji su prekršili »društveni ugovor«. Nezadovoljan narod će sam uvesti ovu instituciju — kao što se i desilo u Vojvodini oktobra 1988 i u Crnoj Gori januara 1989. Pošto je ona duboko demokratska i predstavlja jedno od bitnih sredstava sprečavanja političkog otuđenja — treba je uvesti u sistem i regulisati ustavom.

Razume se, to ne znači da se time uništava autonomnost delovanja narodnih predstavnika. Sposobni i ugledni politički aktivisti, uvereni u ispravnost svojih uverenja i politike koju žele da sprovode, najčešće će uspeti da narodu objasne smisao i vrednost te politike. Ako u tome ne uspeju i naiđu na žestoko protivljenje nema drugog izlaza u demokratskom sistemu nego da ili oni sami daju ostavku ili da dopuste da ih narod opozove.

Sem toga, za razliku od sistema predstavničke demokratije, u našem političkom sistemu bi morala postojati mogućnost **neposrednog** učešća u odlučivanju građana i proizvođača tamo gde oni žive i rade. Neposredna i posredna demokratija se ne isključuju — one se mogu izvršno uskladiti, pod uslovom da se na razumnu meru ograniče funkcije partija, i da se politički sistem tako izgradi da ne dozvoli monopol partijske vlasti ni na neograničeno ni na ograničeno vreme.

Prema tome, partije bi u našem političkom sistemu mogle da igraju sledeće značajne i korisne uloge: Pre svega, one bi formulisale programe različitih realno postojećih društvenih snaga (u dosadašnjem razvitku naše društvo očigledno nije postalo u klasnom smislu homogeno već je samo uklonilo ekstremne polove, dok se u domenu srednjih klasa ustvari sve više raslojava). Angažujući se u javnoj političkoj komunikaciji one bi doprinele izostravanju ideja, i odlučnijoj javnoj kritici funkcionisanja državnih organa, blagovremenom otvaranju značajnih novih pitanja. One bi svojim dijalogram mogle doprineti uzdizanju političke kulture naroda i formiranju sposobnih političkih aktivista — kao što se i desilo u političkoj istoriji Srbije u razdoblju od 1880 do 1914. Najzad, one bi omogućile da politički izbori zaista budu slobodni s pluralitetom kandidata za narodne predstavnike.

Neophodna pretpostavka političkog pluralizma je ukidanje monopola vlasti Saveza komunista Jugoslavije. Taj monopol se nikad nije mogao legitimisati Marksovom teorijom. U **Komunističkom manifestu** Marks izričito kaže da »komunisti nisu neka posebna partija prema drugim radničkim partijama«, već su »onaj deo radničkih partija svih zemalja koji je najodlučniji, koji stalno gura dalje; oni teorijski prednjače ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proletarskog pokreta«.

Taj monopol je posebno neodrživ nakon donošenja Programa Saveza komunista Jugoslavije od 1958. godine, kojim je Partija proklamovala svoje odustajanje od vladajuće uloge i najavila svoju transformaciju u vaspitnu organizaciju. U onoj meri u kojoj Savez komunista zadržava karakteristike političke partije, on će se za politički uticaj u procesu izbora narodnih predstavnika, u formiranju razvojne politike i konkretnog političkog odlučivanja — boriti snagom svojih ideja, doslednijim i dubljim shvatanjem ljudske emancipacije nego što su u stanju da ga pruže građanske i malograđanske partije, i, pre svega, snagom i integritetom ličnosti svojih vođa i članova.

Veliku šansu u novim uslovima dobija Socijalistički Savez. On bi mogao da okupi brojne snage svih onih građana koji se ne identifikuju kao komunisti ali koji su spremni da se angažuju da se brane tekovine dosadašnjeg socijalističkog razvitka i dalje razvijaju humani i demokratski odnosi među ljudima i narodima. Pritom ostaje otvorena alternativa: pretvaranja Saveza u Socijalističku partiju Jugoslavije ili zadržavanja sadašnjeg oblika: široke, pluralističke asocijacije udruženja i pokreta. U oba slučaja Socijalistički Savez bi mogao da produži da predlaže kandidate za izbore, samo što više ne bi u tome mogao da ima monopolistički položaj kao dosada.

IV

Da li je politički pluralizam u suprotnosti sa samoupravom? Ideja samoupravljanja je toliko ideologizirana, toliko zloupotrebljena radi ukrasavanja i opravdanja jednog lošeg političkog sistema da se već odavno niti zna šta ona znači niti čemu ona treba da služi u demokratskom političkom poretku. Pošto je dugo bila korišćena kao deo identiteta Kardeljevske glomazne ideološke građevine, sad kad se ta građevina bespovratno raspala, ljudi opravdano izbegavaju da bilo šta iz nje preuzmu.

Međutim, ideja samouprave je velika emancipatorska ideja trajnog značaja. U našim prostorima ona se nije rodila s Kardeljem već sa Svetozarom Markovićem. U svetu ona se nije pojavila s Lenjinovom parolom »Sva vlast sovjetima« već mnogo ranije, u vizijama Roberta Ovena, Čarlsa Furijea, Luja Blana i Pjer-Zozef Prudona. Smisao samouprave se ne sastoji u tome da direktori preduzeća i ustanova izbegavaju sopstvenu odgovornost zaklanjajući se iza formalnih odluka radničkih saveta lišenih svake stvarne moći — na šta je politička birokratija svela samoupravljanje kod nas. Smisao samouprave je u odlučnoj, stvarnoj demokratizaciji političkog odlučivanja u celokupnom javnom životu. To znači, s jedne strane, neposredno učešće građana u odlučivanju o stvarima od opšteg, javnog značaja u svim radnim organizacijama i lokalnim zajednicama, s druge strane, efektivna kontrola građana nad svojim izabranim predstavnicima koji, u njihovo ime, odlučuju na višim nivoima društva (u oblastima, federalnim jedinicama, granama delatnosti, društvu kao celini). Ovi predstavnici moraju biti slobodno izabrani, odgovorni svojim biračima, smenjivi i lišeni materijalnih privilegija. To je ono što ih čini različitim od političke birokratije i što predstavlja suštinsku distinkciju između (otuđene) vlasti i (raz-otuđene) samouprave.

Demokratija zasnovana na principu samouprave sjedinjuje neposrednu i posrednu demokratiju. Ona se ne ograničava samo na sferu politike već se proširuje i na sferu privrede i kulture. Pritom se mora razlikovati odlučivanje o načelnim (političkim) pitanjima, koje bi bilo u rukama samoupravnih organa, od tehničkog odlučivanja i operativnog rukovođenja koje ostaje u rukama stručnjaka i menadžera.

Suviše dugo je samouprava identifikovana sa decentralizacijom. Jugoslovensko »samoupravljanje« je bilo potpuno razdrobljeno i nemoćno pred udruženom silom tehnokratije i partokratije. Sad je reč o tome da se samouprava vertikalno integriše i da dobije svoj vrh u većima rada u republičkoj i Saveznoj Skupštini. Struktura ove demokratije nije ni centralistička ni decentralizovana. Ta dva jednostrana principa su prevaziđena i objedinjena u ideji federalizma u najširem smislu. Za razliku od centraliz-

ma parlamentarne ili kongresne demokratije, federalne jedinice imaju znatno veću autonomiju. Mogući kaos i dezorganizacija izbegavaju se tako što bitna odgovornost za regulisanje ključnih pitanja (na primer poreska i monetarna politika) bila u rukama federalnih samoupravnih tela.

Poseban razlog koji iziskuje samoupravu u privredi je postojanje društvene svojine. Ona će preživeti delimičnu reprivatizaciju i izgradnju značajnog privatnog sektora. U nju je uloženo nekoliko decenija minulog rada celog našeg naroda. To su velike vrednosti koje nikakve uštedevine naših građana ne mogu otkupiti — čak kad bi se i išlo na to rešenje. S druge strane, uz sav opravdani uvoz stranog kapitala nemoguće je svu ili veći deo društvene svojine prodati multinacionalnim korporacijama. To bi značilo gubitak nacionalne nezavisnosti i bilo bi ravno izdaji zemlje.

Prena tome, ako imamo društvenu svojinu (a imaćemo je, s njom ćemo još dugo živeti, i dobro je što je tako) postavlja se, pre svega, pitanje subjekta (titulara) te svojine. To pitanje je dosad bilo nerešeno. Kod nas je društvena svojina bila lišena subjekta i pravne zaštite i zato je bila izložena uzurpaciji i opštem grabežu. Drugo je pitanje cene te društvene svojine. Kao i svaki drugi opredmećeni rad društvena svojina mora imati svoju cenu i donositi dobit. Subjekt te svojine može biti samo ono telo koje je vrhovni organ političkog autoriteta u zemlji, a to je Skupština SFRJ i posebno Veće rada. Ono bi bilo subjekt svojinskih prava, kao što su pravo odlučivanja o upotrebi, eventualnoj prodaji i o dobiti. Ono bi takođe bilo odgovorno za onaj minimum svesne regulacije privrede koji je neophodan u svakoj modernoj privredi. Krajem Dvadesetog veka više nigde ne postoji potpuno slobodno delovanje ekonomskih zakona. Automatska tržišna samoregulacija može biti racionalna samo u okvirima ekonomske politike za koju je odgovoran najviši politički organ i koja se sprovodi pomoću ekonomskih instrumenata (poreska i monetarna politika, politika spoljne razmene, stimulacija ubrzanog razvoja pojedinih propulzivnih grana, utvrđivanje minimalne radničke zarade itd.). Institucije koje su odgovorne za ovakvu makroregulaciju ili su birokratske (klasična država) ili demokratske (integralna samouprava).

Oni koji se zalažu za demokratski model bez samouprave faktički svode društvenu svojinu na državnu, a privrednu makroregulaciju ostvaljaju u rukama političara opšteg tipa koji, uz pomoć državnih stručnjaka svoje odluke nameću privredi odozgo. Jedini put da se to izbegne je izgradnja mreže samoupravnih tela, od saveta preduzeća do skupštinskog veća rada, koja će neophodnu regulaciju i koordinaciju obavljati na demokratski način. Jedino u tome slučaju ima smisla govoriti o društvenoj svojini.

V

Ideja pluralizma je samo jedan pol složenog pojmovnog kontinuuma čiji je drugi pol ideja identiteta, jedinstva u mnoštvenom. Normalno je što se kod nas toliko naglašava potreba pluralizma. U politici smo živeli gotovo pola veka s jedno-partijskim sistemom i naglašavanjem jedne ideologije, jednog programa za budućnost, jednog kandidata na izborima, jednog vođe. Sad kad se klatno kreće ka suprotnom polu ne smemo zaboraviti da nijedna forma, nijedna kultura, nijedna zemlja ne može opstati ako nema svoj identitet, ako u raznolikosti nema nečeg zajedničkog, ako u mnoštvu suprotnosti nema ideja, vrednosti, ustanova koje ih usklađuju i drže u celini.

Postavlja se, prema tome, pitanje: koje su to ustanove na nivou federacije koje su u stanju da usklađuju mnoštvo raznovrsnih i suprotnih interesa i stremljenja u našem društvu. Pre nego što odgovorimo na ovo pitanje treba da utvrdimo koje su, sa stanovišta politike, prioritetne oblasti u kojima je neophodno institucionalno usklađivanje i regulisanje sukoba koje svakodnevno rađa pluralizam ideja i interesa. Mislim da postoje tri takve osnovne oblasti. Jedna je pluralizam političkih uverenja i programa različitih društvenih grupa — to je oblast u kojoj se sukobljavaju partije, pokreti, ideologije. Druga je pluralizam nacionalnih i regionalnih interesa u višenacionalnoj zemlji kakva je Jugoslavija. Treća oblast je pluralizam interesa različitih grana rada: industrije, poljoprivrede, energetike, kulture, itd.

Kod nas već četvrt veka primarni značaj imaju nacionalni interesi. Delom je to zato što nacionalno pitanje nije bilo adekvatno rešeno, naročito Ustavom od 1974. godine, pa se razgoreo realni sukob između onih republika čiji su vitalni interesi ovim Ustavom oštećeni, i onih koje su, zadovoljne Ustavnim rešenjima, branile **status quo** ili težile da odu još dalje putem dezintegracije jugoslovenske države. S druge strane, opsesivnost nacionalnom problematikom je posledica duboke društvene krize i težnje pojedinih nacionalnih birokratija da povrate izgubljeni legitimitet preuzimanjem uloge branioca nacionalnog interesa. Koliko je velika ova opsesivnost vidi se po tome što su nam sve savezne ustanove konstituisane po nacionalnom ključu pa se čak i političke partije ne stvaraju prevashodno po socijalnim opredeljenjima (kao što je to slučaj svuda u svetu) već po nacionalnoj pripadnosti.

Da bismo se oslobodili ove anomalije potrebno je uspostaviti ravnotežu između tri navedena tipa pluralizma i, pre svega, konstituisati vrhovni politički organ narodnog predstavnštva — Saveznu skupštinu, kao trodomnu ustanovu. Jedan od njih bi bilo **Veće građana** u kome građani kao pojedinačne ličnosti biraju svoje predstavnike po principu »jedan građanin — jedan glas«. Pošto pojedinci pripadaju različitim društvenim grupama i zainteresovani su za različite društvene projekte (liberalni, konzervativni, socijalistički, itd.), pluralizam političkih organizacija (partije, pokreti) bi najviše dolazio do izražaja u ovom domu. Politički dijalog u Veću građana bi očigledno imao, pored ostalog, i taj cilj da uskladi suprotnosti ove vrste i da uprkos postojećeg pluralizma obezbedi sprovođenje jedne jedinstvene politike.

Analogno tome **Veće federalnih jedinica** (republika) bi regulisalo pluralizam posebnih nacionalnih interesa, a **Veće rada** bi do jedinstvene regulative i strategije privrednog razvoja dolazilo usaglašavanjem pluraliteta interesa različitih grana rada.

Otpori ovakvom optimalnom konstituisanju saveznih ustanova, pre svega, Savezne skupštine, dolaze sa dve strane.

S jedne strane onima koji se zalažu za višepartijski sistem izgleda problematično sve što nije klasični parlament. Parlament je zaista nespojiv ne samo s Većem rada nego i sa Većem republika (Senatom u Kongresnom sistemu). Britanski parlament nema Senat već Dom lordova — ostatak feudalnih vremena. U jedinom domu koji ima stvarnu političku moć (**House of Commons**) partija koja je pobedila na izborima ima pun monopol vlasti. Nasuprot tome, Veće rada je tako konstituisano da u njemu nijedna partija ne može vladati.

S druge strane otpor trodomnoj strukturi Savezne skupštine i uvođenju kako Veća rada tako i Veća građana pružaju branioci sadašnjeg privilegovanog položaja svojih republika. Sasvim otvoreno i cinično se zahteva da i dalje neki građani treba da imaju jedan a neki više glasova. To je na-

ime dosad bila praksa u sistemu koji je isključivo počivao na republičkoj zastupljenosti, i u kome su neki građani imali tri puta, a neki i deset puta više glasova nego drugi. Bukom oko opasnosti od »majorizacije« prikriva se činjenica da smo dosad redovno imali pojavu **minorizacije**. Manjina je svojim pravom veta nametala svoj stav većini. Sem toga, sve do promene Ustava u 1989. godini dve autonomne pokrajine u republici Srbiji s manje od 4 miliona stanovnika su imale više delegata u Saveznim ustanovama nego »Srbija bez pokrajina« sa oko 6 miliona stanovnika.

U reformisanom političkom sistemu primena principa »jedan čovek — jedan glas« ne bi mogla dovesti do dominacije bilo kojeg naroda ili republike, niti bi mogla ugroziti interese manjih naroda. Najveći narod u Jugoslaviji, Srbi, predstavlja (prema rezultatima popisa od 1981. godine) samo 36,3% stanovništva. U republici Srbiji (računajući i albansku, mađarsku i druge narodnosti) je 1986. godine živelo 42% stanovništva Jugoslavije. Dakle, o »majorizaciji« najvećeg naroda nema ni govora, utoliko pre što se ne može pretpostaviti apsolutna monolitnost nijednog, pa ni srpskog naroda.

U svakom slučaju, ako bismo isključili svako odlučivanje većinom glasova — isključili bismo demokratiju. U demokratiji su prava manjine zaštićena, ali ne do te mere da se omogući tiranija manjine građana nad većinom.

Isto tako demokratije nema bez političkog pluralizma. Ali demokratija ne bi mogla preživeti kad ne bi stvorila ustanove koje bi obezbeđivale da se od pluralizma mišljenja i interesa dođe do jedne jedinstvene politike koju treba primeniti u praksi.

POLITIČKI PLURALIZAM U JUGOSLAVIJI I SAMOUPRAVLJANJE

Tri historijski realizirana modela

Samoupravljanje tamo gde se radi implicira samoupravu tamo gde se živi. To vrijedi za sve veličine ljudskih grupa, od pojedinca pa do naroda kao skupine građana na određenoj teritoriji. Na razini naroda radno samoupravljanje i politička samouprava odnosi se na istu grupu i predstavlja identičnu organizaciju. Na nižim razinama grupe se po svom članstvu razlikuju, a isto se tako razlikuju i po organizaciji i donošenju odluka.

Za razliku od etatističkog unitarizma, radno samoupravljanje implicira visok stupanj pluralizma. Za razliku od diktature autoritarnog ili totalitarnog režima, politička samouprava također implicira visok stupanj pluralizma. Na taj način pluralizam je zajednička karakteristika i samoupravljanja i samouprave.

To što je rečeno vrijedi ukoliko je društveno-ekonomski sistem u nekoj zemlji izgrađen dosljedno. Ali dosljednost nije nužna osobina prakse koja rezultira iz međusobnog uvjetovanja interesa i vjerovanja. Tako je za kapitalistički sistem karakterističan mnogo brži razvoj samouprave (iako je i taj razvoj bio historijski vrlo spor) od samoupravljanja. U najrazvijenijim zemljama politička samouprava dostigla je relativno visok stupanj razvoja, dok je radna samouprava još uvijek dosta rudimentarna.

Na trgu vlada politička demokracija, u poduzeću autoritarna hijerarhija. Slobodan građanin prolazom kroz kapiju poduzeća gubi svoju slobodu odlučivanja. Ta nedosljednost u društvenoj organizaciji stvara napetosti koje permanentno generiraju društvene sukobe.

A ti su ponekad veoma žestoki (kao što su npr. generalni štrajkovi). No izgradnjom političke demokracije, sistem je ujedno izgradio mehanizam relativno uspješnog rješavanja tih sukoba. Nedosljednost kapitalističke društvene organizacije rezultat je historijskog razvoja. Građanske revolucije proklamirale su slobodu građanina i pravo vlasništva. I jedno i drugo impliciralo je pravnu državu. Uspostavljeni interesi su proklamiranu slobodu razvili u političku demokraciju a pravo vlasništva u autoritarni radni režim.

U formativnoj fazi razvoja novog sistema, sve zemlje — pa i one najrazvijenije — bile su siromašne. Uz nerazvijenu političku demokraciju koja je omogućavala stihijsko djelovanje tržišta, formirale su se velike razlike u bogatstvu koje su bole oči. Uz opće siromaštvo to je značilo izuzetno velike razlike u kvaliteti života između pojedinih društvenih grupa. Kao kritičari sistema, socijalisti su u ime eksploatiranih težište svojih zahtjeva prenijeli od političkih sloboda na ekonomsku ravnopravnost. Kako nisu znali regulirati tržište, zahtijevali su da se ono zamijeni administrativnim planiranjem.

Antifeudalne građanske revolucije razvile su sindrom slobodne konkurencije s posljedicama koje sam naveo. Antikapitalističke* revolucije razvile su egalitarni sindrom. Sva je pažnja posvećena »eksproprijaciji eksproprijatora« i ujedinjavanju ekonomskog položaja društvenih grupa.

Političke slobode sasvim su zanemarene kao nebitne u društvu bez konflikta. Razvio se jedan doduše dosljedan ali i besperspektivni sistem. Cijela zemlja predstavlja jedno, centralistički vođeno i hijerarhijski organizirano državno poduzeće. Monolitna partija upravlja državom i isključuje svaki pluralizam. U takvim uvjetima pravna se država ne može razvijati a monopol vlasti dovodi do čudovišnih zločina. Taj sistem, zasnovan na odsustvu pluralizma i na svestvlasti partijske države, nazivamo etatizmom. Položaj najsiromašnijih je popravljen, svi su zaposleni i neko vrijeme sistem postizava velike razvojne efekte. Međutim, privredni i politički monopoli sputavaju inicijativu i generiraju negativnu kadrovsku selekciju (poslušni umjesto sposobnih). Stoga su performance sistema sve lošije i samo je pitanje vremena kad će završiti u teškoj krizi. Izlaz iz krize mnogo je teži nego u kapitalističkom slučaju jer ne postoji politički mehanizam razrješavanja društvenih sukoba.

Jugoslavija predstavlja intermedijarni slučaj između kapitalističkog i etatističkog razvoja. Nakon pobjedonosne antikapitalističke revolucije počela je izgradnja tipičnog etatističkog sistema. Za ljude koji su donosili ključne društveno-političke odluke i koji su bili zadojeni boljševičkom ideologijom, to je, uostalom, bio jedini alternativni društveni model koji su poznavali. Za široke slojeve naroda, koji nisu imali nikakvo trajnije iskustvo s političkom demokracijom, političke slobode nisu visoko kotirale. Intelektualci, koji su se eventualno mogli drugačije ponašati, predstavljali su manje od jednog procenta stanovništva i bili su proskribirani podjednako od vlastodržaca (koji su se oslanjali samo na »poštenu« tj. poslušnu inteligenciju) i od naroda (kome su intelektualci bili strani; taj je, antagonizam, uostalom notoran u svim zemljama). Egalitarni sindrom bio je snažan. Prema tome postojali su idealni uvjeti za razvoj etatizma.

Što je taj razvoj ipak bio relativno rano prekinut, moramo zahvaliti napadu Kominforma. Pokušaj podvrgavanja zemlje dirnuo je u nacionalni ponos i izazvao otpor. Kako je napad dolazio iz »socijalističkog tabora«, očigledno s tim socijalizmom nešto nije bilo u redu. Duboko motivirano preispitavanje vlastite ideologije i činjeničnog stanja ubrzo je otkrilo da je monopol odlučivanja »prve zemlje socijalizma«, a zatim i svaki monopol, nespojiv sa socijalizmom. Ideologija (»zemlje seljacima, fabrike radnicima«) i iskustvo (samoinicijativa partizanskih jedinica i narodnooslobodilačkih odbora) revolucije bili su još živi. Trebalo je naći alternativu sovjetskom etatizmu. I ona je nađena: u samoupravljanju. Kad se jednom rodila ta ideja, ona je bila plebiscitarno prihvaćena.

Samoupravljanje je bilo nespojivo s naredbodavnim monopolom komunističke partije. Zato je ona pretvorena u Savez komunista sa ciljem da se on postepeno odvoji od državne vlasti i pretvori u organizaciju političkih aktivista koja će samo usmjeravati procese koji se inače odvijaju autonomno na samoupravnoj osnovi. No nitko se nije potrudio da pokuša utvr-

* Ne zovem ih socijalističkim jer su polazile od pogrešnih premisa pa nisu ni mogle razviti socijalizam. Kapitalizam je nastao stihijski pa prema tome ime legitimno označava ono što postoji. Socijalizam je projekt, pa stoga ono što postoji može, ali i ne mora odgovarati projektu. Mi danas znamo da je stvarnost tzv. realnog socijalizma u mnogo čemu suprotna socijalističkom projektu. Vidi moju **Političku ekonomiju socijalizma**, Globus, 1984.

điti kako će se to praktički odvijati. Boljševička dogma o beskonfliktnom društvu bila je duboko usađena. Tabu političkog istraživanja također je postojao. Uostalom, u to vrijeme nismo imali nijednog fakulteta političkih nauka a da se o nekakvoj generaciji školovanih politologa i ne govori.

Samoupravljanje je otvorilo put stvarno socijalističkog razvoja. Oslobođena inicijativa pojedinca i kolektiva imala je sasvim nevjerovatne efekte. Od 1952. g. kad je proradio novi privredni sistem i kad je zemlja bila na rubu gladi, pa do 1964. g. Jugoslavija je prevalila razvojni put za koji je drugima evropskim zemljama trebalo 4—8 decenija.* U tih dvanaest godina postignut je najbrži na svijetu porast životnog standarda. Kapaciteti su se sve bolje koristili, efikasnost investiranja je rasla. Zbirni pokazatelj ekonomske efikasnosti predstavlja stopa tehničkog progressa. Prema mojim mjerenjima ta je stopa u to vrijeme bila u Jugoslaviji najveća na svijetu. Jugoslovenski model postao je fenomen od svjetskog interesa, nešto što se u svijetu intenzivno proučavalo.

Šta se zatim dogodilo, opisao sam drugdje i ne želim ponavljati. No rezultat tog razvoja može se vrlo jednostavno objasniti. Vrlo brzo nakon što je inaguriran Savez komunista na VI kongresu 1952., revidirana je njegova uloga. Partijski program iz 1958. g. nije nikada proveden. Partija je zadržala monopol vlasti i sve više je taj monopol bio sam sebi svrhom. Razvoj samoupravljanja ugrožavao je taj monopol i zato je samoupravljanje trebalo blokirati. To je urađeno zamjenjivanjem tržišta tzv. dogovornom ekonomijom i razbijanjem kolektiva na OOUR-e u Zakonu o udruženom radu.

Svaki monopol svugdje u svijetu izaziva degeneraciju pa se to desilo i sa Savezom komunista koji se raspao na šest zavađenih nacionalnih frakcija. O nekoj avangardnoj društvenoj ulozi i razvojnoj funkciji nema ni govora. Blokirano samoupravljanje potpuno je uništilo inicijativu: poduzeće postaje socijala a rad u »fušu« izvor prihoda. Sposobni ljudi napuštaju zemlju. Društvene napetosti rastu, ali nema političkog mehanizma za njihovo uredno razrješavanje.

Ako to stanje potraje još neko vrijeme, početak će njegovo **stihijsko** razrješavanje. A stihija rijetko vodi racionalnim rješenjima.

Jugoslavenski slučaj predstavlja na neki način inverziju kapitalističkog slučaja. Pluralizam je zaveden u radnom odlučivanju a negiran je u političkom odlučivanju. Imali smo ekonomsku demokraciju i političku autokraciju (koju naši autori obično zovu politikracijom). Do neke mjere ta organizaciona nedosljednost ne ugrožava efikasnost. Ali ako se ona želi poštovati sačuvati, samo je pitanje vremena kada će sistem završiti u krizi. Jugoslavenska kriza mogla se predvidjeti. U stvari ja sam je prognozirao još 1972.* a vjerovatno nisam bio jedini. U 1979. prognozirao sam neposrednu ekonomsku katastrofu. U to vrijeme okupio sam i grupu istaknutih ekonomista i drugih stručnjaka koji su nastupajuću krizu mogli ublažiti. Ali partijski vrh nije s nama htio ni razgovarati,** a kamo li da nešto poduzme. Ako se može uzeti da partijski vrh predstavlja partiju, onda je Savez komunista doveo zemlju u krizu. A budući da partijski vrh nije bio spreman čak ni saslušati upozorenje, mora se zaključiti da je to urađeno namjerno.

* B. Horvat, »Planning in Yugoslavia«, u M. Faber i D. Seers, ur., **The Crisis in Planning**, sv. II, London, 1972., 193—206.

** B. Horvat, **Jugoslavensko društvo u krizi**: Globus, 1985. str. 13—30.

***) B. Horvat, **Jugoslavenska privreda 1965—1989**, sv. I, Cankarijeva založba, 1984., str. 253—8.

Propuštene prilike

Socijalizam, kao društvo ravnopravnih ljudi, pretpostavlja odumiranje klasa i države tj. ukidanje svake koncentracije ekonomske i političke moći. Kako partije predstavljaju koncentracije političke moći, u socijalizmu bi trebale nestati i partije. Pod partijom podrazumijevamo permanentnu hijerarhijski strukturiranu organizaciju orijentiranu na osvajanje političke vlasti u interesu svojih članova i istomišljenika. Politički sistem socijalizma je bespartijski. Funkcioniranje takvog političkog sistema obradio sam u **Političkoj ekonomiji socijalizma** i to neću ovdje ponavljati.

Izgradnju bespartijskog političkog pluralizma Jugoslavija je eventualno mogla ostvariti neposredno poslije revolucije. Kažem »eventualno« jer je za funkcioniranje takvog političkog sistema potrebna relativno visoka politička kultura i demokratska svijest. Skorašnje provale političkog primitivizma, plemenske isključivosti i najnižih strasti pokazuju da takva kultura u zemlji ne postoji i da četničko-ustaško-bjelogardejsko-balistički masakri u balkanskim ratovima i poslednjem ratu niti su slučajni niti su im korijeni uklonjeni. Stoga bi svaki pokušaj stvaranja bespartijske demokracije odmah bio zloupotrijebljen od strane agresivnih grupa nametanjem svoje »demokracije«.

No, pretpostavimo da su šanse ipak bile realne. Šta je trebalo uraditi?

Pobjedonosnom, i zaista herojskom, narodno-oslobodilačkom borbom, Komunistička partija stekla je ogroman politički kapital u zemlji i svijetu. Taj je kapital dalje povećan hrabrim otporom staljinističkom Kominformu. Na kraju, izvanredni ekonomski uspjesi poslije 1952. g. samo su dalje učvrstili ugled partije. Prema tome nije bilo nikakvog racionalnog razloga da se u tom razdoblju ne provode apsolutno slobodni izbori s više kandidata jer je komunistička partija imala osiguranu većinu. To bi bila prva i najvažnija lekcija iz političke demokracije i početak stvaranja demokratske kulture.

Nadalje. Bratstvo i jedinstvo, naslijedeno iz revolucije, nije bila samo parola. To je bilo velikim dijelom stvarnost. Nacionalni antagonizmi bili su (samo na neko vrijeme, kako se to sada vidi) suspendirani, a politički vođe uživali su povjerenje i nastojali su — dok je još trajao revolucionarni moral — to povjerenje opravdati zalaganjem i uspjesima. Uspostavljeno jedinstvo volje i akcije moglo se iskoristiti za postizavanje zaista značajnih razvojnih rezultata i to ne samo privrednih.

Tu gotovo idealnu situaciju trebalo je iskoristiti za svakodnevnu demonstraciju političke demokracije, za uvažavanje različitih mišljenja, za argumentirano pridobivanje političkih protivnika za razvijanje različitih formi političke samouprave, za izgradnju pravne države. Nešto je u tom pogledu učinjeno. Omladinske i frontovske organizacije izvukle su pojedinca iz njegove malograđanske usamljenosti i omogućile mu da se kao relativno ravnopravan partner uključi u kolektiv. Radne akcije razvijale su svijest o općem dobru, naročito kod mlade generacije.

No pozitivni efekti tih aktivnosti veoma su umanjeni nametljivim inzistiranjem na jednoj rigidnoj i u stvari primitivnoj ideologiji. Nosioci te ideologije, upravo zbog svoje primitivnosti, bili su uvjereni u posjedovanje apsolutne istine. A istinu dobronamjeran čovjek mora prihvatiti, ako je ne prihvati, onda je sigurno neprijatelj. Pluralizam — bez koga nema demokracije — bio je nezamisliv; zahtijevao se monolitizam jedne istine. Tako je ta ideologija posvuda vidjela — pa na kraju i stvarala — neprijatelje: od

vjernika koji se protive »naučnim« dokazima i predstavljaju eksponente klerikalnih organizacija, do intelektualaca koji se protive »vlasti radničke klase«, do seljaka ogrezlih u »sitnosopstveničkom egoizmu«, do obrtnika koji se »bogate na račun društva«, do radnika koji nisu na razini »historijske misije radničke klase«, ukratko do svih onih koji drukčije misle ili prosto sporije misle.

Shvaćen je i razvojni potencijal kulture pa su posvuda osnivanja i darežljivo dotirana kulturno-umjetnička društva. Godine 1950., znatno ranije no što je na tu zamisao došao de Gaulle-ov ministar prosvjete Maltaux, započeta je široka akcija izgradnje domova kulture u cijeloj zemlji. No uskoro je ta akcija odumrla, a izgrađeni domovi su postepeno pretvoreni u skladišta poljoprivredne i druge robe.

Shvaćeno je i ogromno značenje demokratske političke organizacije ali je, kako sam već napomenuo, demokratizacija partije uskoro blokirana. U nekoliko godina nakon 1965. godine dolazi do novog demokratskog proboda. No na kraju konzervativci u partiji pobjeđuju i od 1972. ponovo se pojačava represija.

Čak i tamo gdje su učinjeni određeni demokratski pomaci, oni su uskoro bili paralizirani. Međutim, u osnovi je sistem patio od boljševičke netolerantnosti i određenog prijevira prema demokraciji kao buržuaskoj ujdurmi. Meni, je kao **studentu**, u partijske dokumente ušla ova ocjena: »Dobar kadar, ali sklon da ljude uvjerava umjesto da direktive neposredno provodi«. Među partijskim intelektualcima razvio se svojevrsni mazohizam pa je civilizirano ponašanje označavano kao »malograđanski mentalitet« koga se treba osloboditi.

Štaviše, režim je otvoreno isticao silu (»vlast radničke klase«) i nasilje (»boljševičku čvrstinu«). Odatle nepotrebne nacionalizacije i eksproprijacije sve do seoskih dućana. Odatle nasilna kolektivizacija koja je trebala pokazati pravu »socijalističku« orijentiranost. Odatle prinudni otkup. Da paradoks bude veći, bilo je to u vrijeme kad su seljaci — koji su u velikom broju učestvovali u NOV i osjećali se dijelom režima — mogli uz malu državnu pomoć (umjetna gnojiva, stručni savjet agronoma, štedne zadruge i sl.) znatno povećati poljoprivrednu proizvodnju, ostvariti izvoz u gladnu Evropu i zemlji priskrbiti dragocjene devize. No takva bi politika seljake »obogatila«.

Odatle, na koncu, Goli otok, Dachauski procesi, istjerivanje profesora sa fakulteta, zabranjivanje časopisa pa sve do najnovijih »izolacija« na Kosovu.

Monopol vlasti onemogućio je izgradnju pravne države; režim je sebe — ne socijalizam — štitiio partijskom državom. Režim ne samo što nije iskoristio demokratske potencijale koji su postojali nakon revolucije, on ih je sistematski razarao. Na kraju je ostala pustoš i obrana vlasti zbog vlasti same.

POLITIČKI PLURALIZAM I PРАВNA DRŽAVA

Demokratski značaj i smisao oslobađanja političkog sistema od ideoloških fikcija

Arbitrerna upotreba normative sile **partijske države** i njenih »ideoloških aparata«, omogućili su da se sam normativni poredak **»udvoji«**, tj. da se uvede koegzistencija neusklađenih, ili nedovoljno usklađenih načelnih i konkretnih normi. U načelnim odredbama ideološke projekcije budućih odnosa dobijaju oblik i status ustavnih i zakonskih normi, dok se konkretnim odredbama obezbeđuje da se u praksi očuva stvarna vlast i dominantna pozicija profesionalnog političko-upavljačkog sloja.

Tim putem se vrši birokratska transformacija i »prerada« normativno postuliranih samoupravnih odnosa i institucija:

društvena svojina kojom nominalno upravljaju samoupravno organizovni radnici, ali koja nema formalno svog pravno-svojinskog titulara, izrođava se u praksi u nove forme državno-svojinskih monopola (centralizovani republičko-pokrajinski kapitali pod vrhovnom komandom odgovarajućih političkih centara)*);

samoupravno-interesne zajednice koje u praksi nastaju na osnovu zakonskih akata, a ne na osnovu slobodnog samoupravnog udruživanja, pretvaraju se vrlo brzo u paradržavne upavljačke aparate koji doprinose daljoj etatizaciji odnosa na širokim područjima društvenog života;

delegatski sistem Ustavom i zakonom oktroisan nije doneo obećavanu i očekivanu radikalnu demokratizaciju procesa političkog odlučivanja. Malobrojna empirijska istraživanja jednodušna su u zaključku da je ekstenzivna i kruta institucionalizacija parcijalnih interesa dovela do stvaranja preglomaznog, skupog i sporog mehanizma odlučivanja koji ostaje po strani od matice realnog života i društvenih potreba. Stvarni procesi političkog odlučivanja i vršenja vlasti prelaze u ruke izvršno-političkih i upravnih organa i raznih neformalnih »koordinacionih« grupa koje deluju bez uvida javnosti i van domašaja demokratske kontrole delegacija i delegatskih skupština.

Priznavanje političkog pluralizma, kao bitne pretpostavke svake stvarne demokratizacije političkog sistema, uz istovremeno nastojanje da se ništa bitnije ne menja u postojećoj raspodeli vlasti kakva je svojstvena jedno-partijskoj vladavini, podstiče pokušaje da se ova protivurečnost reši na taj

*) Ovakva stvarna priroda »društvene svojine« obelodanjuje se naročito jasno u stalnim sukobima republičko-pokrajinskih vrhova. U uslovima ekonomske krize ti sukobi se sve više zaoštavaju dovodeći čak i do generalnog prekida odnosa među preduzećima sa teritorije različitih republika.

način što bi se na postojeći sistem partijsko-državnog monolitizma nakalemile neke dobro poznate institucije i procedure svojstvene »klasičnoj« višepartijskoj političko-predstavničkoj demokratiji — izbori zasnovani na neposrednom i tajnom glasanju sa više kandidata; ograničenje trajanja mandata svih nosilaca javnih funkcija itd. Ali ove »pozajmice« iz arsenala »buržoasko« političko-predstavničke demokratije više služe demokratskoj dekoraciji nego stvarnoj demokratizaciji političkih odnosa, više kamufliraju monopol vlasti uskih birokratskih delegacija, nego što je ograničavaju ili ukidaju.

Dok god postoji faktički kadrovski monopol jedne partije drukčije i ne može biti!

Za uspeh društvenih reformi, koje treba da otvore puteve brzog izlaska iz višegodišnje krize, od bitnog je značaja da se u planiranju i sprovođenju neophodnih promena polazi od jasnih i pouzdanih predstava o realnim odnosima snaga u društvu, o stanju kakvo jeste. Ali tu iskrsavaju ozbiljne teškoće ideološke prirode. Ne samo u društvu uopšte, već i u redovima reformski opredeljenih socijalističkih snaga vlada uočljiva idejna konfuzija koju nije lako otkloniti jer ona na određeni način održava objektivno oprečne interese u društvu i u samom SK.

Nespremnost SK da u praksi dosledno sledi svoje davno proklamovane i još uvek važeće programske ciljeve u pogledu odricanja od sopstvenog političkog monopola i komandne pozicije u sistemu državne vlasti uvođila je ideološkom hipokrizijom i normativističkim utopizmom.

Na svim onim tačkama u procesu globalnih društvenih promena gde nije bilo snage ni spremnosti da se odnosi stvarno menjaju pribeglo se, kao što smo videli, simuliranju tih promena, konstruisanju odgovarajućih normativnih fikcija — surogata stvarnih demokratskih institucija i odnosa samoupravnog i političkog pluralizma. Tako je stvoren jedan hibridni sistem u kome se prožimaju i prepliću elementi stvarnih demokratskih promena na liniji razgrađivanja staljinističkog tipa monoorganizacione hijerarhije, sa normativnim konstrukcijama o već ostvarenom samoupravnom podružtvljavanju politike i odumiranja države, — što nije imalo ozbiljnog uporišta u relanim društvenim odnosima. Uporno održavanje radikalne utopije preprečavalo je put realno mogućim i nužnim društvenim reformama i tako vuklo čitavo društvo u stagnaciju, i to u vreme kada su tekovine naučno-tehničke revolucije zahtevale ekspanziju i modernizaciju.

Zakružen normativni izraz tog hibridnog i stagnantnog sistema bili su Ustav iz 1974. i Zakon o udruženom radu iz 1976. godine. Zbog toga se temeljno-kritičko preispitivanje postojećeg društvenog sistema — i posle već usvojenih amandmana na Ustav iz 1974. g. — nameće kao nužna i neodložna potreba.

Nameće se i pitanje koliko u tom poslu od najvećeg značaja za istorijsku sudbinu socijalizma u Jugoslaviji može biti relevantno i korisno iskustvo drugih zemalja koje su se takođe našle pred imperativom temeljitih reformi?

Kriza koja iz temelja potresa zemlje realsocijalizma u Istočnoj Evropi i kriza ekonomskog i političkog sistema u Jugoslaviji imaju niz bitnih zajedničkih karakteristika. No baš zato ne smeju se izgubiti iz vida i neke suštinske razlike uslovljene različitim konkretno-istorijskim razvojem u jednom i drugom slučaju. Zajednički imenitelj krize je nerešeno, ili neadekvatno rešeno, pitanje političkog pluralizma. Ali to ne znači da se može postaviti znak jednakosti između situacije koja je nastala naglim rušenjem monopartijskih sistema u zemljama gde je taj sistem bio, tako reći do juče,

neprikosnoven, i zaštićen od kritike, i situaciji u Jugoslaviji gde je jedno-partijski sistem staljinističkog tipa već odavno bio kritikovan i u načelu odbačen, ali je u nekim segmentima produžio da egzistira u zakamufliranim oblicima kvazisamoupravnih institucija i simuliranog pluralizma.

Iluzije kojih se treba osloboditi

Za strategiju sprovođenja kompleksne društvene reforme od bitnog je značaja da se u definisanju ciljeva i izboru metoda delovanja polazi od tačnih ocena institucija i odnosa koje treba menjati. Da bi se došlo do takvih ocena i saznanja neophodno je otkloniti velove ideoloških fikcija i apriornih sudova koji, kao što je već pokazano, zamućuju pogled na realne odnose.

Taj zadatak, razumc se, nije nimalo lak s obzirom na snagu zvanične ideologije usmerene godinama na prikriivanje ili prividno premošćavanje dubokog rasepa između normativnog poretka i društveno-političke stvarnosti. No baš zato, oslobađanje teorijskog (naučnog) mišljenja od ideološkog balasta je velika društvena potreba ovog istorijskog trenutka kada, u promišljanju puteva izlaska iz krize, treba izbeći dve krajnosti, dve vrste iluzija i zabluda.

Jedna je naivno verovanje da se samim odricanjem Saveza komunista od vlasti i doslednim prihvatanjem višepartijskog političkog pluralizma rešava takoreći automatski, pitanje i demokratskog preporeda jugoslovenskog društva i njegovog uključenja u najnaprednije tokove savremenog društveno-istorijskog razvoja.

Druga krajnost je uverenje (i uveravanje) da jugoslovenski komunisti već imaju svoju formulu bezpartijskog političkog pluralizma (sadržanu u Programu SKJ iz 1958. godine), i samo treba povesti akciju da ta formula »zaživi« u praksi pa su svi problemi rešeni u korist socijalizma i samoupravljanja.

Rasprostranjenost ova dva uprošćena i oprečna shvatanja i svodenje problema pluralizma na pitanje izbora između pluralizma bez partija i pluralizma sa više partija, svedoči o tome da vladajuća teorija opasno zaostaje za potrebama prakse u trenutku kada kriza raspadanja partijsko-državnog monolitizma u svim njegovim konkretno-istorijskim oblicima imperativno zahteva demokratsku pluralizaciju procesa političkog odlučivanja i vršenja vlasti.

Zvanična politička doktrina i s njom i najveći deo političke nauke u Jugoslaviji bili su godinama pod pritiskom neke vrste »ideološke inhibicije«, koja je otežavala prodor do relevantnih naučnih saznanja. Doduše, vulgarna politička apologetika u nauci bila je potisnuta već 50-tih godina, ali su, u uslovima nesavladanog ideološkog monopola vladajuće partije, pragmatско-politički interesi i motivi delovali i dalje, — nekad jače, nekad slabije — kao limitirajući faktor u određivanju pravaca i sadržaja naučnog istraživanja u sferi političkih odnosa i kritičkog promišljanja društveno-političke stvarnosti. To je razlog (jedan od razloga) zašto su neka pitanja političke organizacije socijalističkih društava zanemarivana i potiskivana na margine temeljnijih naučnih izučavanja. Reč je o takvim pitanjima kao što su: a) sloboda udruživanja — njeni oblici, dosezi i granice — u svim sferama društvenog života i posebno u sferi politike; b) priroda i uloga profesionalnog upravljačkog sloja (upravljačke elite odnosno političke avangarde) i uticaj

njenog položaja i interesa na globalnu politiku i usmeravanje društvenog razvoja; c) oblici i metode borbe za osvajanje i očuvanje državne vlasti — borbe koja se vodi i u socijalističkom kao i svakom društvu gde postoji država, politički profesionalizam i klasna podela; d) složeni kompleks odnosa civilno društvo — država i država — partija odnosno partije.

Zbog toga što su ova pitanja ostajala sve do skora izvan fokusa naučno-kritičkog izučavanja, ili su bila ideološki zamagljena, nagli prodor pluralističkih shvatanja i političkih zahteva vezanih sa krizom važećih monopartijskih koncepcija i prakse, očekivana je sa nelagodnošću i nespreno, bar kada je reč o oficijelnoj političkoj doktrini.

U svim zemljama »realnog socijalizma« sudar sa pluralističkom kritikom jednopartijske vladavine izazvao je neočekivano velike i duboke potrese razorne snage i doveo do oštre »diferencijacije« i rascepa unutar vladajućih partija.

U Jugoslaviji je, zbog podmakle federalizacije pa i konfederalizacije same partije, taj rascep dobio formu sukoba između »nacionalnih« (republičkih i pokrajinskih) partija. Situacija je dakle, različita ali i u ovom drugom slučaju ne manje složena i opasna. Svaki sukob među partijama — delovima formalno jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije — pa i sukob oko prihvatljivih, dopustivih odnosno nedopustivih formi političkih pluralizma ide na ruku tendencijama dalje homogenizacije i učvršćavanja obaveznog jednoglasija i jednodimenzionalnog konfrontiranih partija odnosno »nacionalnih država«. Na vidiku je stvaranje različitih političkih sistema, pa i različitog socijalnog (klasnog) sastava i ideoloških orijentacija vladajućih garnitura unutar iste savezne države, što neizbežno ugrožava ne samo njenu unutrašnju koheziju nego i sam njen opstanak.

Već narednih meseci pokazaće da li je Savez komunista Jugoslavije još u stanju da uspostavi demokratski opštejugoslovenski konsenzus oko nekih bitnih pitanja strategije i programa prelaska iz sistema partijsko-državnog monizma (monolitizma) u društveni sistem zasnovan na istinskom političkom pluralizmu. Bez toga konsenzusa započeti procesi dezintegracije Jugoslavije ne mogu se zaustaviti. U tom slučaju ostaće bez stvarnih rezultata i već započeti pokušaj da se izradi i usvoji novi, koncizan i konzistentan Ustav jugoslovenske federacije.

Gljučne kategorije političke reforme: politički pluralizam, nepodržavljeno civilno društvo i pravna država

Na kraju ove rasprave, mesto opširnijih zaključaka, biće samo naznačena tri pitanja koja se izdvajaju po svome značaju za strategiju svesnog usmeravanja prelaska iz monističko-autoritarnog u pluralističko-demokratsko društveno-političko uređenje. Nije slučajno da su tri reči, tri naučna pojma, dobili u poslednje vreme tako istaknuto mesto u svakodnevnom političkom govoru kao i u naučnim raspravama na aktuelne političke teme. To su: politički pluralizam, civilno društvo i pravna država.

Izvanredna popularnost ovih termina iz arsenala klasične buržoaske pravne i političke teorije, i frekventnost njihove upotrebe danas, u obrnutoj je srazmeri sa preciznim razumevanjem njihovom značenja u savremenom društveno-političkom kontekstu. Iz toga se rađaju semantički nesporazumi koji samo prikrivaju suštinske razlike interesa i stavova glavnih aktera na političkoj sceni — republičkih i pokrajinskih birokratskih vrhova.

Politički pluralizam je tokom poslednjih par godina postao, bar formalno, opšte prihvaćeni koncept i programsko opredeljenje u Savezu komunista i šire u društvu. Partijsko-državni monolitizam ne brani i ne zastupa javno gotovo niko.

Međutim, u političkoj praksi Saveza komunista u nekim sredinama i u odgovarajućim sredstvima informacija ne neguje se i ne podržava demokratski dijalog i slobodna borba mišljenja već se naprotiv glorifikuje i zahteva stopostotna jednoglasnost i jedinstvo koje se, očigledno, ne može postići bez primene odgovarajućih metoda političkog pritiska.

Svako javno izneto različito mišljenje, a pogotovo svaka podela na većinu i manjinu, čak i kad se radi ne o načelnim već o sasvim konkretnim pitanjima, izaziva nelagodnost pa i negodovanje i obično služi kao povod da se otvori proces diferencijacije pa i ekskomunikacije onih koji su se ograšili o bezpogovorno jedinstvo. To svedoči koliko je još prisutna i delatna stara svest, stara »politička kultura« kojoj je tuđ svaki pluralizam, pogotovu onaj politički.

Za jedan deo rukovodstva i članstva Saveza komunista, pa i šire, politički pluralizam je prihvatljiv samo uslovno, samo u oblicima i granicama kojima se ne dovodi u pitanje vodeća uloga Saveza komunista, njegova istorijska funkcija političke i klasne avangarde proleterijata koja vodi društvo ka konačnom cilju, ka neumitnoj komunističkoj budućnosti. Ne prihvata se politički pluralizam sa dve ili više samostalnih i ravnopravnih političkih partija, jer bi se time obnovila i legalizovala borba partija oko vlasti. A pitanje kome pripada državna vlast rešeno je, smatra se, u samoj Revoluciji i ne može se ponovo otvarati prebrojavanjem glasova na parlamentarnim izborima (što bi značilo da komunistička partija stavlja na kocku svoju funkciju »opunomoćenika istorije«, funkciju subjekta koji se smatra najodgovornijim za socijalistički pravac globalnog društvenog razvoja.

U ideološkoj baštini komunističkog pokreta, pa i u programu SKJ (koji pretenduje da se zasniva na poznavanju objektivnih i neumitnih zakona društveno-istorijskog razvoja) duboko je uvrežena jedna teološko-utopistička komponenta — ideja o konačnom cilju istorijske evolucije i o Partiji kao nezamenljivom instrumentu realizacije toga cilja. Na tim idejnim temeljima građen je kult Partije i zasnivana legitimnost njene vodeće uloge u svesno usmerenim procesima revolucionarnog preobražaja društva.

Koncepcija političke organizacije društva zasnovana na ideji o istorijskoj predestinaciji Partije kao vodeće revolucionarne sile, i pluralistička koncepcija političkog sistema zasnovana na ideji o mnoštvu slobodnih i ravnopravnih političkih subjekata (interesnih grupa, udruženja, partija) koji ravnopravno konkurišu u borbi za vlast odnosno za uticaj na državnu politiku preko mehanizma parlamentarnih izbora, — to su dve koncepcije koje se međusobno isključuju.

Problemi »oktroisanog samoupravljanja« ne mogu se rešavati »oktroisanim političkim pluralizmom«

Iz pokušaja da se ove koncepcije ipak pomire, makar samo u jednoj određenoj fazi razvoja*), rodile su se razne koncepcije »oktroisanog plura-

*) I takvi naučni radnici i teoretičari kojima se ne može osporiti radikalizam u kritici birokratskih deformacija oktroisanog samoupravljanja i jednopartijskog političkog monopola, govore o potrebi »legalizacije ograničenog političkog pluralizma« i o »ešapnoj soluciji«. (vidi: V. Goati u »Borbi« od 16. 8. 89, strana 2. i M. Pečujlić, predgovor knjizi »Drama socijalizma«.

lizma« koji ostavlja prostor za delovanje i samostalnu akciju većeg broja političkih i drugih subjekata, ali, u isto vreme, obezbeđuje da Partija, kojoj se priznaje svojstvo političke avangarde radničke klase, ima ipak glavnu i presudnu reč u strateškim pitanjima društvenog razvoja čuvajući tako »kontinuitet Revolucije« i njene osnovne klasne tekovine.

Veliko je pitanje, međutim, koliko je »oktroisani pluralizam« prihvatljiv i održiv kao trajno opredeljenje Saveza komunista. U svakom slučaju, problemi koje je rodilo »oktroisano samoupravljanje« na planu globalne političke organizacije društva ne mogu se rešiti, stvarno i trajno, uvođenjem »oktroisanog« političkog pluralizma.

Nagla i duboka politička previranja, koja prate spektakularni slom sistema realnog socijalizma, pokazuju kako brzo padaju prepreke kojima se pokušava obuzdati i usmeriti stihijna provala višestranačkog političkog pluralizma koji je, koliko do juče, suzbijan svim sredstvima političke pa i policijske represije.

Bez obzira na sve njegove specifičnosti, i političkom režimu u Jugoslaviji pretila opasnost da se upusti u odbranu nečega što se odbraniti ne može i da time samo oslabi svoju ukupnu društvenu poziciju i uticaj. Odbrana preostalih i već preživelih elemenata jenopartijskog monopola u ime buduće bezpartijske neposredne demokratije do koje je još daleko, pretvara se neizbežno u odbranu **konzervativnih pragmatsko-političkih interesa** (društvenih privilegija i arbitrerne vlasti) profesionalnog političko-upravljačkog sloja. A to je ono najgore što se može desiti Partiji idejno političke avangarde — da se od prethodnice i predvodnice progresivnih društvenih promena pretvori u silu njihovog kočenja.

Neki republički savezi komunista izjasnili su se izričito na svojim nedavno održanim kongresima za politički pluralizam koji uključuje i slobodno delovanje više samostalnih političkih partija. Već se nametnulo pitanje koliko je ovo opredeljenje — koje znači veliki zaokret u odnosu na dosad važeću doktrinu — iznuđena koncesija protivničkim političkim snagama i ideologijama, akt pragmatskog prilagođavanja situaciji da bi se kako-tako preživelo, a koliko je to akt sopstvene volje i odluke koja proizilazi iz sazrevanja demokratske svesti u samom Savezu komunista, izraz njegove sposobnosti i spremnosti da samokritički preispita sopstvenu praksu i filozofiju i da iz toga smelo i bez zaziranja izvuče zaključke za strategiju i taktiku svog idejnog i političkog delovanja — jednom rečju da se oslobodi ubitačnog zagrljaja konzervativnih snaga i interesa u sebi samom.

Prihvatanje razvijenog i autentičnog političkog pluralizma od strane SK ne znači — tačnije ne bi smelo da znači — »mirenje sa sudbinom«, puštanje niz vodu »pa nek bude što bude«, nego svesno prihvatanje izazova nastupajuće faze neophodne demokratizacije ukupnih društvenih odnosa, bez čega zemlje socijalističke orijentacije ne mogu izići iz sadašnje krize.

Angažovanost u borbi za demokratske vredosti političkog pluralizma

Da bi sačuvao realan uticaj na globalna društvena kretanja Komunistička partija odnosno Savez komunista mora biti aktivno angažovan u borbi za društvene pretpostavke i uslove koji daju političkom pluralizmu demokratski sadržaj i smisao. Time se jedino i može objasniti zašto su neke ideje i pravno-političke konstrukcije iz vremena buržoaskih revolucija i kasnijih faza razvoja i stabilizacije političko-predstavničke demokratije postale opet tako aktuelne i zašto su dospеле u žižu pažnje savremene progresivne poli-

tičke teorije koja traži izlaz iz ćorsokaka staljinizma. Reč je o idejama i koncepcijama civilnog društva i pravne države.

Civilno društvo. Podela društva na javnu i privatnu sferu, na građansko (civilno) društvo i državu, bila je jedna od značajnijih posledica pobeđe kapitalističkih produkcionih odnosa. Za razliku od Hegela koji je očekivao reintegraciju društva uz pomoć »aposlutnog duha« otelovljenog u državi, mlada socijalistička društvena teorija nudila je optimističko-utopističku viziju budućeg besklasnog društva oslobođenog državnog omotača, organizovane prinude i spolja nametnute uniformnosti.

Realni društveni razvoj išao je, međutim, drugim putevima — od liberalne ka autoritarnoj državi. Već u drugoj polovini 19. stoleća stupile su na scenu moćne birokratske državne mašinerije poput one iz vremena Napoleona III u Francuskoj i Bismarcka u Pruskoj. Javila se opasnost da ta mašinerija podredi čitavo društvo svojoj kontroli ukidajući svaku autonomiju civilne sfere društvenog života.

Od tada, pitanja kako zaštititi civilno društvo od arbitrerne sile države postaje jedno od glavnih preokupacija napredne demokratske teorijske misli. Iz toga se rodio niz novih demokratskih ideja i institucija uključujući tu i pluralističku teoriju i organizacione koncepcije različite provincijencije.

Ceo ovaj problem zaštite civilnog društva od arbitrerne sile svemoćne i svuda prisutne države i njenih privrednih, ideoloških i represivnih aparata dobio je nove dimenzije i kvalitete sa nastupanjem etatizma kao univerzalne tendencije u svim tipovima savremenog društva.

Najrazvijeniji prototip (»model«) globalne etatističke organizacije društva bio je izgrađen u Sovjetskom savezu pod Staljinom tokom četvrt veka njegove neograničene vladavine. Osnovna karakteristika toga »modela« ogledala se u totalitarnom podržavljenju društvenog života u celini, u svim njegovim konkretnim oblicima i manifestacijama. Svaka samostalnost brojnih društvenih subjekata u politici, u privredi u kulturi itd. faktički je priгуšena i »ukinuta« samim sistemom monoorganizacione hijerarhije koji obuhvata čitavo društvo. Sa toga stanovišta posmatrana reaffirmacija koncepta civilnog društva nije nikakav anahronizam niti izraz istorijske nostalgije, nego izraz potrebe da se nađe globalna alternativa birokratskom totalitarizmu.

Pokazalo se da »oktroisano samoupravljanje«, onakvo kakvo danas postoji u Jugoslaviji, ne može, samo po sebi, da bude ta alternativa jer nije uspelo da reši u korist demokratije dva ključna pitanja — pitanje stvarne samostalnosti preduzeća u odnosu na centre političke moći i pitanje globalnog odnosa društvo—država. U pripremanju novog Ustava puna pažnja mora biti poklonjena ovom jedinstvenom istorijskom iskustvu. Iz tog iskustva može se izvući zaključak da je ne samo poželjno, već i neophodno izvršiti, s jedne strane, široku dekonstitucionalizaciju i deregulaciju samoupravljanja kako bi subjekti samoupravnih prava, a pre svega samoupravni radni kolektivi dobili mnogo veću slobodu samoorganizovanja i autonomnog delovanja, i, s druge strane, postavili čvrste normative zapreke arbitreranom mešanju državnih organa u tokove materijalne reprodukcije društvenog života kao i u druge sfere društvenog rada i slobodne aktivnosti građana i njihovih asocijacija. Jednom reči — koncept civilnog društva mora biti normativno izražen i naći svoje mesto i u samom Ustavu.

Pravna država. Najtešnji korelat civilnog društva je pravna država. Ta dva koncepta su međusobno zavisna i ne mogu se ostvarivati jedan bez drugog. Pravna država je pojam iz klasične nemačke pravne škole i odgovara anglo-saksonskom terminu »vladavina zakona« (»rule of law«).

Koncept i praksa pravne države nastaju kao proizvod i civilizacijska tekovina velikih demokratskih revolucija XVIII i XIX stoleća, čiji je humani cilj i motiv bio obuzdavanje samovolje političkih vlastodržaca. Ali kojih vlastodržaca? Onih sa vrha starog poretka koji je revolucija srušila, ili oni koji su, nošeni talasom te iste revolucije, preuzeli u svoje ruke poluge državne vlasti?

Demokratska politička emancipacija, uspostavljanje političkih i drugih sloboda nije bilo ni u prošlosti a nije ni danas neki pravolinijski proces širenja prava i realnih mogućnosti onih kojima se vlada da kontrolišu one koji vladaju u njihovo ime. Nema revolucije bez upotrebe revolucionarnog nasilja, a svako nasilje znači rušenje jednog zakonom utvrđenog pravnog poretka da bi se, naknadno, na njegovom mestu uspostavio drugi po predpostavci pravičniji, sa više mogućnosti za demokratsku participaciju čoveka i građanina u vršenju i kontroli vlasti.

Braneći praksu Oktobarske revolucije Lenjin je pisao (polemišući sa Kautskim) da revolucionarna vlast nije i ne može biti vezana nikakvim zakonima, nikakvim pravnim propisima i pravilima. U drugim prilikama, a naročito nešto kasnije, on je isticao potrebu poštovanja ustavnosti i zakonitosti u mladoj Sovjetskoj državi. Iza ovih oprečnih stavova krije se jedna objektivna protivurečnost koju ideologizirana i vulgalizirana Marksistička politička teorija nije bila spremna da uoči i dublje analizira. Reč je o različitim konkretnim interesima i političkim aspiracijama neposrednih nosilaca političke vlasti (profesionalnog političko-upravljačkog sloja, odnosno vladajuće partije), i vladajuće klase u društveno-ekonomskom i socijalnom smislu.

U pogledu organizacije državnog aparata vlasti i prinude, klasa koja je nosilac osnovnog produkcionog odnosa (i koja ustvari u datom trenutku oličava »civilno društvo«) ima protivurečne zahteve i potrebe. Zavisno od konkretnog odnosa snaga u društvu i od stabilnosti i efikasnosti datog sistema proizvodnje i raspodele ona može imati potrebu za jakim državnom vlašću sposobnom da političkim i administrativnim sredstvima štiti poredak i obezbeđuje njegovo »normalno funkcionisanje, ali i potrebu da ta vlast bude demokratski organizovana, podložna društvenoj kontroli, kako bi se sprečilo njeno birokratsko izopačenje i pretvaranje u osamostaljenu arbiternu vlast nad društvom. Tu vitalnu ravnotežu nije lako uspostaviti i održati. U sistemu državne ili paradržavne svojine na sredstvima za proizvodnju i »komandne ekonomije« ravnoteža je iz osnova poremećena u korist države, ili, tačnije, u korist političke elite koja poseduje monopol državne vlasti. Na toj osnovi niče, kako istorijsko iskustvo pokazuje, staljinistički despotizam ove ili one varijante, naturena uniformnost i »monolitizam«, u svim domenima društvenog života i duboka apatija proizvođačke klase. Može se reći da je to i suština krize koja je zahvatila zemlje realnog socijalizma, — krize koja dovodi do ekonomskog debakla sistema i konačno do antibirokratskih pobuna nezadovoljnih masa.

Linija razgraničenja

U svim savremenim političkim sistemima neposredni nosilac vlasti su političke partije ili, tačnije, relativno uske oligarhije koje se formiraju na njihovom vrhu. Proces utvrđivanja i sprovođenja politike — proces vladanja — odigrava se u trouglu **civilno društvo — partija(e) — država**. Otuda ključni značaj pitanja kako se uspostavlja odnos vladajuća partija—država i kak-

va je priroda tog odnosa? Na čemu se zasniva legitimnost vlasti koju vrši vladajuća partija, na čemu bazira njeno pravo da preko aparata javne vlasti, preko državne mašinerije, realizuje svoju političku volju i upravlja društvom? Samo iz odgovora na ova pitanja može se izvući pouzdan zaključak o prirodi jednog političkog sistema i stepenu njegove stvarne demokratičnosti. Polazeći upravo od odnosa vladajuća partija—država, moguće je povući jasnu liniju razgraničenja između **partijske države** i **pravne laičke države**.*

Jedino je ova poslednja konpatibilna sa istinskim političkim pluralizmom.

Marksistička teorija države, ili tačnije, njena birokratska fragmatsko-politička interpretacija, poslužila je staljinizmu kao ideološka osnova za odbacivanje koncepcije pravne države, navodno zbog toga što je ona služila i služi maskiranju klasne prirode kapitalističke državne organizacije. Time je, ustvari, odbacivana jedna od najznačajnijih civilizacijskih tekovina demokratskog razvoja savremenog društva. Odbacivanjem koncepta pravne države »civilno društvo« je lišeno institucionalizovane zaštite od političkog voluntarizma i samovoljne upotrebe državne sile. Mesto pravne države stupa partijska država u kojoj se državna vlast tretira kao trajan posed vladajuće političke elite — rukovodstva vladajuće partije. Dok stvari tako stoje istinskog demokratskog političkog pluralizma ne može biti jer su prva pretpostavka takvog pluralizma slobodni izbori na kojima svi građani, čitav narod, ima mogućnost da bira i smenjuje nosioce funkcija vlasti. Međutim, bez obzira na broj kandidata i način glasanja, izbori nemaju pravi demokratski smisao ako se pitanje vlasti smatra već zauvek rešenim i ako različite ideje i programi (što se navodno toleriše) ne mogu imati svoje politički organizovane nosioce koji se na toj osnovi kandiduju.

Komparativno-istorijsko posmatranje pokazuje da se parlamentarna demokratija zasnovana na političkom pluralizmu razvijala postupno prolazeći kroz nekoliko različitih faza. Prvi krupan istorijski korak na tome putu koji je stvorio prostor za formiranje demokratskih političko-predstavničkih institucija bilo je odvajanje civilnog društva od aparata javne vlasti, od države. Drugi ne manje značajan korak u istom pravcu bilo je odvajanje sfere politike od sfere administracije, formiranje relativno samostalnog državnog administrativnog aparata koji je u pogledu svoga konstituisanja i načina vršenja svojih izvršno-upravljačkih funkcija vezan striktnim pravnim pravilima i propisima, ali nije neposredno podređen »vladi« odnosno centrima političke moći, niti prisiljen da se u svom svakodnevnom radu prilagođava čudima i migovima dnevne politike i njenim trenutnim nosiocima. Pri tome naročito važnu ulogu ima nezavisno sudstvo čija je samostalnost u svakoj pravnoj državi posebno zaštićena Ustavom i zakonom.

Partijska država (sistem partijsko-državnog monolitizma) negira ove demokratske podele i vaspostavlja jedinstvo civilnog društva i države, administracije i politike. Time je, bez obzira na sve priče o bezstranačkom po-

* U raspravi »Demokratija i totalitarizam« francuske sociolog Raymond Aron ističe značaj razlikovanja partijske države (L'etat partisan) i države (više) partija (L'etat des partis). »U jednom slučaju«, piše Aron, »mnogstvo rivalskih partija od kojih svaka ima svoju predstavu zajedničkog dobra, u drugom slučaju jedinstvena partija čija je koncepcija opšteg dobra obaveza za sve. Ja sam upotrebljavao i druge nazive gotovo ekvivalentne, naziv laička država i ideološka država što znači transponovanje u epohu političkih borbi opozicije između države vezane za jednu religiju i države odvojene od svih religija« (Str. 345).

litičkom pluralizmu i demokratiji, obezbeđena punoća autokratske vlasti političkih vlastodržaca.

Pisanje novog Ustava federacije i svih federalnih jedinica biće prilika da se iz Ustava otkloni sve ono što je omogućavalo i podsticalo formiranje sistema partijsko-državnog monolitizma i ugrade u sam Ustav pretpostavke istinske samoupravno-političke demokratije: sloboda političkog udruživanja, nepodržavljeno civilno društvo i pravna država.

SLOBODAN VUČETIĆ

POLITIČKI PLURALIZAM I DEMOKRATIJA

Duboka kriza koju dugo doživljava naše društvo i naš projekat izgradnje socijalizma, pored svih svojih negativnih ekonomsko-socijalnih, političkih i moralnih posledica, dugoročno gledano, ima i veliki progresivan učinak upravo na planu slobode, demokratije i uopšte temeljite modernizacije društvenog sistema i prakse. Taj učinak, pre svega, može proizaći otuda, što je kriza do kraja i bespoštedno razotkrila krupne greške u projektu našeg društvenog i političkog razvoja i u njegovom izvođenju.

Tako se dogodilo da je naš samoupravni projekat uveden odlukom »odozgo«, zakonomi, a nije bio rezultat demokratske inicijative i akcije građana i proizvođača i uopšte progresivnih društvenih snaga. Zato je samoupravljanje u proteklom periodu samo nominalno bilo vladajući društveni odnos i nije ugrožavalo dominaciju birokratije u okviru makrosistema i njegovih bitnih institucija. S druge strane, uporedo sa »razvojem« krize razvijala se i kritička demokratska svest odnosno sazrevale nove socijalne i političke snage. Svedoci smo, naime, velikih promena u socijalnoj, ekonomskoj i kulturnoj strukturi društva, koje su formirale jedan novi, demokratski viši nivo političke svesti, bitno uvećale potrebe i zahteve radnih ljudi i građana za učešćem u politici, naročito kada je reč o inteligenciji, radničkoj klasi i mladoj generaciji. Nasuprot tome, i dalje imamo sasvim nefunkcionalan politički sistem, koji ne omogućava, ne podstiče, već sputava razmah demokratije.

S obzirom na to da su promene u političkom sistemu i u delovanju političkih organizacija, uvek uslovljene određenim već nastalim promenama u ekonomsko-socijalnoj, političkoj i kulturnoj strukturi društva, potrebno je ukratko ukazati na nekoliko suštinski izmenjenih činilaca društveno-ekonomskih i političkih odnosa u nas, koji mogu bitno i pozitivno uticati na dalje političke procese i demokratizaciju.

Prvo, reč je o orijentaciji na tržišnu ekonomiju, koja će neizbežno smanjivati monopol politike u ekonomiji i u društvenom životu uopšte i povećavati uticaj sfere rada, lične inicijative i stvaralaštva na društvenu politiku u celini. To u političkom sistemu, između ostalog, zahteva jačanje pozicije veća rada u svim skupštinama i, naravno, njegovo uvođenje u Skupštinu Jugoslavije kao faktora njene demokratske integracije i uspostavljanja nužne, a sada bitno narušene ravnoteže klasnog i nacionalnog na štetu klasnog.

Drugo, širenjem prostora za svojinski pluralizam, privatna i mešovita svojina će nesumnjivo dobiti mnogo značajnije mesto u privrednom sistemu i ekonomskom životu zemlje nego do sada. To svakako podrazumeva i one promene u političkom, pre svega, izbornom i skupštinskom sistemu, zatim u organizovanju i radu političkih organizacija, raznih saveza i udruženja građana kroz koje će se autentično i direktno izražavati ekonomsko-soci-

jalni i politički interesi individualnih poljoprivrednih proizvođača, zanatlija i tzv. male privrede i uopšte privatnog sektora.

Treći, bitno novi demokratski politički činilac je uvođenje neposrednih i tajnih izbora sa obavezno više kandidata od broja koji se bira. Taj princip, koji po Ustavu važi za državne funkcije, treba dosledno primeniti i na sve političke i uopšte javne funkcije. To je, nesumnjivo, jedna od najpouzdanijih garancija demokratske legitimnosti vlasti i demokratizacije kadrovske politike, kao poligona najvećeg monopola birokratije u našem društvu. Ujedno, to je snažno demokratsko sredstvo protiv monopola političke birokratije u sferi vlasti, kao i afirmacije javne i lične odgovornosti izabranih prema biračkom telu, a ne prema raznim kadrovskim telima i neformalnim centrima političke moći, što je do sada bio redovan slučaj.

Neposredni, tajni i slobodni izbori sa više kandidata od broja koji se bira velika su šansa za kadrovsku i stvaralačku revitalizaciju najvažnijih društvenih organa i institucija, čiji demokratski karakter i praktični učinak nije do sada dovoljno dolazio do izražaja, jer su tzv. podobnost i poslušnost imale prednost nad sposobnošću ljudi. Uvođenjem prava grupe od najmanje 30 građana da budu predlagači delegata, širi se prostor za slobodne i demokratske izbore i smanjuju mogućnosti da sposobni i ugledni ljudi budu zaobiđeni.

Četvrto, u razmatranju realnih mogućnosti za dalju demokratizaciju društva, svakako treba imati u vidu činjenicu da će novi izborni sistem nesumnjivo doprineti reafirmaciji degradirane i u drugi plan potisnute uloge skupština društveno-političkih zajednica pod uticajem sprege izvršnih državnih i partijskih organa. Reafirmacija skupština kao najviših demokratskih narodnih organa vlasti, svakako će suštinski doprineti snaženju demokratske klime, odgovornosti i zakonitosti u društvu, uspostavljanju efikasne i pravne države. Međutim, da bi skupštine mogle postati istinski demokratsko narodno predstavništvo i mesto odlučivanja o bitnim društvenim pitanjima, u predstojećoj ustavnoj reformi nužne su ozbiljne izmene u njihovoj strukturi koja bi se zasnivala na građaninu i radniku. Pri tome bi ta struktura trebalo da verno izražava socijalnu strukturu društva. Takva pozicija i struktura skupština suštinska je pretpostavka demokratskog legitimiteta vlasti i pravne države. To ujedno podrazumeva i sasvim jasno razgraničenje i preciznu definiciju položaja odnosno samostalnosti izvršnih organa vlasti u vršenju njihovih funkcija, ali i njihove odgovornosti pred skupštinama za sprovođenje zakona. S druge strane, demokratsko društvo i pravna država zahtevaju potpuno nezavisno sudstvo kao bitnu pretpostavku zakonitosti, jednakosti ljudi pred zakonom, stvarne zaštite i garancije njihovih ustavnih prava i sloboda.

Peti, bitno novi demokratski činilac je masovan politički angažman radnih ljudi i građana u vezi sa najvažnijim društvenim pitanjima. To se pokazalo kao snažan i demokratski delotvoran politički proces, na primer u Srbiji i Crnoj Gori u vezi sa rešavanjem problema Kosova, usvajanjem ustavnih promena u Srbiji, zahtevom za većim jedinstvom u Jugoslaviji, za većom ličnom odgovornošću nosilaca javnih funkcija itd.

Ta široka demokratska inicijativa je snažan politički činilac razbijanja birokratskih monopola u postojećem političkom sistemu, u kome građanin nije bitan politički činilac, iako mu to Ustav formalno garantuje. Tu veliku političku i stvaralačku snagu treba delotvorno iskoristiti, pre svega, kroz angažovanje što većeg broja ljudi u okviru jednog modernije organizovanog i demokratizovanog Socijalističkog saveza i skupštinskog sistema od-

lučivanja, kao i raznih saveza, udruženja i političkih organizacija građana, itd.

Sadašnji oblici političkog organizovanja građana nisu u funkciji demokratizacije društva, jer apsolutno dominiraju otuđeni politički vrhovi, organi i forumi, dok je građanin praktično otsečen od stvarnog procesa odlučivanja. Utoliko je urgentnija potreba da se što pre dođe do novog, demokratskog modela političkog organizovanja i udruživanja građana, radi slobodnog izražavanja i sučeljavanja mnoštva različitih političkih i ekonomsko-socijalnih interesa, potreba i zahteva u društvu; na demokratskim osnovama i u skladu sa ustavom.

Šesti novi demokratski činilac su sve izraženiji oblici interesnog okupljanja i organizovanja građana kroz brojna strukovna i druga udruženja, društvene organizacije i tzv. alternativne pokrete (ekološki, mirovni itd.) ili druge oblike udruživanja za rešavanje određenog važnog društvenog problema. Nema sumnje da svi ovi i slični oblici interesnog organizovanja ljudi, koji su društveno i ekonomski korisni a politički progresivni, treba da dobiju i svoje adekvatno mesto u političkom i skupštinskom sistemu, a posebno u organizovanju i delovanju Socijalističkog saveza.

Sedmi činilac demokratizacije je uveliko afirmisana javnost rada najvažnijih društvenih, državnih i političkih organa, konstituisanje kritičkog javnog mnjenja, kao i sve češći zahtevi za širom primenom referenduma o najvažnijim društvenim pitanjima, kao istinski demokratskog oblika odlučivanja i ograničavanja monopola birokratskih struktura. To je ujedno i jedan od najpouzdanijih demokratskih instrumenata koji obezbeđuje neposredno izražavanje i dominaciju političke volje i interesa većine građana, bez birokratskog posredovanja i manipulacija.

Svi ovi i brojni drugi činioци govore o ozbiljno izmenjenom ekonomsko-socijalnom, političkom i kulturnom »reljefu« našeg društva, u kome je najmanje izmenjen i prilagođen sam politički sistem, organizacija i način rada njegovih bitnih institucija, a posebno političkih organizacija. Zato danas nije moguće da postojeće političke organizacije postanu privlačne i atraktivne putem nekih novih opštih demokratskih proklamacija i formalnih promena u svojoj organizaciji i načinu delovanja i da time zadovolje sve interese i potrebe građana u oblasti političkog organizovanja. Nužne su, naime, temeljite reforme u sistemu političkog organizovanja građana i delovanja njihovih političkih organizacija i to ne samo Saveza komunista i Socijalističkog saveza, već i svih drugih organizacija, saveza i udruženja građana. Te promene na prvom mestu treba da omoguće autentično i legitimno izražavanje pluralizma tj. mnoštva različitih interesa koji postoje u društvu i koji su, verovatno, u svojoj ubedljivoj većini progresivni i u skladu sa socijalističkim projektom našeg društva, sa federativnim ustrojem zemlje, sa nacionalnom ravnopravnošću kao temeljnim principima naše zajednice.

U tom pogledu od suštinskog značaja je potpunija ustavna razrada i garancija sloboda i prava građana, pre svega slobode misli i govora, organizovanja i udruživanja, štampe i informisanja, slobodnih izbora, pune ustavnosti i zakonitosti i nezavisnog sudstva kao garanta svih ustavom utvrđenih ljudskih sloboda i prava. Na osnovu tih novih rešenja, koja treba da budu na nivou demokratskih dostignuća savremenog sveta, nužno je osigurati politički subjektivitet građanina kao glavnog činioца i oslonca demokratske organizacije i funkcionisanja društva. On je do sada bio politički obezličan, jer je bio »utopljen« u razne kruto i usko definisane kolektivitete, kao što su nacije, društveno-političke organizacije, delegacije i sl., a uz to i

lišen izbornog prava. Time je njegov lični politički subjektivitet bio degradiran i podređen jednom ogromnom institucionalizmu i formalizmu, iza koga se krio faktički monopol raznih neformalnih grupa, moćnih pojedinaca ili izvršnih političkih organa.

S druge strane, u društvu apsolutno dominira nacionalni kriterijum u konstituisanju bitnih, pre svega federalnih institucija, čime je građanin sveden na nacionalno biće, iako niz njegovih interesa daleko prevazilazi nacionalne okvire. Sve to ukazuje na potrebu da se što pre izvrše brojne temeljite promene Ustava SFRJ koje će omogućiti da se politički sistem i sve njegove institucije suštinski demokratizuju i čvrsto zasnuju i oslone na politički suverenitet građanina i proizvođača, uz puno uvažavanje nacionalnog kriterijuma tamo gde je on garnacija ravnopravnosti naroda i narodnosti. Time će se stvoriti celoviti institucionalni uslovi za demokratsko izražavanje političkog i uopšte interesnog pluralizma u društvu. Tek tada će biti moguće na odgovarajući način definisati način političkog organizovanja i udruživanja građana radi izražavanja i ostvarivanja njihovih različitih interesa. Osnovni princip u tom pogledu mora biti puna sloboda političkog organizovanja i udruživanja građana, kako u okviru postojećih, tako i novih političkih organizacija i udruženja. Te organizacije, savezi i udruženja bi se autonomno organizovali i delovali, s tim što bi se, zavisno od svoje prirode i interesa, mogli uključivati u demokratski dijalog u okviru Socijalističkog saveza, kada je reč o najvažnijim društvenim pitanjima. Takođe bi trebalo predvideti odgovarajuće oblike njihovog uticaja, kroz SSRN i neposredno, na proces donošenja odluka u delegatskim skupštinama čiji bi sastav trebalo da verno izražava svojinsku odnosno socijalnu i interesnu strukturu društva.

Sloboda političkog organizovanja i udruživanja građana mogla bi biti ograničena samo time što ono ne bi moglo biti suprotno temeljnim demokratskim ustavnim principima tj. ne bi moglo biti usmereno na nasilno rušenje društvenog poretka, raspirivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, terorizma i sl. Verovatno bi zbog naše specifične nacionalne strukture, bilo logično isključiti i jednonacionalne organizacije. U tim globalnim okvirima organizovane političke organizacije, savezi i sl. ne bi bile nikakva opasnost već doprinos demokratskom razvoju društva, jačanju javne kontrole vlasti i lične odgovornosti. Ujedno, njihova pozicija bi kroz novi izborni sistem trebalo da ima odgovarajući uticaj na izbore i na sastav skupština.

S druge strane, to ne isključuje potrebu za jednom masovnom političkom organizacijom poput Socijalističkog saveza, ali bitno drugačijeg od današnjeg, koji je transmisija SK, propagačni servis državnih organa i bez članstva. Novi Socijalistički savez bi mogao biti demokratska organizacija građana ako se bude konstituisao na interesnom principu i na osnovu srazmernog predstavnštva svih delova društvenog života, ako bude veran odraz svojinske i socijalne strukture društva. Uz to, on bi morao biti potpuno oslobođen neposredne vezanosti za SK i državu, pogotovu sadašnje definicije da mu se na čelu nalazi SK. Umesto toga, on bi trebalo da proklamuje takvu svoju demokratsku i socijalističku orijentaciju koja bi bila dovoljno fleksibilna da uključi sve demokratske ideje, organizacije i saveze u zajednički dijalog u cilju usaglašavanja i sinteze bitnih opredeljenja i stavova, uz poštovanje prava svojih »članica« da u slučaju nesaglasnosti, legitimno nastave da se bore za prihvatanje svojih ideja i predloga koji nisu dobili većinsku podršku u SSRN.

Bitna pretpostavka demokratizacije političkog života je suštinska reforma položaja i načina ostvarivanja uloge Saveza komunista. U tom pogledu

i novim ustavnim rešenjima i reformom samog SK nužno je prevazići njegov monopolski položaj u političkom životu i osloboditi se institucija i mehanizma koji mu apriori osiguravaju takav položaj. Savez komunista treba vrlo jasno da se definiše kao politička organizacija ravnopravna sa drugim organizacijama koje mogu biti organizovane. SK treba da učestvuje u političkom životu zemlje kao legitimna snaga koja ima svoj program, svoje članstvo, svoje legalno mesto u političkom sistemu, u demokratskom dijalogu koji se vodi ili u Socijalističkom savezu ili na drugi način. A isto tako treba da ima svoje mesto u skupštinskom sistemu vlasti, gde će se demokratski legitimisati tako što će zadobijati poverenje i podršku kod građana shodno i srazmerno tome koliko ima uverljivosti i snage u njegovim argumentima i koliko ima rezultata u zalaganjima i borbi za socijalni prosperitet, ekonomski razvoj i širenje prostora demokratije.

Nijedan projekat društvenog uređenja ne može uspeti ako na ekonomskom, socijalnom i demokratskom planu ne nudi neki superiorniji program od programa koji nude drugi. Zato i Savez komunista mora u jednoj demokratskoj utakmici, na javnoj sceni, u političkom životu i izbornom postupku da dobije svoju demokratsku legitimaciju. Legitimnost koja je zasluženo izvojevana pobedom socijalističke revolucije i zapisivanjem te pozicije vladajuće partije u samom Ustavu ne može biti večna.

Partija samo u zdravoj utakmici može jačati sopstvenu snagu. Samo u konkurenciji se jača sopstvena snaga, ispravljaju se greške u programima, izostrava se odgovornost, u svojoj stranci se biraju kadrovi koji će biti sposobni da se bore u sistemu vlasti za svoj program, za njegovu realizaciju.

Naravno, ja ne idealizujem višepartijski sistem već samo ističem da je on manje loš od jednopartijskog sistema. I u jednom i u drugom sistemu građanima i demokratiji je tesno.

Sve to govori da će samo na osnovu novog Ustava SFRJ, u kome će biti suštinski drugačije koncipirane sve bitne institucije političke demokratije, biti moguće izgraditi uslove i politički prostor za oživotvorenje demokratskog koncepta političkog pluralizma. On ne bi trebalo da bude kopija klasičnog višepartijskog sistema, već bi, osim postojećih i budućih demokratskih političkih organizacija, podrazumevao i izv. alternativne pokrete, kao što su ekološki, mirovni itd. Svi ti demokratski oblici političkog organizovanja građana, uz čvrstu garanciju ljudskih sloboda i prava, slobodnih izbora, uz širu primenu referendumima i sl., treba da budu pouzdana osnova demokratske obnove i napretka socijalizma kao prelaznog i nužno mešovitog društvenog modela.

KRAJ PRIVILEGOVANIH AKTERA EMANCIPACIJE

Tema o kojoj je riječ predstavlja jedan od najvažnijih i nakonkretnijih političkih izazova u svim postojećim linijama, prilično neizvjesne rekonstrukcije jugoslovenskog društva. Sklon sam argumentaciji da bi civilizacijski vjerovatno najviše izgleda imala linija koja se zalaže za logiku demokratije u mišljenju perspektiva jugoslovenskog društva. Međutim, tu smo odmah zatečeni budući da je iskustvo demokratije sporedna stvar čak i kod najboljih učitelja emancipacije koji su ideološki legitimirali i naša uvjerenja i naša istorijska iskustva i osnovne orijentacije i prakse, na primjer kod Karla Mrksa, čiji su iskazi i akcenti u odnosu na demokratiju u najmanju ruku prilično protivrječni.

U tom pogledu moja je procjena da jugoslovensko društvo iskazuje veoma neizvjesnu i u osnovi protivrječnu sposobnost za razvoj vlastitog demokratskog potencijala. Stvari tu ne izgledaju baš tako jasno. Mislim da se postojeći nivo, naročito naučnog postavljanja ovog pitanja, vrti u krugu promišljanja demokratskih šansi jugoslovenskog društva, na osnovu osnovnih napetosti, suprotnosti i vlastitih i uzajamnih ograničenja, između linije koja se vezuje za liberalnu demokratiju i one linije koja bi htjela da izvuče još nešto iz onog što je teorija nazvala totalitarnom demokratijom, a koja je svojstvo svih postrevolucionarnih društava, pa i našeg, budući da ona kombinuje ideju nacionalnog suvereniteta sa teorijski teško dokazujućim privilegovanim mjestom ideološkog monopola Partije — Države. O tome bi se, u teorijskom pogledu, moglo otvoriti niz veoma interesantnih pitanja, ali to bih preskočio iskazujući samo tvrdnju da i u najvažnijim i najradikalnijim našim diskusijama o perspektivama demokratije i u teorijskom postavljanju toga pitanja nedostaje spremnost, a možda i sposobnost za radikalnu teorijsku inovaciju i praktičnu imaginaciju. Ograničenim i redukovanim projektom etatičkog socijalizma prilično smo oštećeni u našoj sposobnosti za mišljenje pravih dimenzija emancipacije i to na mnoge načine, nekad i surovo.

Iskazujem svoj interes za kapacitete projekta radikalne demokratije, koji bi mogao da bude podložak i osnovica za našu diskusiju o političkom pluralizmu u jugoslovenskom društvu.

Križa jugoslovenskog društva dostigla je tačku iza koje je moguće samo dvoje: ili novi početak stvaranja pretpostavki za normalnu demokratsku i istorijski perspektivnu zajednicu koja bi garantovala dobar život građanima, ili, što je realnije nastavljanje tvrde i prisilne, anahrone i nedemokratske gole političke logike svojstvene društvima realnog socijalizma. Normalan čovjek — građanin danas ne može nikome vjerovati na голу riječ da je moguće učiniti dva čuda odjednom — prevazići sve veće siromaštvo sve širih slojeva građana i istovremeno obnoviti socijalizam sa ljudskim likom, i to na demokratski način. Njegova sumnjičavost je potpuno oprav-

dana. I student i radnik, i intelektualac i metalac, i dvostruko porobljena žena — ropstvom u kući i na poslu, čuli su mnogo pobjedničkih bajki o najboljem sistemu na svijetu, od kojeg bi mogli da uče i Istok i Zapad. Međutim, gorka je istina da su ove ljudske figure, takođe više ili manje aktivne, sudjelovale u čitavom procesu proizvodne krize i ideoloških bajki, da su nosile tuđe kostime i ležale na podmetnutim kukavičjim jajima. Tačno je, doduše, da su na onim najvećim kukavičjim jajima ležali politički vlastodršci, njihovi svjesni ili nesvjesni poslužitelji. Istorija je otmjena i lukava kurva koja uglavnom izigra najveće vrijednosti i ciljeve ljudskih djelovanja. Uglavnom se kasno dođe do pameti.

Više nemamo jezika kojim bismo racionalno govorili o glavnim protivrečijima i suprotnostima jugoslovenskog društva, a pogotovo kojim bismo mogli da govorimo o perspektivama jugoslovenskog društva. Jezik je, ne samo našim sudjelovanjem, zbog naše lične nevolje i nesposobnosti, temeljito zagađen. Zato i postavka da se nalazimo u prilici da se opredeljujemo između nestranačkog ili vešestranačkog pluralizma samo djelimično iskazuje politički kontekst krize jugoslovenskog društva, kao i perspektive sa aspekta pluralizma. On ga samo djelimično iskazuje, zbog niza okolnosti. Ukazaću hipotetički samo na jednu mogućnost.

Mislim da bi dijelovima političke birokratije u jugoslovenskom društvu, u svim razuđenim njenim formama ispoljavanja i reprodukcije moći, u nekoj od varijanata izlaska krize jugoslovenskog društva, možda veoma odgovarao jedan otmjeni sporazum sa višestrančkim pluralizmom. Čak i u toj varijanti, o čijim posljedicama ne bih sada govorio, želim da kažem da iza ovoga pitanja, a pogotovo između relativno tvrdo postavljene dvije mogućnosti — ili nestranački pluralizam koji ja ne razumijem ili višestrančaki pluralizam koji bih donekle mogao da razmijem, stoji mnogo važnije pitanje koje opredeljuje i etički, civilizacijski i politički kvalitet svih naših učestvovanja u razrješavanju ovih pitanja, pa i smisla ovih diskusija.

Mislim da iza toga pitanja stoji jedno dublje: da li je i Socijalistički savez, recimo, ili da li su dijelovi razbijene partije u Jugoslaviji u stanju još da vide o čemu se radi na sadašnjim političkim i ideološkim pretpostavkama?

Radi se o pitanju mogućnosti i naše spremnosti da budemo otvoreni prema svim emancipatorski vođenim inicijativama i pokretima i samopokretanjima omladine, građana i drugih socijalnih slojeva koji dolaze iz sfere civilnog ili građanskog društva u jugoslovenskom socijalnom prostoru, koji tendencijski mogu biti, kao jedna strategija razvoja, onaj demokratski prostor unutar koga će se artikulirati ono što nedostaje svim postrevolucionarnim društvima: slobodna artikulacija novih aktera emancipacije ili demokratskog socijalizma novog tipa. Postaje sasvim jasno da su prošla vremena privilegovanih aktera emancipacije: ni jedan jedini akter socijalizma ili emancipacije ne može više argumentovati svoje privilegovano mjesto u revoluciji, tj. emancipaciji. Ono što stoji iza pitanja stranački ili nestranački pluralizam jeste sudbonosna spremnost ovog društva da prizna da ono uopšte ne može izaći iz krize ukoliko jasno i nedvosmisleno ne zauzme stav prema tom principijelnom pitanju, tj. prema pravu građana i pripadnika svih socijalnih slojeva u Jugoslaviji na nezavisno i samostalno, autonomno, emancipatorsko samopokretanje i samoorganizovanje radi razrješavanja najelementarnijih i sudbonosnih pitanja egzistencije i društva.

Veliki kapacitet nekog napretka nalazi se, ipak, u zoni tzv. civilnog društva. Pretpostavka da bi se ovo razumjelo jeste da se utvrdi ogromna šteta u istoriji čitavog socijalističkog pokreta, što se nije dovoljno razlikovalo između države i građanskog društva, države i civilnog društva. Marks

je, takođe, doprineo toj animoznosti prema emancipatorskim kapacitetima civilnog društva. Naknadno i masovno izjednačavanje civilnog društva sa kapitalističkim društvom nanijelo je neprocjenjivu štetu. Prvi su Budimpeštanci, Lukačevi đaci, ukazali, a među prvima Mihalji Vajda, na strahovitu važnost za preporod socijalizma, da se tačno razlikuje između države i civilnog društva s jedne strane, i s druge, da je to kobno i da to predstavlja upravo liniju crvenog nepotističkog fundamentalizma, kad on potre sve kapacitete građana i ljudi kao pripadnika socijalnih slojeva koji dolaze iz sfere socijalnog, a privilegovani status i privilegovani odnos prema istini i prema centralnim pitanjima društva zadrži za »koktel« ili simbiozu partije i države.

Sve dotle dok se ovo ne postavi kao pitanje jednog kvalitativno drugačijeg, naime **postideološkog** odnosa prema centralnim pitanjima perspektive jugoslovenskog društva na liniji demokratije teško ćemo uopšte razumjeti Cankarjev dom, Kosovo, radničke štrajkove itd., kao i mnoga pojedinačna konkretna pitanja. U mnogim dijelovima zemlje, iako ili upravo zbog plemenitih namjera inoviranja diskursa revolucionarnog angažovanja u tom pionirskom izviđačkom pohodu prave se i pionirske greške. To je normalno.

Veoma se teško izvući iz toga višedecenijskog, očinskog, starateljskog odnosa, zapravo stvarnog nadzora nad građanima i lijevom inteligencijom i čitavom inteligencijom u principu, a naročito iz nadzora nad onim što me najviše zanima — mogućnostima **radikalne demokratije** uopšte. Teško se izvući i oteći dejstvu tog monopolnog bića Partije — Države, naročito onemogućim, razbijenim i jedva preživjelim ostacima radničkog pokreta u Jugoslaviji, koji ponekad ponavlja, prosto u toj mreži očinskog starateljstva, elementarne greške u najedementarnijim oblicima socijalnog i političkog angažmana putem štrajkova i demonstracija, koje su radnici prevazišli još u XIX vijeku. Mene naročito zanima u čitavom tom diskursu traganja za jednim novim jugoslovenskim društvom, na osnovu postideološkog odnosa prema emancipatorskim kapacitetima civilnog društva, linija novog preporoda radničkog pokreta Jugoslavije, bez ikakvog apriornog pretpostavljanja da radnici po staroj kominternovskoj, boljševičkoj ili rđavoj marksističkoj šemi imaju, samim tim što su radnici, privilegovan odnos prema istini i privilegovano centralno mjesto i u demokratizaciji, revoluciji, tj. emancipaciji. Ta priča je nešto posebno i o njoj treba takođe govoriti, budući da je takva optika prevaziđena. Naročito je bitno pitanje koje ostavljam po strani zbog prostora, logike i afroških posljedica dugogodišnjeg prekida i onemogućavanja komunikacije između inteligencije i radničkog pokreta.

Novi demokratski diskurs, dakle, mnogo računa na emancipatorske kapacitete civilnog društva. Iz te sfere mogla bi se formirati jedna nova politički zrelija kultura građana koji bi na nov način i na višem nivou, perspektivnije, ako ne bolje nego što se to radi u tzv. demokratskim pravnim državama Zapada, prozvala pretpostavke za jednu kvalifikovanu civilizatorsku građansku poslušnost jugoslovenskih građana, ali i na osnovu istorijskog i prirodnog prava uz važne izmjene akcenata, proizvela pravo građana u kombinaciji sa inicijativama i elementima još na izvjestan način neartikulisanih novih socijalnih pokreta u Jugoslaviji, ovo društvo moglo bi da nađe neku šansu za otvaranje puta za osvajanje logike demokratije. Na jednom međunarodnom skupu u Zapadnom Berlinu (1983) povodom stogodišnjice Marksove smrti, tvrdio sam, s obzirom na diskusije na marksističkoj ljevici u svijetu (gdje se stvorio jedan antagonizam između klasičnog marksizma koji zagovara radnički pokret i onih postmarksista koji bi sada htjeli da više iskažu potencijal novih socijalnih pokreta) da nije problem u kon-

kurenciji, već u komunikaciji između obnavljajućeg radničkog pokreta i novih socijalnih pokreta. To bi moglo biti i osnovna pretpostavka za čitavu priču o političkom pluralizmu u Jugoslaviji.

Da bi se prevazišla postojeća sumnjičavost prema pluralističkim oblicima djelovanja, a ne samo političkog organizovanja, jer je moj osnovni akcenat na pravu građana Jugoslavije i pripadnika socijalnih slojeva na angažovano autonomno socijalno i političko djelovanje, koje prevazilazi partijski model revolucionarnog djelovanja u principu, ukazao bih na još jednu veliku aktualnu teškoću da bi se uopšte takva orijentacija mogla argumentovati ili, eventualno, u okviru argumentovane rasprave i prihvatiti.

Mislim da je taj široki i otvoreni put jedini put koji bi mogao da složi onu centralnu logiku postrevolucionarnog etatističkog društva, a to je logika političke suspenzije prava kojom su, ne samo staljinizam nego i sva srodna društva, uglavnom reproducirali moć političke birokratije. Istorijski je red da građani sada, i putem prava i putem legalno osiguranih pretpostavki svog javnog djelovanja putem pravne države, vrata politici dug novim talasom građanskog otpora, tako da pravno i demokratskog suspendiranje pretjerane moći i centralne moći politike bude jedan obrnuti proces koji može Jugoslaviju dići na evropski i svjetski nivo. Mislim da centralno sredstvo etatizma u suzbijanju pluralizma i demokratije takođe treba postaviti na dnevni red. Naime, centralni instrument logike političke suspenzije prava jeste proizvodnja neprijatelja. Proizvodnja neprijatelja jeste instrument kojim se prvenstveno i faktički suzbijaju svi procesi demokratije. Logika suzbijanja demokratije i logika proizvodnje neprijatelja, kao glavna linija ove logike političke suspenzije prava, predstavlja nešto što još nismo prevazišli, bilo da se radi o proizvodnji neprijatelja na nekom posebnom socijalnom prostoru (pojedinci, grupe ili čak čitavi narodi i klase), bilo da se radi o jednom specifičnom odnosu prema inteligenciji.

Mislim da bi Socijalistički savez mogao da prevaziđe dosadašnje forme svog djelovanja ukoliko bi dopustio mogućnost da se hrani ovim oivorenim odnosom (po mom mišljenju ključnim za perspektivu Jugoslavije), prema autentičnim i nezavisnim inicijativama i pokretima, naročito ukoliko bi potvrdio svoje energično stajalište i interes za logiku demokratije. Takođe smatram da smo u situaciji da se osposobljavamo za jedno novo znanje o ogromnom značaju perspektiva demokratije sa stajališta jedne civilizovane, politički zrele socijalističke građanske neposlušnosti ili da tu šansu surovo prokockamo.

Naposljetku, dvije negativne logike u jugoslovenskom društvu ili dva instrumenta ili mehanizma karakterišu sve naše polarizacije. O jednom je upravo bilo riječi — to je proizvodnja neprijatelja, koja proizvodi i sluđuje sve naše antagonizme i polarizacije. Drugi mehanizam jesu početni, za mene veoma simptomatični, oblici manipulacije novim socijalnim stanjem osnovnih proizvođačkih slojeva u Jugoslaviji, koji se većim dijelom nalaze u stanju potpunog socijalnog beznađa ili u relativno povoljnijem položaju u razvijenim područjima zemlje. Tu spada, naročito, omladina. Taj promijenjeni socijalni kontekst Jugoslavije idealna je hrana za sve one brže, jeftine, demagoške, propagandističke i druge opcije izlaska iz krize, koje će vjerovatno ponuditi nedemokratska razrješenja (mislim da se elementi i sastojci etatističkog sistema u Jugoslaviji, koji se hrane naročito kombinacijom i korišćenjem slabosti jugoslovenskih građana, emancipatorski inspirisanih radnika, omladine, itd. još najmoćniji) ili lažnu demokratiju.

Pomoću ova dva mehanizma, kombinacijom proizvodnje neprijatelja i manipulacije socijalnim beznađem, bilo da se radi o pojedincima, socijalnim grupama, ili možda i šire, kriza postaje način života. Zato je odgovornost i Socijalističkog saveza u tom pogledu velika, jer on se ne može regenerisati ukoliko ne bude sa svih strana, i bočno i frontalno udaren, tj. prosto zapljusnut novim demokratskim inicijativama. Pošto on u stvari i ne postoji — to bi mogla biti šansa da se demokratski tek i stvori. Zajedno sa novonastalim autonomnim udruženjima građana i novim društvenim pokretima. Tada bi demokratska alternativa u Jugoslaviji imala bar neku šansu.

SLOBODA POLITIČKOG ORGANIZOVANJA U NOVOM USTAVU SFRJ

1. Sadašnje određenje Ustava SFRJ o SKJ i ostalim društveno-političkim organizacijama

Ustav SFRJ sadrži odredbe o ulozi SKJ i ostalih društveno-političkih organizacija u Osnovnim načelima i normativnom delu.

U drugom odeljku Osnovnih načela sve društveno-političke i društvene organizacije ubrajaju se u red neprikosnovanih osnova uloge i položaja čoveka u našem društvu. U trećoj alineji ovog odeljka izričito se kaže da sve te organizacije ljudi sami stvaraju radi proširivanja uslova za svoju aktivnost i za ostvarivanje svojih interesa i prava. Najkraće rečeno, prema obe alineje ovog odeljka društveno-političke organizacije su tvorevina radnog čoveka — sredstvo njegovog političkog samopotvrđivanja. Treba još dodati da Odeljak II načela ne pravi u tom pogledu nikakvu razliku između SKJ i ostalih društveno-političkih organizacija.

Na istovetan način tretiraju se sve i u Odeljku IV Osnovnih načela. U stavu 4. ovog odeljka kaže se da radni ljudi svojom aktivnošću u društveno-političkim organizacijama ostvaruju svoje zajedničke interese, vrše vlast i upravljaju drugim društvenim poslovima a, »organi društveno-političkih zajednica razmatraju inicijative, mišljenja i predloge društveno-političkih organizacija, zauzimaju stavove o njima i sarađuju sa društveno-političkim organizacijama«. I dok tako ova dva odeljka osnovnih načela tretiraju jednako sve društveno-političke organizacije, odeljak VIII pravi među njima strogu hijerarhiju i sve ih postavlja u položaj transmisije SKJ. Ali, i to još nije sve što treba reći.

U stavu 1. Odeljka VIII Savez komunista se najpre proglašava za vodeću idejnu i političku snagu radničke klase i svih radnih ljudi, a zatim i za osnovnog pokretača i nosioca političke aktivnosti, radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Tu još stoji da je Savez komunista osnovni nosilac aktivnosti na jačanju socijalističke i demokratske društvene svesti i da je on za sve to posebno odgovoran. Dakle, ne samo za zaštitu i razvoj tekovina revolucije i samoupravnih odnosa, već i za razvoj društvene svesti. To je zaista mnogo. I to u svakom pogledu.

Ovde nisu u pitanju samo proste zamene funkcija recimo nauke, obrazovanja i vaspitanja funkcijom jedne političke organizacije, konkretno SKJ u razvoju društvene svesti, odgovornosti i potpuno nerealan obavezi vanje SKJ za to. Posredi je iluzija ustavotvorca da najobičnije subjektivističke konstrukcije mogu proizvesti u životu ma kakve željene efekte.

Ustavotvorac je naime u stavu 1. odeljka VIII pošao od jedne nesporne istorijske činjenice i svoju želju da ta činjenica traje i danas osnažio zakonitošću istorijskog razvitka.

Svi znamo da je svojom predvodničkom ulogom i organizatorskim radom KPJ zaista predstavljala vodeću idejnu i političku snagu NOB-a i socijalističke revolucije. Ali, naš ustavotvorac oktroiše SKJ u takvu snagu i u periodu socijalističke izgradnje, pa veli da je ona to postala zakonitošću istorijskog razvitka. Sada joj dakle za to više ne treba ni predvodnička ni organizatorska aktivnost. Za nju rade zakonitosti istorijskog razvitka.

Nauka se odavno odredila prema takvom shvatanju društvenih zakonitosti, te o njima i ne treba ovom prilikom raspravljati. Ona je interesantno jedina zbog svojih političkih ambicija. Tačnije, po tom što proglašavajući SKJ za osnovnog pokretača i nosioca političke aktivnosti radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa dodeljuje ovom funkciju arbitra koji odlučuje hoće li ili ne pokrenuti neku političku aktivnost povodom ovog ili onog pitanja i što je još važnije on meritorno procenjuje i ocenjuje karakter aktivnosti koje bi pokrenuli drugi pre ili pak posle njega i koje dakle počinju i teku mimo njegovih okvira.

Danas svi vidimo dokle je naše društvo — Jugoslavija — dospela iščekujući kongrese SKJ i plenuma njegovog CK. Ali, na sreću razboritost ljudi upućuje ih da se više ne povode slepo za frazom da bi bez takve uloge i pozicije SKJ u našem društvu došlo do »nesagledivih posledica«. Pa, zar sve ovo što nam se dešava nije dovoljan razlog da u novom Ustavu takva pozicija i uloga SKJ ne može ostati.

2. Ustavni položaj društveno-političkih organizacija je izraz vladavinskog koncepta politike

Sličnu sudbinu morale bi doživeti i ustavne odredbe o Socijalističkom savezu. On je u trećem stavu osmog odeljka Osnovnih načela definisan kao »najšira osnova društveno-političke aktivnosti radnih ljudi«. Međutim, u stavu 4. tog odeljka stoji da radni ljudi i građani, Savez komunista kao vodeća idejno-politička snaga i druge društveno-političke organizacije i sve organizovane socijalističke snage ostvaruju u Socijalističkom savezu svoje političko i akciono jedinstvo i usmeravaju društveni razvoj na osnovama vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi. U tom cilju, utvrđeno je dalje, u Socijalističkom savezu se: pokreću demokratske rasprave o svim pitanjima društvenog života, daju predlozi za njihovo rešavanje, izgrađuju stavovi koji služe kao smernice delegatima u skupštinama društveno-političkih zajednica i koje su demokratska platforma za čitav proces političkog odlučivanja.

Shodno tome, u ovom odeljku Osnovnih načela određeno je da Socijalistički savez organizuje ceo izborni proces i političku kontrolu rada organa vlasti, organa upravljanja i nosilaca javnih i društvenih funkcija. Izvesna uloga u ova dva važna politička procesa dodeljena je i sindikatima, s tim da je ostvaruju uglavnom kroz Socijalistički savez.

U normativnom delu Ustava SFRJ od 16 članova kojima se konkretno određuje uloga društveno-političkih organizacija posebnu pažnju zaslužuje član 144. Taj član preuzima da u skupštinama opština, SR i SAP, postoje društveno-politička veća i da ih čine delegati društveno-političkih organizacija udruženih u Socijalistički savez. Na taj način društveno-političke organiza-

cije odnosno Socijalistički savez je ne samo najšira politička osnova već i konstitutivni element političke vlasti. To je u potpunom neskladu sa postavkom Osnovnih načela da se politička vlast u našem društvu konstituiše iz samoupravljanja, a ne i iz političkih organizacija. Ali, to i nije jedini nesklad i jedina nedoslednost ustavotvorca.

Istina je, u nadležnost društveno-političkih veća spada samo zaštita i razvoj sistema socijalističkog samoupravljanja. Zna se, međutim, da ona u praktičnoj delatnosti znatno odstupaju od svega toga što teže prevlasti u opštenadležna veća. Pošto su svi pokušaji da se ona primere svojoj ustavnoj ulozi ostali bezuspešni, sada su snažni zahtevi da se ona ukinu i umesto njih uvedu veća građana. Proteklih godina steklo se i još mnogo drugih činjenica koje pokazuju da se ne radi samo o društveno-političkim većima nego o ustavnom regulisanju položaja i uloge društveno-političkih organizacija u celini. Sadašnje rešenje je u celini takvo da pretvara društveno-političke organizacije u svoju suprotnost. Zamisljene kao sredstvo samopotvrđivanja čoveka kao osnovnog subjekta politike, društveno-političke organizacije su sadašnjim ustavnim rešenjima sredstvo njegove idejne i političke diskriminacije, političke vladavine nad njim i uopšte glavni protežant koncepta vladavinske politike.

Dosledno logici tog koncepta politike u kojem, recimo, neproizvođači, vladaju proizvođačima naš ustavotvorac dodeljuje Savezu komunista monopol na politiku inicijativu i pravo na »zadnju reč«. Ne interesuje ga faktičko ponašanje i politički karakter delovanja SK. Od jednakosti društveno-političkih organizacija nema ništa. Sadašnjem ustavnom konceptu društvene uloge SKJ treba suprotstaviti demokratsko-pluralistički u kojem bi SKJ bio samo jedan od mnoštva ravnopravnih inicijatora i razmišljajućih subjekata. Subjekata koji neće imati monopol na oživotvorenje naučnog socijalizma, jer je to pravo svih onih koji u tome vide svoj interes. Isto tako, SKJ ne može sebi prisvojiti monopol na političko izražavanje ni neposrednih ni dugoročnih interesa radničke klase. Niti može uzeti sebi za pravo da jedino on izražava socijalistička stremljenja u našem društvu. Zbog svega toga, neodrživi su više odnosi između SKJ i ostalih društveno-političkih organizacija utvrđeni u sadašnjem Ustavu.

Degradacija ostalih društveno-političkih organizacija i politička diskreditacija radnih ljudi i građana najveštije je zapretna u odredbama odeljka VIII Osnovnih načela o Socijalističkom savezu.

Kako je već pokazano, tamo stoji da radni ljudi i građani i organizovane socijalističke snage u Socijalističkom savezu ostvaruju svoje akciono i političko jedinstvo, pokreću demokratske rasprave, izgrađuju stavove itd. U vezi sa svim ovim mogu se postaviti dva sledeća pitanja. Prvo, kako mogu radni ljudi i građani kao pojedinci uspostavljati akciono i političko jedinstvo sa nekim organizacijama koje su već samim tim što su organizacije superiornije od njih. I, drugo, pitanje, kako mogu ne samo radni ljudi, već i ostale društveno-političke organizacije ostvarivati akciono-političko jedinstvo sa Savezom komunista u Socijalističkom savezu, kada je Ustav proglasio SKJ za osnovnog pokretača i nosioca svih političkih aktivnosti. Mogla bi se postaviti i još mnoga druga pitanja, ali valjda već i ova upućuju na zaključak šta je ustvari Socijalistički savez.

Iako je ta politička fikcija u organizacionom pogledu razvijena do mamutskih razmera ljudi danas ipak traže višepartijski sistem, jer nesamostalni socijalistički savez, njegove forume i isprazne sekcije doživljavaju kao organizacione surogate svojim prirodnim pravima i potrebama za političkom inicijativom i akcijom. To u istoj meri važi i za sindikate, omladin-

sku organizaciju, pa i mnoge društvene organizacije. Otuda je i razumljivo što mnoge novonastale strukture i udruženja nerado ulaze u Socijalistički savez. Razlog su uglavnom sadašnja ustavna rešenja o položaju SKJ i SSRN, koja ostalima ne samo što ne garantuju autonomiju već svako angažovanje ima kakav politički aktivizam ma kojeg drugog političkog subjekta čine potpuno iracionalnim.

Istovremeno, ta rešenja su umnogome uticala da Savez komunista i ostale političke organizacije, od snage koja krči puteve progresivnim životnim težnjama i inicijativama radnih ljudi prerastu u snagu koja je znatno iza mnogih progresivnih tokova a katkad i njihova direktna kočnica. Zato danas radnici, omladina, mnogi stvaraoci i ostali napuštaju SK, a u Socijalističkom savezu i sindikatima deluju najčešće još samo forumi. Radnici već osnivaju nove ili reformišu postojeće sindikalne organizacije. U Socijalističkom savezu ima zagovornika da se on reformiše u posebnu političku stranku. Što se Saveza komunista tiče, uprkos svim naporima da se on reformiše, ukupno stanje u njegovim redovima čini ga uopšte nesposobnim za opstanak bez sadašnje njegove ustavne pozicije tako da su i dometi njegove reforme veoma ograničeni. Očigledno da je kod nas prevladan jedan koncept političkog organizovanja i da se već u životu začinje drugi, da su mu sadašnja ustavna rešenja ozbiljna prepreka i da za njih ne bi smelo biti mesta u novom Ustavu. Začuđuje, međutim, oklevanje da se to otvoreno i jasno kaže i da se daju konkretni predlozi za nova rešenja.

3. Ka slobodnoj i suverenoj političkoj ličnosti kroz pluralizaciju političkog organizovanja

Em što su imobilisale Savez komunista i ostale društveno-političke organizacije, dogmatske i druge reakcionarne monopolističke, snage sada nastoje svim silama da spreče neminovnu pluralizaciju političkog organizovanja u našem društvu. Već godinama one gaje podozrenje prema svakoj naklonjenosti ka toj pluralizaciji, gledaju je malte ne kao neku subverzivnu delatnost, plaše ljude višepartijskim sistemom i zagovaraju neke svoje primitivno-monopolistička shvatanja bespartijske demokratije.

Ako bi se kod nas i dalje ostalo na konfrontacijama jednopartijski ili višepartijski sistem, ili pak prihvatilo monopolističko-birokratsko poimanje bespartijske demokratije, mi ne bi nikad prevladali ni monopol Saveza komunista, niti prevazišli programiranu, partijsku, demokratiju. Sve sadašnje konfrontacije oko toga izraz su preživelih pogleda na politiku i demokratiju, a posebno na političke partije. Tačnije, izraz su, na jednoj strani, uobrazilje da partije tako oblikuju razvitak društva, da je istorija samo prosto ostvarenje partijskih vizija. Na drugoj strani, oni koji se opiru stvaranju partija i višepartijskom sistemu misle da se društveni razvitak može nasilno prekraćivati i preusmeravati. Oni ne shvataju da put od partijske ka bespartijskoj demokratiji nije put bez političkih partija.

Politička pluralizacija našeg društva treba da rezultira jačanjem njegove sposobnosti da uspešnije razrešava svoje razvojne protivrečnosti. Ona treba da vodi ka unapređivanju socijalističke neposredne demokratije, učvršćavanju bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, njenom bržem materijalnom i duhovnom napretku.

Politička pluralizacija koja ne bi vodila ka prevazilaženju, već naprotiv, još produbljivala sadašnji jaz između politike, političkog sistema i društva, države i građana i svih samoupravnih institucija, niti je sa istorijske

tačke gledišta progresivna, niti po kontinuitetu naše socijalističke revolucije prihvatljiva.

Kosovo je, iako, nažalost, nije jedini, ali valjda dovoljan primer za pouku i zaključivanje u kakvu situaciju se dospeva kada monopol na politiku ima jedna partija. Pa, makar i ona bila pluralizovana (federalizovana), kao što je Savez komunista. Nije tu samo problem u odsustvu opozicije kao nosioca legalizovanog dijaloga o politici vladajuće partije i učešću opozicije u kontroli vlasti koju vrši vladajuća partija. Jer, i u tom slučaju imamo posla u krajnjem još uvek sa partijskom demokratijom.

Centralni problem u toj demokratiji, bila ona jednopartijska ili pak višepartijska je upravo ono pitanje koje se najpre otvorilo na Kosovu, a zatim i širom Jugoslavije — kako osigurati da narod bude osnovni subjekt i garant demokratije i politike. Svoju želju i potrebu za tim on je na Kosovu počeo, a zatim danas svuda iskazuje protresnim okupljanjem, mitinzima i štrajkovima i organizovanjem u partijske i nepartijske okvire. To je realnost koja se ne sme previdati, niti se može i sme, kao politička, demokratska, potreba naroda negirati. Zato je neosnovana dilema: ima li demokratije bez opozicije ili ne, isuviše je providno proglašavanje zahteva za višepartijskim sistemom za vlastoljubnje pojedinaca, zagovaranje bespartijske demokratije uz Savez komunista kao tipičnu monopolističku partiju itd.

Svoj istorijski hod od partijske demokratije ka bespartijskoj demokratiji naše društvo mora nastaviti sa svim onim što imaju sve savremene demokratske društvene zajednice, a što je njemu svojevremeno zakinuto. Sa te tačke gledišta, otpadaju svi dogmatski otpori i politikantske fraze o partijama, višepartijskom sistemu, opoziciji i drugom. Uporno negiranje svega toga isto je kao i njegovo glorifikovanje.

Demokratska, revolucionarna politička misao i nauka su utvrdile istorijski značaj političkih partija, demokratsku funkcionalnost višepartijskog sistema, značaj i domete opozicionog delovanja kao legalizovane kontrole vlasti, funkcionalnost i ograničenost političkog dijaloga i borbe mišljenja kako unutar političkih partija, tako i među njima. Sve kontraverze političke pluralizacije koja je za Jugoslaviju zaista sudbonosna mogu se uspešno razrešiti samo ako se dalji razgovori o političkom pluralizmu i svim pitanjima vezanim za njega budu vodili na naučnim, a ne političkim, ideološkim, politikantskim i amatersko-proizvoljnim osnovama.

Kao što nigde u svetu danas nije, tako ni u Jugoslaviji sudbina demokratije ne može biti vezana samo ili za političke partije ili pak mitinge i druge protestne političke akcije.

Političku suštinu mitinga i sličnih formi povremene političke aktivizacije čini pobuna. Pobuna protiv zloupotrebe i uzurpacije političke vlasti. Ali, to je i najniža, i tek granična tačka demokratije, a ni izdaleka puna i ostvarena demokratija. Demokratija u kojoj je pojedinac zaštićen, a politička vlast ograničena. Demokratija političke jednakosti i ravnopravnosti i tolerancije demokratskih političkih mišljenja, uverenja, ideala i stremljenja. naravno, ne statičke već dinamičke tolerancije — ravnopravnosti u konkurenciji.

Mitinzi i drugi oblici političke pobune kao granične tačke demokratije i političkog aktivizma mogu kroz anarhiju ili manipulacijama i drugim preusmeravanjima rezultirati umesto osnaživanja demokratije daljom de-subjektivizacijom pojedinca i masa. Zato u vrednosnoj skali oblika političke aktivizacije pojedinca, oblici političkog protesta, ne mogu biti suprotstavljeni svim ostalim, a pogotovo takvom obliku stalnijeg političkog angažova-

nja kakav još uvek predstavljaju političke partije. Kao što se ni ove ne mogu tako uzdizati nad nepartijskim političkim ili pak mnogim nepolitičkim organizacijama.

Zbog svega toga, procese polističke pluralizacije kod nas treba tako ustrojiti Ustavom da kroz njih jača politička moć čoveka, a ne bilo kakvih političkih i nepolitičkih organizacija. Organizacije moraju ostati sredstvo samopotvrđivanja čoveka kao subjekta politike i ne bi mogle više biti okvir konstituisanja političke vlasti. Stvar ličnog odbira i volje pojedinca da se organizuje. Privatna stvar kao i sve druge privatne aktivnosti. To je, uostalom, najdublji smisao odavnog začetih zahteva i pokreta za privatizaciju političkih prava i sloboda, političkom jednakošću ljudi i ravnopravnošću njihovih političkih mišljenja i ideala. Ali, to je i najdublji smisao tzv. pravne države. Razgovor o pravnoj državi naime mora početi sa tim pitanjima.

Nema pravne države, nezavisnog sudstva, vojske i policije ako se parlament konstituišu iz partija po ma kakvim proporcijama. To može biti samo partijska država, partijska vojska, policija, sudstvo i cela izvršna vlast. I nije važno da li je to sve pod jednom, više ili nešto od toga samo pod uticajem ove a nešto one partije. U svakom slučaju, to nije država i onih koji nisu u partijama i koji su uvek pa i u savremenom društvu činili većinu. A država — pravna, baš i jeste pravna država zato što je i njihova, što pripada jednako svim članovima društva.

U sadašnjim našim razgovorima o pravnoj državi i političkom pluralizmu zapostavlja se to svojstvo pravne države a na političke organizacije — partije i nepartije gleda još uvek kao na sredstvo ideološke i političke hijerarhije, borbe za vlast političkog antagoniziranja ljudi, grupa i društva. Samo ukoliko se budu brže prevladavala sva takva shvatanja utoliko će i naši razgovori o političkom pluralizmu teći sa manjim tenzijama.

Potpuna privatizacija prava i slobode političkog organizovanja odnosno privatizacije političkih organizacija je uslov ne samo pravne države već i potpunog političkog suvereniteta građanina kao samostalne stvaralačke ličnosti. Čovek će i u našem društvu kao samo stvaralačka ličnost biti tek onda potpuno slobodan kad bude jednako nezavisan od bilo koje političke partije, zainteresovan ili nezainteresovan za ovu ili onu jednako kao i za udruženje ljubitelja pasa. Čovek koji se iz nužde priključuje vladajućoj ili opozicionoj stranci je daleko od slobodne i suverene političke ličnosti. Šta više, takav se neminovno iz prostog političkog idealiste transformiše u politički vladajućeg — neslobodnog čoveka. Koliko su naše društvo i naš čovek, naš građanin još daleko od takve političke slobode čoveka najbolje pokazuje brojno stanje članstva u Savezu komunista kao rezultat godinama prećutkivane činjenice da se ni do posla na mnogim radnim mestima nije moglo doći bez partijske knjižice. A da se i ne govori o legalizovanom pravu SKJ da inicira prekraćivanje rada i stvaranja svakom za koga partijska birokratija i neminovno poslušno članstvo ocene da je »došao u sukob sa stavovima i politikom SKJ«.

Taj Damoklov mač se skida u Jugoslaviji. Ali, on neće može biti i nepovratno uklonjen samo stvaranjem mnoštva novih političkih i nepolitičkih organizacija. Sem što će biti dozvoljene, one moraju biti krajnje privatizovane i bez ma kakvih javnih opštih funkcija. Te funkcije i kod nas moraju biti rezervisane za organe političke vlasti, samo njima se može poveravati posao od opšteg značaja za sve članove društva, samo bi oni mogli štiti opšte dobro — samo politička vlast, dakle, može biti javna opšta stvar, a ne i bilo koja voljna politička organizacija. U krajnjem, politička — državna, vlast samo tako i gubi politički karakter. A, najpre, par-

tijski karakter. Najkonkretniji i za slobodu građanina najočigledniji rezultat ovakvog pristupa celoj problematici političke pluralizacije bio bi da se on sam slobodno opredeljuje da vršenje ove ili one državne funkcije poveri ili uskrati ovom ili onom pojedincu nezavisno od toga kojoj partiji ili funkciji pripada, već kakav je on čovek. Time ne bi trebalo dovesti u pitanje ne samo postojanje partija već i njihovo pravo da nude građanima iz svojih okvira ili mimo sebe kandidate za javne funkcije. Takva nihilizacija političkih partija i drugih nepartijskih političkih i nepolitičkih organizacija bila bi jednako štetna po slobodu i politički suverenitet građanina isto kao i sve dosadašnje manipulacije naše partijsko-političke birokratije sa bespartijskom demokratijom.

*
* *

Odredbama sadašnjeg Ustava o položaju i ulozi SKJ i ostalih društveno-političkih organizacija ne bi, uopšte, moglo biti mesta u novom Ustavu.

Novi Ustav mora garantovati pravo građana kao lično političko pravo i slobodu da se organizuju, jednak politički položaj političkih i nepolitičkih organizacija. Sve su izraz slobode građanina da se organizuje i bez političkih funkcija.

Samo linijom takvih rešenja sfera slobodnog političkog organizovanja može kroz novi Ustav biti u funkciji pravne države i razvoja demokratije, jer tako ustrojena ona je primerenija sadašnjem stupnju istorijske razvijenosti našeg društva. Njeno svako drugačije ustrojstvo podrazumevalo bi vraćanje nazad ka partijskoj demokratiji ili nasedanje manipulantskom poimanju bespartijske demokratije.

INSTITUCIJSKI SUBJEKT POLITIČKOG PLURALIZMA. JUGOSLAVENSKI PRIMJER

Čini se gotovo posve jasnim da u javnosti postoji razmjerno širok konsensus (jedan od iznimno rijetkih koji uopće postoje) o tomu da je Jugoslavija kao politička zajednica ne samo u krizi, nego, dapače, u pitanju. Ova je tvrdnja, s jedne strane, u mnogome i empirijski provjeriva, a, s druge sastavnim je dijelom okvira unutar kojega razumni politički djelatnik mora tražiti koordinate vlastita ponašanja. Pretpostavi li se, ne samo na osnovi autorovih simpatija, nego i na temelju široko rabljenog javnog samorazumijevanja kako oficijalnih, tako i alternativnih reflektanata na poziciju političkih subjekata, da je takav djelatnik demokratski orijentiran, opcije će s kojima se susreće biti, doduše, nešto malobrojnije, ali još uvijek veoma daleko od određenosti koja bi olakšala djelovanje.

Pretpostavljeni demokratski nastrojani politički djelatnik suočuje se, dakle, sa situacijom u kojoj Jugoslavija nije više upitna samo zbog toga što je režim izgubio gotovo u potpunosti legitimnost, pa ni zato što je svakidašnje političko, socijalno ili kulturno funkcionisanje zemlje jedva moguće (da se o ekonomijskome i ne govori).¹ Važniji, bitan razlog upitnosti situacije o kojoj je riječ nalazi se u tomu što nema nikakva presedana koji bi upućivao na mogućnost demokratskog djelovanja u Jugoslaviji, a posebice na mogućnost njezine demokratske konstitucije. Moguća je konzekvencija ovako razumljena stanja, višekratno iskušavana proteklih decenija, odustajanje od demokratskog djelovanja u ime očuvanja Jugoslavije kao neupitne političke činjenice. Indikativno je da je obrnuti slučaj, naime pokušaj demokratskog djelovanja po cijenu napuštanja jugoslovenske opcije bio sve do nedavna nezamisliv, danas kada tomu više nije tako smisao se jugoslovenskog političkog »okvira« djelovanja na novi način nameće kao problem.

Polazeći od postojećeg stanja čini se logičnim razumjeti Jugoslaviju mnogo prije kao zadaću no kao program; jugoslovenska odrednica demokratskog programa stoga, ponajprije, ukazuje na činjenicu da postoji teritorija s tim imenom i ljudi koji na toj teritoriji žive, te je demokratska zadaća u tomu da se odrede proceduralni, formalni uvjeti u kojima će ti ljudi — po pretpostavci zasnovanoj na iskustvu brojnih suvremenih država, a negativno i na tomu da je s Jugoslavijom koješta pokušavano, no nikada da ju se demokratski ustroji i legitimira — živjeti bolje (ili, barem manje loše). Ovaj »najmanji zajednički nazivnik« jugoslovenstva trebao bi okupiti i one (demokratski nastrojene) političke djelatnike kojima Jugoslavija predstav-

¹) Usp., Ž. Puhovski, »Aporetika 'real-socijalističkih' reformi«, »Naše teme«, Zagreb, 1—2/1989.

lja naprosto Domovinu i one koji ju tek podnose, ukratko sve one koji svjesno pristaju na to žive u (demokratski uređenoj) Jugoslaviji.

S druge strane, nakana demokratskog preuređenja Jugoslavije objektivno i nije moguća, jer Jugoslavija predstavlja pojam (ne odveć popularan u nezanemarivim dijelovima njezine teritorije i njezina pučanstva) čiji je politički sadržaj (svi su ostali odatle u osnovi, izvedeni, (u sedam decenija njezine pravne egzistencije više puta radikalno mijenjan. Zbog toga u ovome kontekstu naprosto nije moguće govoriti o reorganizaciji, preobrazbi, reformi itd., jer takvim zahvatom od sadašnje Jugoslavije ne ostaje mnogo (da se o ranijima i ne govori). Drukčije rečeno, demokratsko integriranje (u filozofijski i sociološki relevantnom shvaćanju pojma) upravo i znači ponovno uspostavljanje zajednice na novim osnovama, a to uključuje i njezino novo definiranje (legitimiranje). S Jugoslavijom je to — zbog činjenice da je njezin sadržaj za različite političke djelatnike bio različito određen, ali uvijek kao konzekvencija političkog djelovanja — mnogo laganije učiniti no s nacionalno predodređenim zajednicama u koje se — po (ideološkoj) pretpostavci — članovi bitno urađaju. Ukratko, demokratske težnje unutar zadanih i posljednjih godina posebice subjektiviranih nacionalnih sredina predstavljaju nesumnjivo značajan korak ka slabljenju homogeniziranja (koje, uostalom, i nastupa baš namjesto voljom pojedinca legitimirane integracije) jugoslovenskih nacija, ali te težnje ostaju, u biti, određene nacionalnim kontekstom, ostaju **njegovim atributima**. Demokratsko nastojanje na jugoslovenskom planu ima, tomu nasuprot, zbog već spomenutih razloga šansu da Jugoslaviju učini **svojim atributom**. Zbog toga se, uostalom, i može reći da je nacionalno usredotočeno demokratsko nastojanje »realističnije«, ali i mnogo jasnije unaprijed određeno historijskim i drugim kontekstualnim momentima, dok je jugoslovensko demokratsko integriranje u sadašnjoj situaciji po mnogo čemu odista nalik utopiji ali ima šanse utoliko što je u znatno manjoj mjeri preliminarno određeno) jugoslovenska je demokratska tradicija, naime, očito mršava).²

Pored toga, nacionalno određenje demokratskog supstrata dovodi, barem dijelom, u sumnju temeljno polazište demokracije same, državljanina kao apstraktnu osobu određenu svojom jednakošću spram drugih (a koja, kao jednakost, bez apstrahiranja od konkretnih osobina pojedinačnih opstanaka ne bi bila smisljeno moguća).³ Jer, po već dvjesta godina staroj mjerodavnoj odredbi državljanin je (kao citizen) određen kao pojedinačni politički subjekt apstrahiran od svojih za svakidašnji život individue određujućih osobi-

² Pritom mora biti jasno da je demokratski izvedena utopija načelno nemoguća — zbog principijelne razlike utopijske slike i realnosti za realizaciju je takvo slike svagda nužna enormna energija (u političkom postavu: sila) koja nastoji skratiti vrijeme autorealizacije, pa nema nikakav smisao za »procesuraine zaoklijeće« (npr. demokratskog tipa) koja bi za utopiju karakterističnu fundamentalnu nestrpljivost mogle samo razdražiti. Utoliko je nalikovanje utopiji o kojemu je ovdje riječ smisljeno samo u posve općem smislu proširenog razumijevanja utopije kao u dogledno vrijeme neostvarive opcije.

³ Ideja da se, polezeći od tzv. »konkretnog« pojedinca, utemelji demokratska pozicija ne uspijeva naprosto zato što se konkretni ljudi toliko evidentno međusobno razlikuju da je načelo jednakosti, bez kojega demokracije nema, neizvedivo. U filozofijskom smislu očit neuspjeh doživljuje nastojanje da se konkretni pojedinca pojmi kao utemeljenje filozofijsko-povijesne (a u ne odveć dalekim konzekvencijama i političke) pozicije koje je paradigmatski pokazano kod Marxa u uvodnim pasazima *Njemačke ideologije* (MEW, Bd. 3 Dietz Berlin 1960. odeljak »Feuerbach«). U teorijsko-političkom smislu taj je neuspjeh iskazan u nužnosti povezivanja istome liberalne tradicije s demokratskom koja obilježuje evropsku političku teoriju i praksu posljednjih stotinjak godina.

na. Kako demokratsko konstituiranje zajednice ni teorijski nije moguće ako nije uspostavljeno na osnovi pretpostavke državljanina, postavlja se načelno — u konzekvencijama, naravno, i političko — pitanje o razlozima zbog kojih bi politička pozicija koja polazi od (apstraktnog) državljanina zastupala njegove načelno konkretiziranje na etničkoj osnovi (što je za svako u osnovi nacionalno postulirano demokratsko stajalište načelno neizbježno). Čak i ostave li se po strani u mnogo čemu nedostatno jasni odnosi spram manjina drugih nacionalnosti (a posebice spram statusa državljanina koji se nacionalno uopće ne opredeljuju) problemom ostaje pitanje: nije logično da se tek izborna (još na teorijskoj razini) pozicija državljanina nastoji proširiti na najobuhvatnije polje djelovanja koje u datom trenutku stoji na raspolaganju? Takvo je polje djelovanja — određeno međunarodnim pravom, državnim tradicijom i praksom različitih nastojanja posljednjih decenija — upravo Jugoslavija (tako dugo dok — kako je to u nizu političkih inicijativa već naznačeno — Evropa ne bude zadani okvir političkog djelovanja svih njezinih državljanina).

Pozicija državljanina uzeta je za osnovu nasuprot ne samo kolektivnom subjektiviranju koje je svo vrijeme njezina poslijeratnog postojanja karakteriziralo Jugoslaviju isključivo u klasnom, odnosno nacionalnom liku, nego i nasuprot činjenici očite nemogućnosti postojanja jugoslovenskog državljanina u svim verzijama jugoslovenskih političkih sistema (od prvoga do posljednjega). Dok na počecima nije bilo glasačkog prava npr. za žene i pripadnike nekih manjina, u kasnijim je verzijama to pravo oduzimano po političkim osnovama da bi se dospjelo do situacije posvemašnje neravnopravnosti na osnovi činjenice da društveno-politička vijeća omogućuju višestruko glasačko pravo članovima »društveno-političkih organizacija« da se o privilegiji zaposlenih političkoj, posredstvom vijeća udruženog rada više i ne govori). Zbog svega toga pozicija državljanina polazi od poziva na prirodno (naravno) pravo, jer pozitivno-pravnoga utemeljenja nema. Suverenost naroda (zapravo: puka, populusa, demosa) slijedi na toj prirodno-pravnoj osnovi ljudskih prava (od kojih je temeljno pravo sudjelovanja u konstituciji bitnih odredbi zajedničkog života).

Kada se govori o demokratskoj zajednici koja je utemeljena u poziciji državljanina i naroda (puka) koji se iskazuje općim i jednakim pravom glasa jasno se implicira da je riječ o pravnoj državi i dobi vlasti u njoj (svaka reprezentativna demokratska teorija to uzimlje u obzir),⁴ da se neovisnosti sudstva ili o djelatnoj kontroli parlamenta nad svim poslovima države (uključujući, dakako, i armiju) i ne govori. Jugoslovenski narod (puka) koji se konstituirao općim i jednakim pravom glasa državljanina Jugoslavije (kojega sada nema ni općinskoj, ni na republičko-pokrajinskoj razini iz već spomenutih razloga, a na federativnoj naprosto zato što u Saveznoj skupštini postoje dva paritetna vijeća) nije pritom pretpostavljen kao nadnacionalan. Mnogo prije bi se, figurativno, moglo reći da demokratski koncept zastupa **ispodnacionalni** (jer polazi od individue, državljanina, a ne od neupitno zadane zajednice, kolektiviteta), odnosno **mimonacionalni** tip konstitucije (jer je u samome pojmu državljanina sadržano i apstrahiranje od nacionalnih pripadnosti). No, s druge strane, demokratsko je načelo većine (i jamstava

⁴ Usp., G. Leibholz, *Strukturprobleme der modernen Demokratie*, Athenäum — Fischer, Frankfurt 1974. posebice »Demokratie und Wahlrecht«; H. F. Pitkin, *The Concept of Representation*, U. C. P. Berkeley, Los Angeles and London 1967. te klasično stajalište J. S. Milla o reprezentativnoj vladavini, J. S. Mill, *Izabrani spisi*, II., Informator, Zagreb 1969.

manjine) — na razini federacije — nužno relativirati posebnim vijećem federalnih jedinica čija je konstitucija, po jednoj crti, izvedena iz načela zaštite manjine, a po drugoj i tradicionalno liberalno utemeljene federativne ideje. Činjenica da se »ovlaštenici« pojedinih jugoslavenskih nacija gotovo uvijek mogući da se o njihovim nacijama govori kao o manjinama u Jugoslaviji — a sve su nacije u Jugoslaviji statistički manjine — ukazuje i na dvojbenost njihovih demokratskih opredeljenja. Jer, ne radi se o zapostavljanju nacionalnih interesa, nego o njihovu koreliranju s moguće drukčije konstituiranim interesima svih državljana zemlje. Zbog toga treba biti oprezan i spram učestalog demoniziranja »majorizacije« koju bi jugoslovenskim nacijama navodno donijelo demokratsko konstituiranje federativne države. Jer, ponajprije, nije posve jasno zašto bi pojedincu — a o tome se u prvome redu radi — trebalo biti manje problematično to što je majoriziran u vlastitoj naciji (što se, logički, također često događa), nego da, skupa s drugima pripadnicima iste nacije, bude majoriziran od većine druge (drugih) nacionalnosti.⁵ Konačno, svaki je život u zajednici s drugima, dakle: koegzistencija u punome smislu riječi, neprestance praćen majorizacijama na različitim razinama — sve što se pritom može učiniti jest da posljedice majoriziranja ne budu ni u kojem smislu pogubne po opstanak pojedinca, takav zahtjev najbolje zadovoljuje demokratska konstitucija (uz pretpostavljena pravila zaštite pojedinačnosti i posebnosti, ali i uz uvjet pretpostavljenog odvajanja privatne i javne »sfere«)⁶ kao jedini oblik civiliziranog majoriziranja pojedinaca.

Do tog majoriziranja dolazi posljedično izbornih rezultata, tj. na osnovi opredeljenja za neka od predloženih političkih načela, programa, ideja, koji se na izbor nude.⁷ Pluralizam pritom pretpostavlja ponajprije neograničeno iskazivanje ideja nazočnih unutar zajednice i demokratsko (u krajnjoj konzekvenciji: većinsko izjašnjavanje o njima (s time da temeljna, prirodna, dakle: predsistemska prava pojedinaca i manjina svih konstitucijskih tipova ne mogu biti dovedena u pitanje). Međutim, time se, zapravo, ključni teorijski, pa i operativni problemi političkog pluralizma u punome opsegu i ne postavljaju, a kamoli rješavaju. Jer, djelovanje je koje bi — eventualno — moglo iskoristiti očito raspadanje jugoslavenskog političkog sistema za uspostavu demokratski konstituirane zajednice nedovoljno određeno samo negiranjem postojećeg stanja, s jedne, te općim naznakama željenog ustrojstva, s druge strane. Radi se, naime, o tomu da preciznije određivanje mogućeg djelovanja na realizirajući poželjnog stanja mora voditi računa baš o komponentama pluralističkog modela.

Važnost je pluralističkog uređivanja političkog polja u jugoslavenskoj situaciji u tomu što: a) postoji veoma jasno izražen zahtjev za pluralističkim

⁵) Nasuprot spomenutoj ključnoj antidemokratskoj pretpostavci urođeničke majorizacije (koja se veoma često ponavlja) treba upozoriti na višestruko provjerenom Rikerovo načelo, temeljno na presumpciji teorije igara, po kojemu u demokratskim uvjetima (a o njima se stalno ovdje radi) važi »princip veličine« po kojemu »sudionici stvaraju koalicije upravo toliko velike kolike im, kako vjeruju, osiguravaju pobjedu, a ne veće« (W. H. Riker, *The Theory of Political Coalitions*, Y. U. P., New Haven 1962, pp. 32, 33. te A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies*, Y. U. P., New Haven & London 1977, p. 25 i d.). Drugim riječima, u demokratskim uvjetima principi povezivanja i tvorenja većine ne mogu biti pretpostavljeni — kako je to iskustveno demonstrirano — po načelima sadašnjih »neprincipijelnih koalicija«.

⁶) Usp., M. Walzer, *Spheres of Justice*, Basic, New York 1983.

⁷) Usp., Z. Puhovski, »Moć i program«, »Naše teme«, Zagreb, 7—8/1986.

ustrojtstvom političkih procesa koji iskazuju različito svjetonazorski orijentirani i geografski smješteni politički djelatnici i skupine djelatnika; b) iskustvo pokazuje — od Španjolske nakon Francove smrti, preko aktualnih zbivanja u nekima od »real-socijalističkih« zemalja (Mađarskoj, Poljskoj i, naravno, SSSR-u) — da je u fazi raspada monistički ustrojenih političkih sistema pluralizam prihvaćan gotovo kao vrijednost po sebi; c) jugoslavenski slučaj raspadanja »real-socijalističke« mašinerije zbiva se, kako je već pokazano, posredstvom nametanja (sve očitije neuspješnog) neke vrsti kriptopluralizma (tj. postavljanja partijskih organizacija federalnih jedinica kao, zapravo, samostalnih političkih subjekata-partija).

No, ni iz tih pretpostavki još ne slijedi ni elementarni konsensus o pojmu pluralizma koji je pritom implicira, niti o njegovu konkretnome legitimiranju. Ponajpre, dio oficijalnih političkih govornika zastupa (kao, više-manje posljednji ideološki motiv koji zajednički prihvaćaju oficijalne strukture u svim jugoslavenskim federalnim jedinicama) »nepartijski pluralizam«. Ključni argument ovog stajališta jest nastojanje da se ono prikaže kao logička konzekvencija ekvidistantne kritike jednopartijskog i višepartijskog modela. Ova kritika, zastupana svojevremeno u Kardeljevim radovima, pritom polazi od, zapravo, liberalno inspirirane kritike jednopartijskih sistema (uz istovremeno, posve površno ideologizirano, reklamiranje jugoslavenskog političkog sistema nakon 1948. kao već, u osnovi, ne-jednopartijskog). S druge strane, ova se pozicija poslužuje ljevičarskim (a u nekim aspektima i iz konzervativne doktrine preuzetim) kritikama višepartijskih paralelnih sistema Zapada.⁸ U ovakvome ideologiziranom amalgamu dolazi, pored očitog miješanja svjetonazorskih različitih i metodičkih elemenata, do posve jasnog korištenja normativno-teorijskih stavova kao analitičkih (u odnosu spram jugoslavenske situacije). Uspoređujući, dakle, kritički prepariranu sliku jednopartijskog i višepartijskog modela (uz prethodno argumentacijom neutemeljeno izjednačenje dosega obiju kritika, koji, u originalnim verzijama barem, nipošto nije izjednačiv) s normativnim odredbama o tomu kako bi jugoslavenski model trebao (i, eventualno, mogao) izgledati postiže se ne samo izvlačenje tog modela iz opreke jednopartijski-višepartijski model nego, također, i prividno legitimiranje »nepartijskog pluralizma«.

»Nepartijski je pluralizam«, tamo gdje se koliko-toliko o njemu sistematski raspravlja opravdavan formalnim oslanjanjem na Marxovu (i, općenito, socijalističku) kritiku otuđenja. Pokazuje se, naime, da i višepartijski sistem (o jednopartijskome u tom kontekstu i ne treba posebice govoriti) otuđuje političku potenciju od pojedinaca tvoreći oligarhijsku strukturu koja brojne pojedince koristi samo kao objekte borbe za vlast. Nasuprotno tomu, tvrdi se, »nepartijski pluralizam« omogućuje razotuđenje u tom pogledu, tj. djelotvornost pojedinačnih volja i, dakako, interesa.⁹

⁸) Usp., K. Kluxen, *Geschichte und Problematik des Parlamentarismus*, Suhrkamp, Frankfurt 1933., posebice odeljak »Umblick und Ausblick«.

⁹) Zato ovaj koncept mora početi od već spomenute aporetičke pretpostavke o konkretnoj osobi kao nositelju prava, subjektu. Svi, po ovakvom polazištu imaju prava kao mladi i stari, radnici odnosno ne — radnici, Albanci ili Crnogorci, itd. Time se, zapravo, nakon više od stotinu godina u reduciranoj formi ponavlja izvorni liberalni model, od kojeg sami liberali razmjerno brzo odustaju pristajući na partije kao organizirano posredovanje političke volje. Nasuprot ovakvome modelu nemože se, dakako, nešto bitno učiniti »unutrašnjim« pluralizmom, tj. nastojanjem da se neka od postojećih organizacija, utemeljenih na »konkretnim« preduvjetima prava pojedinaca i, prije svega, kolektiva, naprosto preusmjeri, jer i preusmjerena organizacija tog tipa ostaje tek formalnim subjektom pluralizma (želi li ste, primjerice, učiniti omladinsku organizaciju subjektom političkog plu-

Kardelj to, u pozitivnoj varijanti, formulira kao »pluralizam samoupravnih interesa«, pri čemu, dakako, atribut »samoupravni« opet jednom ispada važnijim od imenice kojoj je dodijeljen. Jer, ovaj atribut — na način koji u mnogome pokazuje tip funkcioniranja »real-socijalističkog« političkog govora — markira postojanje »filtera« koji propušta samo neke, ideologijski prethodno »filtrirane«, interese u oficijalnu političku arenu.¹⁰ Ideja po kojoj, s jedne strane, »integralno samoupravljanje« nadomješta tradicionalan tip političkog ustrojstva u cjelini, a, s druge, tako »podruštvljena politika« već unaprijed apsorbira realnu pluralnost interesa i time čini nepotrebnim unutrašnje pluralno organiziranje političkih procesa i institucija na taj je način, imanentno (a pokazalo se je i u praktičkoj provedbi) samo još jedan pokušaj da se legitimira očuvanje postojećeg političkog odnosa bez otvorenog korištenja sile (uz pomoć istovremeno provedene radikalne depolitizacije velikog broja stanovnika zemlje i atomiziranja svih privrednih, profesionalnih, kulturnih organizacija koje bi mogle biti potencijalni nositelji drukčijih političkih stava).

»Jaki« filozofijski pojam otuđenja koji — bitno reduciran, doduše — stoji na početku ovalce argumentacije dijeli argumentacijsku sudbinu sviju pojmova ovog tipa, oni, naime, u pravilu dovode do zanemarivanja distinkcija koje se na početnoj razini apstrakcije čine irelevantnima, iako se odlučujuće za funkcioniranje onih »sektora« zbilje na koje bi se apstrakcije imale odnositi.¹¹ Odista, u svakom političkom procesu vlast se uspostavlja kao otuđena spram nositelja njezina izvornog potencija, pojedinca. No, ako je to — u modernim uvjetima političkog života u zajednicama koje se ne mogu neposredovano sastajati — neophodno, ipak nije nebitna razlika između otuđenja političke potencije pojedinca u djelovanju za koje se on zalaže i otuđenja do kojega dolazi u korištenju njegove (ne više glasovanjem iskazane) potencije za svrhe o kojima nije ni pitan.¹² U Jugoslaviji je godi-

ralizma mora se pretpostaviti političku, pa i svjetonazorsku, jedinstvenost omladine, te načelnu nesvodivu posebnost pozicije mladih ljudi, u društvu i politici zato što su mladi, naspram drugih — ovakva nakana može u nekim početnim fazama disolucije »real-socijalističkih« obilježja sistema dati i očite rezultate, ali na dugi rok mora biti radikalno izmijenjena da ne postane preprekom zbiljskoj pluralizaciji koja, pored ostaloga, pretpostavlja i razbijanje preliminarno neupitno pretpostavljanih kolektivnih »konkretnih subjekata«, pa i omladine, radništva, nacija, i sl.).

¹⁰) Usp. o tomu: Z. Puhovski, »Demokracija i samoupravljanje«, »Argumenti«, Rijeka, 1/1978.

¹¹) Na ovakav način gube se, naizgled jednostavno, iz vida dvije temeljne negativne karakteristike ovakve sistematike. S jedne strane, političko »otuđenje« ovog, partijskog tipa ne ovisi samo o partijama, nego i o konstituciji moderne zajednice. No, u takvoj zajednici pravo na udruživanje jedno od temeljnih prava (koje proizilazi iz bitne sazdanosti ljudske osobe upućene na odnošenje s drugima) — u spomenutoj premisi ono je negirano i to bez obrazloženja, iako je istovremeno stvoren privid kao da višepartijski sistem prinuduje sve ljude da se podrede njegovu funkcioniranju i prijeći neke druge oblike angažmana (npr. gibanja raznih vrsti, što, dakako, nije tačno). S druge strane, partijski pluralizam uvodi bitan element organizirane, institucionalizirane kontrole vlasti, koliku-toliku izjednačenost šanski onih koji nisu na vlasti da, barem preko predstavnika, kada to drukčije ionako nije efikasno moguće, kontroliraju rad vlasti (usp., Gh. Ionescu., I. d. Mada-riaga, **Opposition**, Pelican, Harmondsworth 1972).

¹²) Usp. A. Heller, »On Formal Democracy«, J. Keane (Ed.), **Civil Society and the State**, Verso, London — New York 1988. poteškoća je, međutim, s kojom se susreću izvodi A. Heller u tomu što formalnost demokracije izvodi u biti iz odnosa države i društva — p. 130 — neuzimajući u obzir da ta formalnost postoji i neovisno o ovoj podjeli, pa i prije nje (npr. u stručnim udruženjima, međunarodnim forumima, ili, po drugoj liniji, u staroj Grčkoj). To ipak ukazuje na to da formalnost

nama funkcionirala druga varijanta, a nadomjestni je subjekt bio iskazivan bezizuzetno kao kolektiv.

Utoliko aktualna zbivanja samo potvrđuju dugotrajni trend — na Kosovu ljudske žrtve na žalost samo naglašuju ozbiljnost međunacionalnih sukoba¹³ kojima se Jugoslavija vraća u mnogome u predratno razdoblje. Polazeći od nacija kao subjekata — a ne od građanina — takvi se sukobi uopće ne mogu riješiti.¹⁴ Time nasljeđe Jugoslavije postaje ograničujućim faktorom rješenja »real-socijalističkih« problema, jer takvi se problemi mogu riješiti samo tako da se počne s temeljitom rekonstrukcijom političkog sistema (a taj se sistem, koji je sada nacionalno legitimiran u raznim dijelovima zemlje, ne može jednostavno demokratizirati, jer, npr., gotovo nitko iz Slovenije ne pristaje na elementarno načelo: jedan odrastao čovjek — jedan glas bojeći se »majorizacije« većinskih nacija) dok ih »majorizacija« unutar nacije izgleda ne smeta), a gotovo nitko iz Srbije ne pristaje na jasne zaštite prava manjina (kako u partiji, tako i u smislu zaštite nacionalnih manjina).

Pluralističke tendencije postoje u nekim dijelovima zemlje (u Sloveniji i Hrvatskoj prije svega) kao inicijative za organiziranje novih udruženja s političkim ciljevima. No, jedino je od takvih udruženja koje je odbilo da postane članom službenog »Socijalističkog saveza« dobilo obavijest da ga policija neće registrirati. Očito, pluralizam mišljenja (koji se i onako ne može spriječiti) ostaje dopuštenim kao privatna stvar pojedinaca ili grupa tako dugo dok je pod institucijskom kontrolom. No, nove autonomne institucije bez kojih političkog pluralizma zapravo nema, očito još neće biti dopuštene. Kao što je nekada decentralizacija reklamirana kao demokratizacija, danas se liberalizacija (uslijed nemoći nastala prije svega partije) reklamira kao demokratizacija. A zemlja, baš zato, jednostavno nema perspektive, drukčije rečeno: perspektiva je moguća samo onda kada — nakon višegodišnjeg osvještenog preživljavanja u krizi — bude nazočan motivacijski sklop koji važi za velik broj aktivnih stanovnika zemlje (po mogućnosti za većinu). Taj sklop ne može, kako je to već ranije pokazano, u neposrednoj budućnosti biti prvenstveno ekonomijskog karaktera, jer je niz radikalnih političkih promjena pretpostavka privrednima. Baš stoga političko motiviranje mora biti ključno pri stvaranju atmosfere kojom se, eventualno, može promijeniti postojeće stanje. A političko je motiviranje moguće samo onda kada većina stanovnika bude uvjeren da su prava pojedinaca principijelno izjednačena, da postoje institucije koja ta prava efikasno štite, te da je pritom riječ o politički fundamentalnim, aktivnim pravima djelovanja na ustrojstvo zajednice (a ne samo o »pasivnim« pravima zaštite od političkog presizanja u egzistenciju pojedinaca ili skupina).¹⁵ To je, kako to

kao bitna — »otudujuća« — osobina demokracije pretpostavlja općenitiji proces koji, ipak, vjerojatno počiva na potrebi da se apstrahirani izjednačuju ljudi.

¹³) Radi se, naravno o sukobima među ljudima, točnije o poremećenim odnosima koji do sukoba dovode. Na poremećenosti tih odnosa među ljudima bitno utječu različite percepcije nacionalnih pripadnosti i političkih konzekvencija te pripadnosti, no, svagda iznova, nacije se odnose figurativno, a samo ljudi neposredno.

¹⁴) Usp., M. Olson, **The Logic of Collective Action**, H. U. P., Cambridge Mass., London 1971, posebice odeljak »A Taxonomy of Groups«.

¹⁵) Usp., R. Dahrendor, »Samo ljudi imaju prava«, »Borba«, Beograd, 20—21 maj 1989.

iskustva na mnogim stranama pokazuju, moguće postići upravo djelatnim političkim pluralizmom.

Subjekt političkog pluralizma može, međutim, biti jedino institucija.¹⁶ Samo na prvi pogled to djeluje inkonzekventno spram stalnog zastupanja odlučujuće pozicije pojedinca u dosadašnjim izvodima, no radi se dvjema razinama istog temeljnog teorijsko-političkog stajališta. S jedne strane, smislene opcije o kojima se raspravlja kada je o zajedničkim problemima riječ nikada nisu toliko brojne da bi svaki član zajednice mogao imati vlastitu poziciju koju ne dijeli s drugima. Zbog toga je povezivanje na načelima udruživanja koje slijedi iz opredjeljenja nužno. No, s druge strane, često se na ovaj argument odgovara tako da se dokazuje kako ta povezivanja pojedinaca obzirom na određene opcije koje se tiču zajedničkog opstanka variraju, tj. da se različito sastavljaju skupine podržavalaca različitim u prilikama, obzirom na različite tipove problema (»uže« političke, privredne, kulturne, moralne, itd.). No, to je pretpostavka koja polazi od toga da se pojedinci opredjeljuju neovisno o nekim interesnim i svjetonazorskim konstantama, a pretežno na osnovi posvemašnje specifičnosti svoje političke egzistencije. Budući, kako je dobro znano, politička egzistencija nije u tom pogledu na isti način specifična kao ljudsko individuiranje u realnosti, laganije i vjerovatnije dolazi do povezivanja na osnovi stavova spram temeljnih problema zajednica. U suvremenoj situaciji to je veoma često posredovano i svjetonazorskim, pa i obrazovnim, ili kulturnim osobinama dijelova stanovništva.

Riječju, u jugoslavenskim se prilikama, gotovo nužno, ponavlja slika koja je već više puta opetovana — pluralističke se tendencije iskazuju realnima ne naprosto na osnovi (konačne) odluke vlastodržaca da priznaju notornu činjenicu različitih mišljenja, mnijenja, htijenja, interesa, volja ili nagnuća, nego tek onda kada (i ako) postane mogućim da se autonomne (pa makar i rudimentarno organizirane) političke institucije pravno osiguraju kao neophodna podrška političkom pluralizmu.¹⁷ Tako dugo dok to nije slučaj trajat će (a to, gotovo sigurno ne može biti dugo) *interregnum* u kojemu su i posve naizgled radikalni pluralističke konstelacije moguće uz uvjet da (lokalni) moćnici podržavaju takvo stanje (ili, barem, nisu odveć energično protiv njega). Tek onda, međutim, kada se formalnim registriranjem samostalnih političkih organizacija učini korak koji nije moguće jednostavno ukinuti (jer je nužan sudski, dakle: pravni postupak poništenja jednom izdane dozvole djelovanja) može se govoriti o tomu da je *interregnum* na kraju. No, ova solucija nije, dakako, jedino moguća, pa ni najvjerovatnija — baš zato što je riječ o procesima koji slijede iz raspada političkog sistema (a ne iz racionalno vođene globalne politike, kao npr. u Mađarskoj) moguć je neprestano i povratak ka striktnom monizmu. No, on je moguć u sadašnjim okolnostima samo pod pretpostavkom direktne vojne intervencije (tj. uz uvjet proširenja kosovskih prilika na čitavu zemlju), jer partija to više očito ne može.

Alternativa je stoga posve jasna (iako još ne i kod svih osvještana): politički pluralizam ili militarističko restaljiniziranje (nacional-staljinističke tendencije, kakve su karakteristične za prilike u Srbiji, ne mogu biti proširene na Jugoslaviju u cjelini odgovarajućim cezarističkim metodama oma-

¹⁶) Usp., R. A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, U. Ch. P., Chicago a. London 1956.

¹⁷) Usp., R. A. Dahl, *Dilemmas of Pluralist Democracy*, Y. U. P., New Haven a. London 1982, p. 5 i d.

sovljenja, jer su baš nacionalne razlike pritom nepromostiva prepreka — premda, te iste nacionalne razlike, nerijetko dovode do toga da se staljinistički revival općenito pogrešno sagledava u kategorijama srbijanske majorizacije, što daje stanovitu šansu staljinističkim invektivama i u drugim nacijama). Politički pluralizam pak mora značiti, već i na osnovi poimanja konzekvenacija spomenute alternative, što je moguće jasnije distanciranje od postojećeg političkog sistema, od svake njegove političke institucije posebice. Nije pritom riječ o moralnoj razini procesa delegitimiranja (koji je, ionako, u punome toku), nego o tomu da te institucije naprosto nije moguće unutrašnje preobraziti i koristiti za skraćeno (to znači: olakšano) promoviranje pluralizma. Razlog je tomu dvojak: s jedne strane te su institucije organizacijski odviše slabe da bi djelovale po sebi i kada se promijeni tradicionalni kontekst u kojem su bile barem prividno djelotvorne (zbog toga se institucijska politika u Jugoslaviji već godinama striktno govoreći i ne vodi, nego djeluje njezin nadomjestak iskazan u nizu masovnih djelovanja, odnosno u alternativnim akcijama aparata sile), s druge strane, riječ je o institucijama koje su skrojene po mjeri dugogodišnje depolitizacije (npr. »najmasovnija organizacija sistema«, »Socijalistički savez« uopće nema individualno članstvo) i njihovo politiziranje sa novim osnovama vjerojatno bi došlo u imanentno protuslovlje spram njihovih (minimalnih) organizacijskih potencijala.

Pored svega ovoga, konkretni su događaji u nekoliko navrata pokazali da se »uraštanje« političkog pluralizma u postojeći sistem zbiva prividno bez konflikata samo onda kada postoji implicitni, i neupitni konsensus »alternativnih inicijativa« i vlastodržaca naspram »vanjske opasnosti« (to se je najbolje pokazalo, u pozitivnom smislu u odustajanju alternativnih organizacija od kritike slovenskog vodstva u situacijama u kojima se smatralo — kasnije se je pokazalo pogrešno — mogućim da ono naiđe na ozbiljne političke poteškoće u federaciji koje bi samostalnost slovenskog političkog polja dovele u pitanje; u negativnom smislu to se je pokazalo, također u Sloveniji, koja u tomu i ima najviše iskustva, u činjenici da radikalniji postupci neposlušnosti spram vlasti — u povodu procesa protiv četvorice osuđenih zbog odavanja vojne tajne — koje su zagovarale alternativne skupine ne samo da nisu naišli na podršku oficijalne politike, nego su, dapače, politički kritizirani s argumentima da radikali, zapravo, rade za »drugu stranu«, a protiv demokracije). Čim se, dakle, konflikti jasnije iskazuju postavlja se pitanje pravnih jamstava institucijske samostalnosti kao pretpostavka ozbiljnog pluralizma (protuargument, na ciničkoj pretpostavci, glasi da u slučaju ozbiljnijih konflikata u jugoslavenskim uvjetima i onako nikakva pravna jamstva ne važe, no taj argument hotice razmatra posve krajnje solucije, a zapostavlja mogućnost stupnjevanja konflikata, pa i pritisaka, pri čemu na određenoj točki tog stupnjevanja činjenica da su neke pravne mjere nužne može, eventualno, usporiti napredak represije što, i u takvoj pesimističkoj verziji, nije nevažno).

Institucijski podržani pluralizam na jugoslavenskoj razini čini se, nakon svega, barem nješto lošim rješenjem (točnije: proceduralnim uvjetom za sva racionalna moguća rješenja) sadašnje jugoslavenske situacije. Iz toga, naravno i na žalost, ni u kojem slučaju ne slijedi da je takvo rješenje time i vjerovatnije. No, ono je toliko očito protustavljeno i sadašnjem stanju i alternativnoj varijanti razvoja zemlje — a zahvaljujući nizu političkih pokušaja posljednjih mjeseci i sve proširenije u svijesti potencijalnih političkih djelatnika — da mimo njega neće ići nijedna realna varijanta daljnjeg događanja. Ustavne promjene koje bi takav pluralizam jedine mogle zajam-

citu (u smislu već spomenutih mogućih načela novog ustava) istovremeno, međutim, trebaju pluralističku svijest da bi se uopće o radikalnoj promjeni političkog sistema moglo i govoriti. No, na kraju, treba upozoriti na još jedan, proceduralni, ali svakako bitni element koji u svemu ovom svakako valja uzeti u obzir. To je, naime, činjenica da je jugoslavenski ustav po svojim vlastitim odredbama praktički nepromjenjiv, jer za svaku je njegovu promjenu nužan konsensus svih federalnih jedinica (a za iole radikalne promjene to se, očito, s obzirom na jasne razlike među tim jedinicama u političkom, ekonomijskom i kulturnom pogledu, ne može očekivati). Zbog toga je, posve objektivno promotreno, nužno da se tek daljnje raspadanje sistema i njegova potpuna nesposobnost da djeluje (a sve ukazuje da se u tom pravcu stvari već poodavno kreću) pokaže kao nešto što može dovesti do točke na kojoj promjena počinje.

No, u slučaju radikaliziranja egzistencijskih nevolja, o kojima je ovdje riječ, nije lagano pretpostavljati da će demokratska svijest jačati i, dapače, organizacijski i programski, uspijevati nametnuti rješenja kakva su ovdje (kao moguća) opisana (ili njima slična). Autoritarna varijanta se, i opet, čini vjerojatnijom. Baš zato, odgovor je na pitanje o tomu kamo ide Jugoslavija ipak, prvenstveno, vezan uz prethodni odgovor na pitanje da li je nužno da se uopće u dogledno vrijeme dogode ozbiljnije promjene («kretanje Jugoslavije»). Ne pokaže li se realnim da, u krajnjoj liniji, postojeće stanje postupnog propadanja ipak za većinu djelatnika predstavlja manje zlo od rizika radikalnih promjena, ne pokaže li se realnim da aparat sile može nametnuti militarno jedinstvo, demokratska solucija dobija na vjerojatnosti. Nije teško uvidjeti koliko teških preduvjeta treba prethodno apsolvirati, kao ni to da će o tomu odlučivati konkretno djelovanje u svim djelovima zemlje. Ovdje iznesene analize (manje prognoze) mogle bi tek pomoći jednoj od mogućih orijentacija, onoj koju autor smatra najsmislenijom.

II DEO

NEOPHODNOST POLITIČKOG PLURALIZMA U NAŠEM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Socijalizam i socijalističko samoupravljanje neće imati istorijsku perspektivu i biće samo jedna prolazna i to neuspešna istorijska epizoda, ukoliko se ne pristupi hitnijoj i vrlo radikalnoj društvenoj — privrednoj i političkoj reformi, koja bi, prvo, učinila socijalističku i samoupravnu privredu efikasnom, ne manje efikasnom nego što su to privrede zapadnih zemalja, i, drugo, koja bi učinila socijalističko i samoupravno društvo demokratskim, ne manje demokratskim nego što su to zapadna društva.

Socijalističko, pogotovo samoupravno društvo gubilo bi moralno pravo da se tako zove ako nije demokratsko, ako stalno i sve više ne širi prostor ne samo ekonomske već i političke demokratije. Uostalom, samoupravljanje i jeste svojevrsni sinonim demokratije.

Osnovni cilj neophodne radikalne političke reforme morao bi da bude demokratija, tj. vlast naroda, odnosno izgradnja slobodnog demokratskog i humanog društva, demokratske i efikasne pravne države i nezavisnog sudstva, ustavno i stvarno obezbeđenje ljudskih prava i jednakosti svih građana pred zakonom nezavisno od njihove nacionalne, političke i verske pripadnosti, sloboda misli, izražavanja, veroispovesti, javnog okupljanja, političkog i drugog udruživanja, političke slobode građana, slobodni procesi kandidovanja i neposredni i tajni izbori sa više kandidata, uvođenje demokratskih mehanizama kojima bi građani kontrolisali državnu vlast, afirmacija građanina kao slobodne ljudske ličnosti i kao osnovnog subjekta političkog sistema.

To znači napuštanje političkog odnosno partijskog monizma, državne partije i partijske države i svih oblika političke nejednakosti i diskriminacije, odnosno uvođenje, legalizovanje i institucionalizovanje političkog pluralizma.

Radikalnom političkom reformom treba, dakle, demokratizovati ali i modernizovati i racionalizovati naš politički sistem, sa političkim pluralizmom, konkurencijom političkih i drugih ideja i programa, sa demokratskom preraspodelom političke moći. Politička reforma, sa političkim pluralizmom i političkom demokratijom i konkurencijom, jeste uslov za potpunije i uspešnije privrednu reformu, reformu i razvoj tržišnog privrednog sistema sa pluralizmom svojine (društvene, združne, privatne, mešovite) i tržišnom konkurencijom.

Demokratija i politički pluralizam će osloboditi stvaralačke snage društva, podstaće motivaciju i širu mobilizaciju intelektualnih i radnih potencijala, demokratsku utakmicu, dijaloge i konkurenciju alternativnih ideja, stavova, programa i projekata, uz toleranciju i uvažavanje razlika, osloboditi jednostrane, nerealne i neuspešne koncepcije društvenog, kulturnog i privrednog razvoja i progresivnim idejama i stvaralačkim inicijativama — ubrzati taj razvoj.

Demokratija, demokratske institucije, političke slobode i politički pluralizam moraju biti garantovani Ustavom Jugoslavije i republičkim zakonima. Posebnu i trajnu garanciju bi predstavljala radikalna demokratska reforma, odnosno demokratski preobražaj Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, a posebno Saveza komunista Jugoslavije, u pogledu njegovog izmenjenog demokratskog karaktera, mesta i uloge, odricanja od monopolskog, privilegovanog političkog položaja postojećim Ustavom Jugoslavije, prihvatanjem političkog pluralizma — i što je od posebnog značaja — njegovog unutrašnjeg demokratizovanja (pre svega demokratizovanja procesa kandidovanja i izbora njegovih organa).

Legalizovanjem političkog pluralizma i uključivanjem Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija, posebno Saveza komunista u njegove demokratske okvire onemogućilo bi se vraćanje na politički monizam, jednopartijski sistem, državnu partiju i partijsku državu.

Stoga se sa radikalnom reformom političkog sistema i uvođenjem političkog pluralizma ne bi smelo odugovlačiti. Njihovoj realizaciji treba odmah pristupiti ne čekajući ustavne promene. Trebalo bi odmah javno i oficijelno otvoriti proces slobodnog konstituisanja i institucionalizovanja političkog pluralizma, za sada u okvirima koje pruža postojeći Ustav SFRJ, uz hitnu izmenu zakonskih i drugih ograničenja.

Rezervisanost prema uvođenju političkog pluralizma često se izražava opasnošću po socijalistički i samoupravni karakter našeg društva. Takva opasnost ne postoji, ako se novo političko organizovanje vrši u okvirima Ustava SFRJ. Politički pluralizam koji bi se sada uveo morao bi da bude u saglasnosti sa postojećim Ustavom. Kao i u drugim zemljama, tako će i naš budući Ustav morati da predvidi određene okvire političkog organizovanja.

Ustav bi trebalo, po mom mišljenju, da garantuje slobodno osnivanje svih političkih saveza, udruženja, organizacija koji ne bi bili — antisocijalistički, anti-samoupravni, anti-demokratski, odnosno koji se ne bi zalagali za nasilnu promenu ustavnog poretka, koji ne bi raspirivali nacionalnu, versku i rasnu mržnju, podsticali nasilje, terorizam i revanšizam, — odbrambenu sposobnost zemlje i ugrožavali njen teritorijalni integritet, — koji ne bi ograničavali jednaka prava i slobode drugih, — čije bi programe javno i demokratski verifikovao i u svoje okvire — ukoliko to ti novoosnovani savezi i udruženja hoće — prihvatiti radikalno reformisani odnosno duboko preobraženi Socijalistički savez.

Rezervisanost prema uvođenju političkog pluralizma često se objašnjava i opasnošću sa političkog organizovanja na nacionalnoj osnovi, sa nekoliko nacionalnih odnosno republičkih pluralizama. Pri tom se obično ima u vidu postojeća republička podvojenost u političkom i informativnom smislu i iskustvo predratne Jugoslavije sa nekim nacionalnim (i verskim) partijama.

To se, jednim svojim delom, svakako, ne može isključiti. Pa ipak je to manja opasnost nego što su postojeći nacionalni odnosno republički politički monizmi odnosno monolitizmi i ograničavanje demokratije. Iskustvo sa predratnom Jugoslavijom (sa tzv. zakonom o zaštiti države i političkim represijama) jedva da može da bude relevantno.

3. Politički pluralizam je višedimenzionalan. On se ne može svoditi samo na višepartijski sistem. Načelno govoreći, moguće je imati više modela i varijanti. Oni bi se mogli svesti na tri osnovna modela sa više varijanti. U okviru političkog pluralizma bio bi bespartijski pluralizam odnosno sistem neposredne bespartijske demokratije, bez elementarnog političkog (grupnog) organizovanja, pa prema tome bez klasičnih partija, ali i bez po-

litičkih saveza i udruženja, koja inače nemaju obeležja klasičnih političkih partija. Veliko je pitanje koliko bi taj model mogao efikasno da funkcioniše. On bi, bez sumnje, ograničavao demokratsku slobodu građana, pravo na političko udruživanje i pretstavljao bi restrikciju političkog pluralizma. On bi, pored ostalog značio i ukidanje odnosno odumiranje svih postojećih političkih partija, ali i saveza i udruženja, pa prema tome i Saveza komunista.

Nerealno je, bar u sadašnjoj situaciji, očekivati da bi taj vid pluralizma, koji bi značio ukidanje Saveza komunista, prihvatilo njegovo dvomilionsko članstvo, a pogotovo njegovi organi i veliki broj u njima zaposlenih, članovi, učesnici narodno-oslobodilačkog rata i revolucije, Savez boraca, Udruženje rezervnih vojnih starešina, pripadnici Armije i druge državne i političke strukture.

Drugi, mnogo realniji model bio bi van-partijski politički pluralizam sa političkim savezima i udruženjima, a bez klasičnih političkih partija. U njemu bi građani, polazeći od ustavnih sloboda i sloboda političkog organizovanja, osnivali svoje političke saveze i udruženja koji ne bi imali obeležja klasičnih političkih partija.

U okviru ovog modela moguće su tri varijante. Prva, varijanta bi bila ona po kojoj bi svi politički savezi i udruženja, pa prema tome, i Savez komunista, bili u širokim okvirima radikalno reformisanog Socijalističkog saveza kao Asocijacije, odnosno socijalističkih i demokratskih organizacija. Druga varijanta, bi bila ona po kojoj bi neki politički savezi i udruženja bili u okvirima Socijalističkog saveza a neki bili potpuno samostalni, tj. van Socijalističkog saveza. Treća varijanta, bi bila ona po kojoj bi svi ti politički savezi i udruženja bili van Socijalističkog saveza.

U svim tim varijantama svi ti postojeći i monopolizirani politički savezi i udruženja trebalo bi da budu slobodni u pogledu toga da li žele ili ne žele da se uključe u radikalno preobraženi Socijalistički savez kao slobodnu asocijaciju socijalističkih i demokratskih organizacija. Oni bi trebalo da imaju svoj autonoman politički program. Oni bi slobodno i samostalno odlučivali (sa svojim članstvom) da li da ističu sami svoje kandidate, na svojim posebnim (kandidacionim odnosno izbornim) listama ili zajedno sa drugim savezima i udruženjima.

To se sve odnosi i na Savez komunista koji bi se morao osloboditi svih obeležja klasične političke partije i oktroisanog političkog monopola. Sa svojim novim programom on bi se u ostvarenoj, slobodnoj, ravnopravnoj i demokratskoj konkurenciji, takmičenju borio za svoje ideje i svoj program, za podršku i uverenje radnih ljudi i građana, ističući sam ili zajedno sa nekim drugim savezom i udruženjima — kandidate za skupštinske izbore.

Treći model bio bi politički višepartijski pluralizam, odnosno pluralizam sa više partija, gde bi i Savez komunista, sa tim ili drugim nazivom, delovao kao politička partija.

I ovde su moguće tri varijante. Prva, varijanta po kojoj bi sve te partije bile u okvirima Socijalističkog saveza. Druga, varijanta po kojoj bi neke partije bile a neke ne bi bile u okvirima Socijalističkog saveza. I treća, varijanta po kojoj bi sve partije bile potpuno samostalne i delovale van Socijalističkog saveza.

Višepartijski politički pluralizam ne bi, naravno, značio pretvaranje svih političkih saveza i udruženja u klasične političke partije. Politički savezi i udruženja bi mogli da se organizuju i postoje uporedo sa klasičnim političkim partijama, unutar ili van Socijalističkog saveza.

Svi ti modeli, pogotovo drugi i treći model, i sve te varijante jesu vidovi političkog pluralizma. Za koji će se model opredeliti naše društvo pogotovo u ovoj prvoj fazi, nije stvar naučne, već političke procene.

U opredeljivanju između pojedinih modela, političkog pluralizma, pogotovo između drugog (van-partijskog) i trećeg (više-partijskog) i njihovih varijanti treba imati u vidu sledeće momente.

Prvo — Socijalizam i samoupravljanje nisu nespojivi sa političkim pluralizmom, pa ni sa više-partijskim pluralizmom.

Drugo — Neke istočno-evropske socijalističke zemlje su već prešle, a neke prelaze na politički i to više-partijski pluralizam.

Treće — Naše socijalističko društvo nije nastalo kao rezultat parlamentarnih izbora, već kao rezultat socijalističke revolucije, i skoro pola veća je građeno s namerom da bude socijalističko i samoupravno, sa političkim monopolom Komunističke partije i Saveza komunista Jugoslavije.

Četvrto — Postojeći Ustav SFRJ, prema zvaničnom tumačenju, ne predviđa mogućnost osnivanja novih partija. Ako je to tako onda se, bar do donošenja novog Ustava, ne može uvoditi više-partijski sistem.

Peto — Insistiranje da se odmah, već u prvoj fazi reforme, uvede više-partijski sistem, odnosno njegovo uvođenje moglo bi da izazove velike otpore od strane mnogih pojedinaca i struktura, pre svega od strane učesnika revolucije, pripadnika Armije, ostalih organizovanih socijalističkih i samoupravnih snaga, što bi moglo da dovede do opasnih konfrontacija i da ne samo uspori, već i da zaustavi započetu radikalnu ekonomsku i političku reformu i da nas vrati u predreformsko stanje, u politički monizam, jedno-partijski sistem, političku represiju i nesamoupravnu etatističku privredu — drugim rečima, da odloži na neodređeno vreme uvođenje bilo kakvog — pa i van-partijskog političkog pluralizma.

Šesto — Demokratizacija jednog društva koje je, nakon revolucije, dugo živelo u političkom monizmu, odnosno u okviru političkog monopola Saveza komunista — odnosno uvođenje političkog pluralizma koji ukida politički monopol — ima veće izgleda za uspeh, ako se odvija kao proces, sa postupnim etapama.

Sedmo — Više-partijskom sistemu — načelno govoreći, ne može se, uprkos određenih negativnosti, sporiti demokratičnost. Naprotiv, višepartijski sistem jeste krajnji, pa i najpuniji vid političkog pluralizma.

Osmo — Opredeljenje za više-partijski sistem zahtevalo bi da se Savez komunista, pod tim ili izmenjenim nazivom, organizuje kao prava politička partija, koja bi se sa svojim inoviranim političkim programom, u ravnopravnoj demokratskoj konkurenciji sa ostalim partijama i van-partijskim političkim savezima i udruženjima, borio za naklonost birača na slobodnim i tajnim izborima.

Deveto — Uvođenje više-partijskog pluralizma moguće je ili drugačijim službenim tumačenjem postojećeg Ustava SFRJ ili opredeljenjem novog Ustava za taj vid političkog pluralizma.

5. Neposredno društveno opredeljenje, pre svega opredeljenje Saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih i državnih organa, trebalo bi da bude da se naredni skupštinski izbori obave u uslovima široke demokratizacije i političkog pluralizma. To znači da sa uvođenjem političkog pluralizma treba početi odmah ne čekajući donošenje novog Ustava Jugoslavije i republika, jer to u uslovima naše višenacionalne zajednice i republičkih podeljenosti, predstavlja vremenski relativno dug proces.

Institucionalizovanje političkog pluralizma mora se odvijati u okvirima koje postavlja Ustav, pa, pošto postojeći Ustav (po zvaničnom tumačenju) ne dozvoljava formiranje (drugih) političkih partija, ovoj fazi razvoja odgovarao bi drugi model političkog pluralizma, tj. vanpartijski pluralizam, sa slobodnim osnivanjem i delovanjem alternativnih političkih saveza i udruženja, koji nemaju obeležja klasične partije, u okviru transformisanog Socijalističkog saveza, pa i van njega. Taj model bi izazvao manje otpora u postojećim političkim, državnim, vojnim i drugim strukturama društva) i bio manje bremenit opasnostima (od nepoželjnih društvenih konfrontacija, pa i restauracije političkog monizma).

Taj model političkog pluralizma bi značio da Savez komunista odustane od obeležja klasične političke partije, i da se odrekne administrativnog nametnutog političkog monopola. I višepartijski pluralizam bi trebalo u sebe da ugradi sve pozitivne demokratske elemente i vrednosti višepartijskog modela u političke procese i funkcionisanje demokratskih izabranih predstavničkih organa i državne vlasti uopšte.

U duhu je demokratskih principa politički pluralizam obezbedio pravo građanima da se organizuju i udružuju u svoje političke saveze i udruženja i izvan Socijalističkog saveza, ukoliko ispunjavaju određene, ranije iznete demokratske uslove.

Svi ti politički savezi i udruženja, svojim uključivanjem u reformisani pluralistički Socijalistički savez ne bi morali da na izborima izlaze sa zajedničkim kandidatima. Svaki savez pa prema tome i Savez komunista, trebalo bi da ima pravo da ističe svoje kandidate za izbore, odnosno da prihvata da se na njegovoj listi kandidata. Zainteresovane grupe građana van saveza i udruženja bi takođe, trebalo da imaju pravo da ističu svoje kandidate odnosno da određeni kandidati budu nezavisni (van saveza). Proces kandidovanja morao bi biti slobodan i otvoren, sa više kandidata, a izbori neposredni i tajni. Kandidatima bi trebalo omogućiti da javno, usmeno i pismeno, pa i vizuelno iznose svoje programe i poglede, pa i zajednički, polemički na javnim tribinama. To se, naravno, odnosi na političke saveze i udruženja van Socijalističkog saveza i na nezavisne grupe građana.

Iskustva prve faze političke reforme u pravcu radikalne demokratizacije političkog sistema, prava i sloboda građana, pravne države i nezavisnog sudstva, odnosno političkog pluralizma, posebno sa slobodnim pluralističkim procesima kandidovanja i neposrednim i tajnim izborima sa više kandidata, trebalo bi da posluže oblikovanju novog Ustava i naredne, više faze političke reforme. Ta će iskustva pokazati da li oblike političkog pluralizma prve faze treba i u kom smislu dalje razvijati i usavršavati ili, pak — treba menjati u pravcu institucionalizovanja više-partijskog političkog pluralizma, poput nekih drugih socijalističkih zemalja. U tom slučaju bi i Savez komunista Jugoslavije kao što smo istakli, morao da poprими sve atribute političke partije koja bi se demokratskim putem na izborima borila za pobjedu svojih (ili zajedničkih) kandidata i za što veće učešće u skupštinskoj, državnoj, političkoj, samoupravnoj vlasti.

Izradi novog Ustava Jugoslavije treba odmah prići, uz široko učešće svih pluralističkih struktura društva i nauke, koristeći iskustva prve faze političkog pluralizma i prvih potpuno demokratskih i pluralističkih izbora. Novi Ustav SFRJ trebalo bi, u svakom slučaju da proširi okvire i ubrza razvoj političkog pluralizma. U tom smislu bi, nakon toga, trebalo koncipirati i doneti ustave republika.

Politička reforma, odnosno reforma političkog sistema i uvođenje političkog pluralizma nameće, kao što smo videli potrebu neposredne i temeljite reforme, odnosno dubokog preobražaja Socijalističkog saveza.

Politički pluralizam morao bi da bude okosnica njegove reforme. To je, pored ostalog, neophodno da bi Socijalistički savez mogao na dobrovoljnoj osnovi da okupi i okuplja sve ili većinu postojećih i novoformiranih političkih saveza, udruženja organizacija. On bi morao da postane široka, nezavisna, demokratska i pluralistička asocijacija socijalističkih i demokratskih političkih saveza, udruženja, organizacija. On bi morao da ima svoj dovoljno širok i nezavisan (od Saveza komunista) politički program.

Nijedan od tih političkih saveza, udruženja, organizacija, pa prema tome ni Savez komunista, ne bi mogao da ima zagarantovanu, propisanu rukovodeću, nadređenu ulogu u odnosu na druge, koji bi imali podređenu, satelitsku, marionetsku ulogu. Kao što bi Socijalistički savez, kao Savez ili asocijacija socijalističkih i demokratskih organizacija, morao da bude autonoman, tako bi i svi politički savezi, udruženja i organizacije — u njegovom okviru ili van njega — morali, takođe, da imaju svoju sopstvenu autonomiju. Oni bi trebalo da budu potpuno slobodni da ističu pojedinačno ili (neki) udruženo — svoje kandidate za izbore, na svojim posebnim ili (neki) zajedničkim listama. To treba omogućiti i grupama građana da ističu svoje »nezavisne« kandidate, na »nezavisnim« listama.

Socijalistički savez bi dakle, trebalo da postane najšira pluralistička, socijalistička i demokratska asocijacija političkih saveza, i udruženja, pa i partija (ako, odnosno kada dođe do njihovog osnivanja). Postojeći (Savez komunista i drugi) i novoformirani savezi i udruženja, pa i partije) ako i kad do njih dođe) koji odluču da uđu u reformisani Socijalistički savez trebalo bi da biraju svoje predstavnike u njegove rukovodeće organe prema zajednički i demokratski utvrđenim kriterijumima, na primer, za prvo vreme, prema broju svojih registrovanih članova a potom prema broju dobijenih glasova na izborima.

Novi karakter, mesto i uloga, kao i nova struktura Socijalističkog saveza govorili bi u prilog toga da takva istinska pluralistička organizacija tome prilagodi i svoj naziv. On bi mogao da se zove Savez odnosno Asocijacija socijalističkih i demokratskih organizacija ili Socijalistički i demokratski savez ili Savez za demokratski socijalizam.

Dužnost bi Socijalističkog saveza bila: da oficijelno otvori proces slobodnog konstituisanja i institucionalizovanja političkog pluralizma i slobodno osnivanje i registrovanje alternativnih političkih saveza, udruženja, organizacija u ustavnim okvirima; da polazeći od postojećeg Ustava SFRJ specificira osnovne kriterijume i okvire pluralističkog organizovanja; (neke od njih smo ranije istakli) da odmah pristupi koncipiranju nacrtu svoje reforme i da organizuje u tom smislu javnu raspravu; da, nakon toga, prihvati dokument reforme; da što pre i što doslednije sprovede u život svoju reformu u smislu demokratske, dovoljno široke, elastične, tolerantne, pluralističke asocijacije socijalističkih i demokratskih političkih saveza, udruženja, organizacija; da utvrdi način i uslove njihovog uključivanja u tako preobraženi Socijalistički savez (o čemu smo nešto ranije rekli); da utvrdi način i uslove direktnog učlanjivanja građana u Socijalistički savez; da utvrdi način predstavljanja političkih saveza, udruženja, organizacija i učlanjenih građana u organe Socijalističkog saveza; da pokrene proces izmene zakonskih rešenja koja smetaju ili otežavaju što potpunije uvođenje političkog pluralizma; da se založi za intenziviranje rada na novom Ustavu SFRJ koji bi otklonio pre-

preke, proširio okvire i podstaknuo dalji svestraniji razvoj političkog pluralizma.

Svakako kašnjenje u tom pogledu nanelo bi ozbiljnu političku štetu našoj zemlji, našem društvenom, privrednom i političkom sistemu i našem međunarodnom ugledu. Ono bi, s druge strane, usporilo izlazak iz duboke društveno-ekonomske krize.

8. Politička reforma odnosno reforma političkog sistema i uvođenje političkog pluralizma nameće potrebu hitne demokratske reforme Saveza komunista Jugoslavije. Letimičan pogled na mesto i ulogu Saveza komunista pokazuje da se on još davne 1957. godine svojim Programom opredelio za neposrednu, bespartijsku demokratiju, pa prema tome za »odumiranje« Komunističke partije i za deprofesionalizaciju politike. Međutim, u tom pravcu se politički sistem i praksa uglavnom nisu kretali. Štaviše, Ustav iz 1974. godine je institucionalizovao politički monopol Saveza komunista, proglasio ga državnim partijom, uveo ga u skupštinski sistem vlasti (sa delegatima u društveno-političkim većima skupština opština, gradova, pokrajina i republika), pa čak i predsedništva republika (i pokrajina) i Jugoslavije i njemu potčinio do kraja Socijalistički savez i ostale društveno-političke organizacije i udruženja, pretvarajući ih potpuno u svoje transmisijske. To je dovelo do dalje birokratizacije i još čvršćeg političkog monopola u odlučivanju i kadrovskoj politici od strane partijskih foruma, do pretvaranja monopola partije u monopol partijskih »elita«.

Opređeljivanjem za politički pluralizam i njegovim uvođenjem, Savez komunista bi morao da učini nekoliko radikalnih, istorijskih koraka. On bi morao da se odmah javno, ne samo deklarativno, već i u praksi, odrekne svog administrativno nametnutog monopolskog položaja. On bi, takođe, morao odmah da pristupi svojoj sopstvenoj radikalnoj demokratizaciji, pre svega u pogledu kandidovanja, izbora i sineljivosti svojih organa, demokratskog rada, uz onemogućavanja procesa birokratizovanja a takođe i demokratske konkurencije ideja i programa pre zauzimanja definitivnih stavova. On bi morao da se odvoji od države u smislu izgradnje svog samostalnog, nezavisnog kritičkog odnosa prema organima države, državnoj upravi i njihovoj zakonodavnoj i drugoj aktivnosti.

U modelu vanpartijskog političkog pluralizma, Savez komunista Jugoslavije bi morao da napusti sva preostala obeležja klasične partije i da postane doista savez, kako to stoji u njegovom nazivu.

U modelu, pak, više-partijskog političkog pluralizma (ako ili kad do njega dođe) Savez komunista Jugoslavije bi morao još čvršće da se organizuje kao klasična politička partija.

I u jednom i u drugom slučaju on bi morao prihvatiti ravnopravni, a ne nadređeni status u okviru reformisanog Socijalističkog saveza.

U tom smislu treba napraviti ustavne izmene, odnosno uneti u novi Ustav SFRJ, koji bi, inače trebalo što pre doneti. To, naravno, ne bi značilo demobilizaciju Saveza komunista i prepuštanje političkog života drugim savezima. Naprotiv, to bi značilo mobilizaciju i revitalizaciju Saveza komunista, kao političkog saveza, da se u ravnopravnoj konkurenciji sa drugim socijalističkim i demokratskim savezima, sredstvima i argumentima bori za svoje ideje i svoje demokratske, socijalističke i samoupravne programe, za pridobijanje i proširivanje broja svojih pristalica i birača na slobodnim izborima.

Prema tome, uvođenjem političkog pluralizma Savez komunista ne treba da se odriče pretenzija na vodeću idejno-političku ulogu, ali on do te uloge mora da dođazi jedino kroz demokratske procese, kroz konkurenciju ide-

ja i programa. U demokratskim, tolerantnim dijalozima, Savez komunista zajedno sa svojim kandidatima na slobodnim izborima, treba da se zalaže i ubuduće za demokratski socijalizam i samoupravljanje. On ne treba da napušta suštinu svoje politike i samoupravljanje za koje su radnici zainteresovani, ali bi se on morao zalagati za razvoj i usavršavanje takvog samoupravljanja i radničkog upravljanja u (prevashodno) društvenim preduzećima, koje bi vodilo većoj ekonomskoj racionalnosti i efikasnosti privređivanja i za očuvanje osnovnih radničkih prava.

Od posebnog značaja bilo bi jasno opredeljenje Saveza komunista Jugoslavije za politički pluralizam i njegove modele i to na Kongresu i Kongresnim dokumentima i novom Programu i Statutu SKJ, a takođe njegovo zalaganje za intenziviranje rada i donošenje Ustava SFRJ koji bi izmenio i demokratizovao mesto i ulogu Saveza komunista i obezbedio što potpuniji razvoj političkog pluralizma.

9. Opredeljujući se, pre tri decenije, za stratešku viziju razvoja društva i ukidanje sebe kao partije, Komunistička partija Jugoslavije je to izrazila i u izmenenom nazivu, postajući Savez komunista. Sada u novoj istorijskoj prekretnici radikalnih reformi našeg i ostalih socijalističkih privrednih i političkih sistema u pravcu što potpunije demokratije, napuštanja jednopartijskog sistema, državne partije, partijske države, diktature jedna klasa (koja se izražavala ne samo u diktaturi partijskih i birokratskih organa, najužih grupa i pojedinaca sa, maltene, doživotnim mandatom) izgleda prirodnim da se razmisli o potrebi da se demokratska i socijalistička orijentacija Saveza komunista odrazi eventualno i u novom njegovom nazivu. Njegovim opredeljenjima bi u savremenoj etapi razvoja na primer, više odgovarao naziv Savez demokratskih socijalista ili Demokratsko-socijalistički savez ili Socijalističko-demokratski savez, ili Savez za demokratski socijalizam.

U prilog promene naziva Saveza komunista, koji bi izrazio njegov demokratski i socijalistički karakter i njegovo opredeljenje za demokratski socijalizam, govore sledeći momenti:

— marksističke radničke partije su decenijama uglavnom pa i u našoj zemlji, imale naziv Socijal-demokratske partije;

— rasep između tih partija nastao je formiranjem Komunističke internacionale (Kominterne) u SSSR-u sa rukovodećom odnosno komandnom ulogom sovjetske Komunističke partije;

— socijal — demokratske partije koje nisu prišle Kominterni i neke socijalističke partije su za dugo uzimale marksizam za svoju polaznu osnovu;

— marksističke partije u nekim socijalističkim odn. istočno-evropskim zemljama se i sada zovu socijalističkim, a ne komunističkim (čak se i u Albaniji ona zove Partija rada);

— naziv »komunistički« (Komunistička partija, pa i Savez komunista) uglavnom se vezuje za diktaturu proleterijata (odn. partije, partijskih organa pa i užih grupa) i odsustvo demokratije — naša zemlja i sve njene federalne jedinice i mnoge druge naše institucije i organizacije naziv »socijalistički« (a ne »komunistički«);

— socijalizam (ekonomski) efikasan i politički demokratski socijalizam jeste naš neposredni, ali i dugoročni cilj za čije ispunjenje su potrebne decenije;

— naziv »komunizam« i »komunistički« su u mnogim razvijenim i nerazvijenim zemljama u velikoj meri diskreditovani i sem u nekim sredinama, vezani sa vrlo negativnim nedemokratskim konotacijama, sa jednopartijskim komandnim političkim sistemom, odsustvom ljudskih prava i sloboda, i ekzekucijama poznatim u zemljama tzv. realnog socijalizma;

— te negativne konotacije »komunističkog« pokreta i »komunizma« prisutne i u svesti i gledanjima znatnog dela naših građana, što će delovati negativno u opredeljivanju za kandidate koje, istakne Savez komunista na demokratskim slobodnim izborima, i

— naziv »komunizam« se takoreći prestao i da pominje u marksističkoj literaturi, a kada se to i učini onda se on vezuje za neku vrlo nedefinisiranu i pojednostavljenu viziju nekog budućeg dalekog (vrlo bogatog i egalističkog) društva, što spada u oblast futurologije, da ne kažemo tih želja i utopija, koje bi trebalo ostaviti (na razmatranje, preispitivanje, pa možda i eventualni pokušaj realizacije) nekim budućim generacijama.

10. Izmenom izbornih zakona i donošenjem novog, savremenog Ustava SFRJ, kao osnovnog pravnog akta, koji treba da proširi prostore i da zamah razvoju političkog pluralizma, treba izvršiti duboke promene u našem skupštinskom, odnosno parlamentarnom sistemu koje odgovaraju političkom pluralizmu, odnosno slobodnom procesu kandidovanja od strane alternativnih političkih saveza, udruženja organizacija u okviru ili van reformisanog Socijalističkog saveza, neposrednim i tajnim, slobodnim i demokratskim izborima sa više kandidata i više konkurentnih programa.

Uvođenjem političkog pluralizma skupštine treba da postanu osnovna politička vlast. Njihova struktura treba da bude podvrgnuta promenama i da bude racionalnija. Prestala bi potreba za društveno-političkim većima, koja sada postoje u skupštinama opština, gradova, pokrajina i republika. Te skupštine bi trebalo da budu jednodomne.

Građani bi trebalo tajno i neposredno da biraju svoje poslanike za sve skupštine, ali takođe, tajno i neposredno, čelnike u svojoj opštini, gradu, pokrajini i republici.

Pošto je Jugoslavija federacija, tj. savezna država a ne konfederacija, tj. savez država, nema potrebe da postoje predsedništva republika i pokrajina. Skupština odnosno Parlament Jugoslavije, zbog njenog federativnog karaktera morao bi da ima dva doma: Veće građana i Veće federalnih jedinica. Veće federalnih jedinica trebalo bi da odlučuje samo o pitanjima od vitalnog interesa za narode odnosno za federativne jedinice. Pošto su u tom veću poslanici (delegati) republika (i pokrajina) oni bi trebalo autonomno da donose odluke, a ne da budu samo puki prenosioci odluka svojih republičkih (i pokrajinskih) skupština.

Skupština Jugoslavije bi trebalo da bira — i njoj da ustavno odgovara — Predsedništvo Jugoslavije, jer se radi o federativnoj, a ne konfederativnoj državnoj zajednici. Pre toga bi se građani izjašnjavali neposredno putem referendumima o kandidatima za članove Predsedništva Jugoslavije iz svojih republika (i pokrajina).

Skupština, pa prema tome i Skupština Jugoslavije bi moralo da postanu centri demokratskih, tolerantnih dijaloga i rasprava, slobodnog sučeljavanja i mišljenja i interesa, glasanja i odlučivanja.

Donošenje novog Ustava Jugoslavije, kojim bi se utvrdile osnove jedinstvenog pravnog sistema, treba da prethodi donošenju republičkog ustava.

Postojanje Veća udruženog rada u opštinskim, gradskim pokrajinskim i republičkim skupštinama i njihovo transformisanje u (šira) Veća udruženog rada, Veća (svih) proizvođača ili Veća samoupravljača ili Privredna veća i uvođenja takvog veća u Skupštini Jugoslavije imalo je svog opravdanja do sada. Napuštanjem političkog monizma i uvođenjem demokratskog političkog pluralizma gubi se potreba za takvim skupštinskim većima. Pored ostalog i zbog toga što bi to unosilo neravnopravnost u pogledu izbornih prava između zaposlenih i ostalih građana. Obzirom na izuzetni značaj privred-

nih problema, potreba za takvim većima bi se mogla dobrim delom kompenzirati na taj način što bi zaposleni i oni koji su bili zaposleni (a sada su u mirovini) mogli da sprovedu kandidacione postupke, pa i izbore u svojim radnim organizacijama, gde se najbolje upoznaju radni i drugi kvaliteti i pogledi svih, pa i mogućih kandidata.

Federalna država bi novim Ustavom trebalo da izgubi sve one nadležnosti koje bi mogle da ograničavaju razvoj tržišne privrede, samostalnost, inicijativu i odgovornost privrednih subjekata.

S druge strane, morale bi se utvrditi njene ekonomske funkcije i nadležnosti u domenu makro-ekonomske i razvojne politike, pre svega monetarne, fiskalne i spoljno-trgovinske politike, obezbeđenja ravnopravnosti privrednih subjekata, pluralizma svojine i jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Ustavom bi trebalo utvrditi obaveze federalne države u zaštiti osnovnih sloboda i prava građana, ravnopravnosti naroda i narodnosti, ustavnog sistema, teritorijalnog integriteta, narodne i spoljne politike.

Na kraju treba reći da bi reformom političkog sistema i novim Ustavom trebalo predvideti i referendum kao vid neposrednog izjašnjavanja o najvišim društvenim i političkim pitanjima, kako u okviru pojedinih teritorijalnih zajednica tako i na nivou zemlje u celini.

Profesor dr VUČINA VASOVIĆ

DEMOKRATSKI DOMAŠAJ I GRANICE POLITIČKOG PLURALIZMA

Ako bi trebalo tražiti i zabeležiti najznačajnije političko događanje na izmaku dvadesetog veka, onda bi to, svakako, bile promene u istočno-evropskim socijalističkim ili prosocijalističkim odnosno protosocijalističkim zemljama, posebno njihovo otvaranje pluralizmu. Na pluralizam se u ovim zemljama više ne gleda, ne samo kao na nešto što je »diverzantsko« ili neprijateljsko već ni kao na nešto što samo treba tolerisati. Pluralizam se pojavljuje kao nada za dobijanje novog legitimiteta ovih poredaka, pa i kao šansa u traženju izlaza iz već poznate i široke priznate krize. Kao i svaka druga relativno novija ideja i talas promena, pluralizam u ovim zemljama ima, i imaće, svoje manje ili više jake protivnike. Ono što daje za pravo da se o njemu govori kao značajnoj pojavi jeste činjenica da su matični tokovi političkih procesa, kako u okviru poretka tako i u širem društvenom pokretu, bilo u vidu anti-poretka ili pored-poretka odnosno a-aporetka, pluralistički obojeni. Stoga će ovu noviju pluralističku lavinu biti sve teže zaustaviti.

Tri su karakteristike ovog pluralističkog događanja. Prvo, pluralizam ovoga puta dolazi iznutra, a ne spolja; kao unutrašnja potreba, a ne kao spoljni uljez ili opasnost. Drugo, pluralizam dolazi i odozgo i odozdo, te će zasigurno ovoga puta značiti znatno više od manipulativne varke odnosno od multigravitacionog ekvilibrizma i instrumenta umnožavanja moći jedne i »jedine« zatvorene paratijske hijerarhokratije. Treće, brzina kojom se odvija ovo pluralističko otvaranje iznenadila je i zbunila kako strane tako i domaće analitičare. Zatečena u gravitacionom polju pragmatske politike i vladajućih sklopova moći, politička nauka je »odgovarala« na ove nove procese uglavnom na jedan od sledeća dva načina: ili se zanemela ili se više na politički način uključila u te procese. U oba slučaja društvo je prikraćeno za jedan od svojih najdragocenijih izvora i potencija racionalnosti i kreativnosti. Ne treba gajiti iluzije da će se politička i uopšte društvene nauke moći tako jednostavno odlepiti od ove pragmatske političke inercije.

Bez pretenzija da šire i dublje ulazimo u složenu problematiku pluralizma, ovde ćemo ukazati na potrebu promišljanja i osveštenja samo tri kruga problema, i u vezi s tim, u vidu kratkih teza, izneti nekoliko ideja. Prvi krug problema tiče se opštih odnosa između pluralizma, socijalizma i demokratije; druga relevantna ravan dotiče pitanje smisla i mogućnosti, posebno demokratskih mogućnosti, pluralizma; u treći krug spadaju pitanja istorijskih uslova i formi pluralizma, posebno u našem savremenom društvu.

I. Opšti odnos pluralizma, socijalizma i demokratije

Što se tiče prve grupe pitanja, treba odmah reći da demokratskoj političkoj misli i uopšte demokratskim snagama društva predstoji krupan posao razvijanja i afirmisanja nove pluralističke logike socijalizma. Tri su da-

nas, u našim uslovima, posebna razloga za to. Prvo, okolnost da je kapitalizam, po nekom svom »stečenom« pravu, prilično dugo i često nastupao pod egidom pluralizma, kao što se nasuprot tome socijalizam i predugo i prečesto, svojim antipluralističkim odnosno monističkim pravoverjem branio od »prodora« kapitalizma. I jedan i drugi pristup su doprinosili svesti o identifikaciji pluralizma i kapitalizma. Drugo, dosta dugo se pluralizam i demokratija koriste kao sinonimi, te se preko njihove sinonimične upotrebe pretpostavlja ili naglašava neposredna i nužna veza ne samo između kapitalizma i pluralizma, već i između kapitalizma i demokratije. Argumentumom a contrario, socijalizam se vezuje za autoritarizam odnosno monizam. Dosadašnja praksa socijalističkih odnosno proto-socijalističkih zemalja pothranjivala je ovakve pretpostavke. Treće, iako prilično široko prihvaćen, pluralizam je, bar do sada, bio više neka vrsta »azila« za »izbeglice« iz postojeće sve više preteće realnosti ili neka vrsta protesta protiv zatvorenih i neograničenih monopola moći, koji se ležu i gaje u krilu partijsko-državne strukture ili, pak, sredstvo naciokratskog samopotvrđivanja i samoučvršćenja, nego što je bio dovoljno dojmljena osveštena demokratska i civilizacijska potreba društva.

Stoga je, kako je već rečeno, važan zadatak političke misli da doprinese razvijanju pluralističke logike socijalizma i rušenju mita o apriornoj i nužnoj identifikaciji pluralizma i kapitalizma, a socijalizma i totalitarizma. Takva pretpostavka jednostavno nije istorijski tačna, a teorijski i društveno je štetna, jer zatvara pluralističku i demokratsku perspektivu socijalizma. Nema znaka jednakosti između kapitalizma i pluralizma kao što nema znaka jednakosti između socijalizma i totalitarizma. Ako je u dosadašnjoj istoriji kapitalizam bio više naklonjen odnosno nagnut pluralizmu, a socijalizam monizmu, nema organskih prepreka da socijalizam u svom budućem razvoju ne promeni odnos prema pluralizmu. Biće potrebno, naravno, mnogo mudrosti i volje za taj kopernikanski obrt socijalizma. Pluralizam mora biti važna i nužna komponenta kako demokratskog kapitalizma tako i demokratskog socijalizma. On bi to trebao da bude, jer u redovnim i normalnim socijalnim situacijama, pluralizam je nužan deo i pretpostavka demokratije.

Projekat političke pluralizacije socijalizma, dakako, nije ni malo jednostavan. U njemu bi, a još više u praksi, valjalo razlikovati dve ravni ili dva paralelna procesa. Jedno je proces pluralizacije unutar socijalizma ili politička pluralizacija socijalizma u užem smislu. Drugo je proces bolje reći mogućnost ili problem onoga što su već neki autori nazvali »ekstrasocijalističkim pluralizmom«. Teško je i pretpostaviti da se šira i dublja demokratizacija i pluralizacija sistema može zaustaviti u okvirima socijalizma, posebno onog socijalizma koji projektuje i želi da reprodukuje partijsko-državni vrh. Šira demokratizacija će gotovo nužno dovesti do prelivanja pluralizma van granica socijalizma. Sprečavanje takvih tendencija može voditi u represiju ili pravdanje partijsko-političkog autoritarizma. S druge strane, ostaje pitanje kako da se u ovoj širokoj pluralističkoj rastvorenosti sistema očuvaju ili osnaže one socijalističke vrednosti oko kojih postoji široki konsensus velikog dela ili velike većine društva. Treba odmah reći da je ovde reč o nekim socijalističkim vrednostima koje su istovremeno univerzalne ljudske vrednosti, a ne o onim više institucionalno-instrumentalnim vrednostima sa kojima se egzistirajući socijalizam često identifikovao (komunistička partija, država, državna svojina itd.) To, drugim rečima, znači da politički pluralizam ne treba shvatiti kao način odnosno sredstvo marginalizacije socijalizma, a još manje kao put ili postupak otvaranja neke vrste »stečaja« na socijalizmu. Pluralizam je otvaranje socijalizma demokratiji i univerzal-

nim vrednostima savremene civilizacije, a ne način konverzije jednog ograničenog u drugi manje ili više sličan ograničeni horizont odnosno model društveno-političkih odnosa.

Kad je reč o odnosu pluralizma i demokratije, treba ukratko reći sledeće: ako čini važnu pretpostavku demokratije, pluralizam nije cela istina o demokratiji. Demokratija ima i svoje druge pretpostavke i komponente. Da li će i u kakvom jedinstvu sa drugim elementima demokratije pluralizam dati optimalne efekte, zavisice od mnogih okolnosti. Nije isključeno da se u određenim istorijskim ili socijalnim uslovima pod egidom pluralizma štite i produžuju anarhističke ili dezintegracione tendencije i procesi jednog još uvek nedovršenog ili nedozrelog društva, koje je usled svoje neumne ili nedovoljno umne politike ili iz drugih razloga izgubilo odnosno nije još uvek ni došlo do određenog zadovoljavajućeg stepena svoje globalne razvojne i upravljačke sposobnosti.

Za iole relevantniju raspravu složenih odnosa pluralizma i socijalizma, kao i odnosa pluralizma i demokratije valja prethodno raščistiti sa eventualnim iluzijama da pluralizam može biti univerzalna forma za rešavanje svih pitanja. Kao i mnoge druge »stvari«, pluralizam ima svoje emancipatorske potencijale odnosno efekte u određenim oblastima, a ne mora biti relevantan za mnoge druge sfere života. Preterano velike nade u politički pluralizam mogu dovesti do brzih i velikih razočarenja. U tome imamo već iskustva sa samoupravljanjem. Eventualno tolerisanje ili korišćenje pluralizma samo kao predaha odnosno načina smirivanja nezadovoljstva ili zavesice iza koje se odvija birokratsko prestorajavanje i konsolidacija može biti opasna igra s ljudskim osećanjima, koja se završava težim posledicama od onih koje je politička i birokratska elita očekivala. Isto tako, treba imati u vidu da pluralizam nije trenutna i prolazna pojava, a još manje moda, iako u svemu tome može biti pomodarstva. Štaviše, verujemo da će prava i dublja pitanja pluralizma zakucati na vrata mnogo više u kasnijoj fazi njegovog proživljavanja nego u fazi njegovog uvođenja odnosno konstituisanja. Uz sve to, treba računati da se pluralizam ne može sasvim isplanirati i iskalkulisati kao i sa dozom spontanosti i rizika koji politički pluralizam unosi u društvo i politički poredak. Bilo da ga doživljava kao »blagi napitak« ili kao »knedlu« u svom grlu, politički poredak se, pre ili kasnije, jednostavno mora privikavati pa i prilagođavati političkom pluralizmu.

II. Demokratski smisao političkog pluralizma

Kad je reč o demokratskim mogućnostima odnosno smislu ili demokratskom »naboju« političkog pluralizma, valja ovom prilikom potsetiti na nekoliko takvih mogućnosti.

Prvo, politički pluralizam je efikasan unutrašnji način demonopolizacije odnosno dekoncentracije i ograničavanja političke vlasti. Naporedo s tim, a dobrim delom i zbog toga, pluralizam je i efikasno sredstvo depersonalizacije, demitologizacije i deikonizacije, pa prema tome i »desekirizacije« politike odnosno političkog vrha i političkih moćnika. Ovo naročito dobija na značaju ako se zna da su u monističkoj politici ikona i sekira često išle zajedno.

Drugo, politički pluralizam označava ili pospešuje odnosno približava onaj stalno odlagani a toliko neophodan čas istine socijalizma. To je upravo onaj čas kad se socijalizam mora legitimirati prvo pred sobom, pa tek onda pred drugima, i kad osnova legitimacije ne mogu biti samo neki apriorni

pretpostavljeni »nužno« progresivni tokovi istorijskog razvoja ili visoka teologija, već praktični efekti i svet stvarnog života. Samo se u jednom istinski politički pluralizovanom društvu može ozbiljno propitivati i osporivati legitimitet određenih monopolnih struktura, koje u ime visokih ciljeva i svete budućnosti ili u ime istorijske partijsko-avangardne progresivne predestinacije produžuju svoju samovolju i »zakonito« nasleđuju sveltlašće i samovlašće svojih »revolucionarnih« uzora.

Treće, pluralizam je efikasno sredstvo da se izvuku ispod halapljive šape velikim delom laičke i diletanske političke elite drugi podsistemi društva, posebno ekonomsko-tehnoški i kulturni podsistemi, u kojima počivaju osnovni potencijali nove racionalnosti i stvaralaštva. Samo se u oslobođenim prostorima toga stvaralaštva mogu obezbediti nove razvojne mogućnosti i sposobnosti društva.

Četvrto, pluralizam odgovara i samoj prirodi društva i čoveka. Kao višestranu biće, čovek će lakše i adekvatnije zadovoljavati svoje životne interese ili potrebe u jednoj pluralističkoj nego u monističkoj društveno političkoj strukturi. S obzirom na ovakvu prirodu čoveka, monistički i monolitni poredak izgleda pomalo i neprirodan, što ne može ostati bez posledica na njegovu racionalnost pa i na njegovu efikasnost. Kao slobodarskom biću, čoveku pluralizam daje više šansi, da se preko slobodnog udruživanja ili grupisanja sa drugim brani od eventualne uzurpacije vlasti i šikaniranja od strane određenih državno-partijskih monopola.

Peto, pluralizam proširuje mogućnosti stvarne participacije širih skupina naroda u procesu političkog odlučivanja. On povećava ne samo broj opcija nego i mogućnosti stvarnog izbora. U uslovima političkog monizma, participacija se često pretvara u »obrnutu« ili »izvrnutu« participaciju odnosno odozgo monopolisanu i dirigovanu stalaktitsku participaciju. Takva participacija često predstavlja više način plasiranja ili »doziranja« informacija i mobilizacije političke podrške nego regularni vid učešća naroda u politici i demokratskog rešavanja osnovnih problema i protivrečnosti društva. Takvi oblici mobilizacije i plebiscitarne podrške odnosno nestvarnog izražavanja saglasnosti mogu biti i vidovi manje ili više opravdane i poželjne konsultacije naroda ili pak oblici izliva narodnog raspoloženja u određenim socijalnim situacijama.

Isto tako, politički pluralizam daje više mogućnost radničkoj klasi i uopšte širim slojevima društva da artikulišu svoje interese i da se »prebacivanjem« sa jednog na drugi kolosek efikasnije bore za ostvarivanje svojih zahteva. To može biti dobar način da se razvija ono toliko nužno »lukavstvo« odnosno sposobnost radničke klase ili šire populacije da, prvo, traže i obezbede jednu širu odnosno razuđeniju političku ponudu, a zatim, kao drugo, da svojim biranjem između ponuđenih programa ili ekipa diže birokratskog »bika za rogove«.

Šesto, politički pluralizam, uz druge uslove, naravno, širi prostor i mogućnosti demokratske i slobodarske kulture i etike. Na ovo je važno podsećati, jer je u uslovima prilično duge monokratske jednopartijske vladavine ili partijske hijerarhokratije, uz svemoć vrha ili viših instanci, stvaran istovremeno u mnogo čemu servilni ili podanički mentalitet odnosno podanički obrasci ponašanja nižih instanci. Vremenom servilnost uzima toliko maha da postaje neka vrsta »etike« monopartizma i monopartijske hijerarhije. Ako se u takvim uslovima može govoriti o nekoj kompeticiji između pojedinih struktura ili individua onda je to borba i kompeticija oko toga ko će bolje pogoditi odnosno ugoditi volji političko-partijskog vrha. U tome se u socijalizmu dalje pošlo nego u mnogim društvima kapitalističkog

sveta. Ako su u nekim japanskim kompanijama potrebni specijalni kompanijski »bičevi« da široj novoprimiteljenoj korporacijskoj »raji«, prilikom ulaska direktora, komanduju da ustanu, da se poklone ili da sednu, odnosno da daju brošure sa upustvima koja zabranjuju kritiku rukovodstva ili propisuju ugao nagiba tela prilikom poklona rukovodiocima, partijskim privrženicima u mnogim socijalističkim zemljama to nije potrebno, jer oni to, i bez formalnog komandovanja i brošura, vrlo dobro znaju i dobrovoljno, često i »od srca«, praktikuju. Tu nije propisan ugao nagiba, ali se mnogi revnosno pridržavaju nepisanog pravila: što više to bolje.

Treba, svakako, dodati da je ovde reč o određenoj vrsti kalkulisanog podaništva ili privrženosti. Ona se najčešće shvata ili planira kao privremena odnosno prolazna pojava ili kao cena koju jednostavno treba platiti za ulaz u viši krug moćnika. Podnošljivost takvog položaja psihološki olakšava ne samo izgled na buduću promociju već i privilegovani položaj u odnosu na još niže instance. Što je ponizniji višem, to je kočoperniji prema nižem. Ono što plaća višem, naplaćuje od nižeg. Savijanje višem ispravlja uspravljanjem prema nižem.

Na celu ovu »stvar« ne bi trebalo toliko podsećati da ne postoje, pored etičkog, i dva druga jaka razloga. Jedan treba videti u tome što podaništvo ili slepa lojalnost kao glavni uslov podobnosti i osnov društveno-političke i profesionalne promocije sužava mogućnosti za artikulisanje i konkurenciju sposobnosti u jednom širem društvenom i profesionalnom prostoru, koji treba sve više da hvata korak sa svetskim standardima. Ako se u japanskim uslovima podanički dril i poslušnost u sferi rada mogu shvatiti kao pokretačka snaga radne discipline i prilježnosti kojom Japan »gazi« svoje konkurente širom sveta, oni se u socijalizmu ne mogu drukčije shvatiti do kao mehanizam kojim se »gazi« ne samo ljudsko dostojanstvo, već i ljudska kreativnost i racionalni potencijali društva. Usko shvaćena partijska racionalnost, koja se često izjednačava sa partijskom organizovanošću, hijerarhičnošću i poslušnošću, posmatrana u širem istorijskom i komparativnom horizontu, rezultira nepodnošljivom društvenom neracionalnošću pa i iracionalnošću.

Drugi razlog je u činjenici što je monistička partijska hijerarhokratija ne retko, umesto obećane homogenosti ili monolitnosti, potsticala stvarnu dezintegraciju društva. Preuzimanjem uloge osnovne posredničke i kohezione snage, ona je eksproprisala mnoge druge društvene snage, radništvo, seljaštvo, inteligenciju, udruženja ili pokreta prava i mogućnosti da neposredno komuniciraju i stvaraju šire zajedničke okvire rešavanja određenih problema i protivrečnosti. Pluralizam mora udariti ili bar obelodaniti ovo monističko-birokratsko licemerje, kojim se, s jedne strane, otežava neposredna komunikacija ili podstiče dezagregacija društva, a, na drugoj strani, upravo ta dezagregacija koristi kao razlog partijskog intervencionizma ili osnovni razlog partijskog postojanja.

Uz sve to, treba imati u vidu da jedna monokratska politička struktura, sa jednom velikom partijskom organizacijom, teži ka izvesnoj unifikaciji i u tom nastojanju, kao jedan od osnovnih oslonaca, nalazi u ideologiji ili u jednoj vladajućoj doktrini. Tako se na određenom stepenu razvoja, ideologija može pojaviti ne samo ili ne prvenstveno kao vizija razvoja ili skup ciljeva kojima iskreno teži jedna politička elita i društvo, već i kao faktor učvršćenja ili kohezije jedne organizacije. Proklamovani zahtevi postaju tačke konvergencije i identifikacije inače različitih delova ili slojeva organizacije: uz »ulivani« ponos što prihvataju jednu vladajuću doktrinu, oni na nižim stepenicama partijske i društvene hijerarhije se kao pripadni-

ci jedne snažnije organizacije osećaju sigurnijim, a oni sa višeg nivoa društveno-partijske hijerarhije, uz »uliveno« osećanje da su kreatori takve ideologije, doživljavaju sebe moćnijim i uzvišenijim. Sve to, i jedne i druge istovremeno, kako bi Galbrajt rekao, oslobađa da misle ili stvara, sartrovski rečeno, »marksističke lenjivce«.

Tako se u ovakvim slučajevima velika i hijerarhokratijski ustrojena organizacija može javiti više kao okvir otapanja racionalnosti nego kao sredstvo i uslov veće racionalizacije i modernizacije.

Sedmo, politički pluralizam daje mnogo više šansi za adekvatnije rešavanje stare i žive rak-rane socijalizma — problema smene nosilaca političke vlasti.

Najzad, politički pluralizam pruža institucionalne mogućnosti i garancije za traženje optimalnih rešenja i alternativa u slobodnom i diskursivnom dijaloškom procesu političkog odlučivanja.

III. Granice i oblici pluralizma

Ako treba bezrezervno prihvatiti i promovisati politički pluralizam kao pretpostavku i faktor demokratije, treba isto tako imati u vidu da politički pluralizam ne može biti repa bez korena ili more bez obala. Politički pluralizam mora imati neke dublje društveno-ekonomske, političko-pravne i kulturne pretpostavke i određeno konkretno obličje odnosno odgovarati određenim konkretnim istorijskim uslovima i zahtevima modernog vremena i našeg savremenog društva. U svetlu ovih napomena, ovde će se naznačiti samo nekoliko elemenata o kojima bi trebalo voditi računa prilikom koncipiranja političkog pluralizma u savremenoj jugoslovenskoj situaciji.

Prvo, politički pluralizam mora imati svoje ekonomsko utemeljenje. U ekonomske temelje spadaju pre svega određeni stepen autonomije ekonomskog podsistema i ekonomski odnosno svojinski pluralizam sa slobodnim tržištem. Drugo, politički pluralizam traži stabilnu državu ili pravni poredak koji će omogućavati i garantovati određena prava i slobode posebno slobodu misli, govora i organizovanja.

Treće, u svim teorijskim i empirijskim varijantama, pluralizam se na široj svetskoj pozornici pojavljivao ne samo kao puko mnoštvo centara političke moći, već i kao sistem koegzistentnog i kooaktivno-kompetitivnog policentrizma moći i odlučivanja. On je bio oblik vođenja politike odnosno politički aranžman sposoban da upravlja društvenim poslovima i protivrečnostima. Politički pluralizam bez odgovarajućih upravljačkih i razvojnih sposobnosti ne mora na duži rok znatnije doprinositi ni razvoju demokratije.

Teorijski i načelno, pluralizam je bio omeđen četverokutom čije su strane činile individualizam, anarhizam, marksizam i monistički etatizam. U nešto sistematičnoj varijanti s početka ovog veka u Engleskoj, pluralizam se javlja i razvija u kontrapoziciji kako etatističkom monizmu tako i liberalnom individualizmu. I stare i nove varijante pluralizma su jasno razgraničene kako od anarhizma tako i od marksizma. Marksizam nije prihvatljiv za pluralističku teoriju ni u svom real-socijalističkom izrazu zbog prostog akta jednopartijskog ustrojstva, niti u vidu slobodne asocijacije proizvođača, zbog »izbacivanja« države iz svog projekta. Verovatno će cena koju će marksizam morati da plati pluralizmu biti u prvom slučaju odustajanje od monopartizma, a u drugom slučaju, bar za dogledno vreme, pristajanje na državu. Ono u čemu marksizam ne bi trebao da se cenka jeste usmerenost

na održavanje određenog socijalnog i humanističkog fronta i sadržaja politike odnosno države.

Četvrto, pluralizam mora da računa sa podelama i sukobima, ali istovremeno i da nastoji da linije podela i sukoba ne budu jednoznačne, isključive i kumulativne. Drugim rečima, u jednom zdravom i demokratskom pluralističkom društvu i političkom sistemu, sa širokom mrežom društveno političkih organizacija i slobodnih pokreta, linije razlika, podela i sukoba se moraju međusobno presecati i ukrštati. Jednoznačna podela društva i politike po jednom, bilo nacionalnom ili klasnom ili nekom drugom osnovu, produbljuje jaz između određenih socijalnih grupa i smanjuje komunikativnu sposobnost učesnika u procesu političkog odlučivanja.

Peto, istinski demokratski poredak traži da se realni politički pluralizam što pre konstitucionalizuje. »Divlji« pluralizam, i kad se toleriše, može biti razlog dualizma sistema, koji je na duži rok prosto nepodnošljiv za jedno racionalno i normalno društvo. On može biti dodatni podsticaj za preterano usloznjavanje političkog sistema koji ide do njegove neupravljivosti i konfuzije. Ova konstitucionalizacija ne bi trebala da se bavi na detaljniji način pluralističkom morfologijom. Dobar deo tih problema na konstitucionalnom nivou moguće je rešiti u okviru prava i sloboda građana.

Sesto, svaki demokratski i socijalistički orjentisan pluralistički sistem mora imati odgovarajući horizont vrednosti ili konsensus o nekim osnovnim vrednostima društva. Valja razlikovati dve ravni tog konsensusa. Prvo je ravan onih fundamentalnih vrednosti oko kojih treba da postoji trajniji društveni pakt odnosno dogovor. Te vrednosti nebi trebalo da budu predmet svakodnevnih ili tekućih kontestancija. U takve vrednosti spada, naročito ono što stoji u naslovu naše zemlje — Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Ne možemo se svaki dan pitati i proveravati hoćemo li ili nećemo da živimo zajedno, je li to dobro ili nije, šta kome donosi jugoslovenska zajednica itd. To, međutim, nikako ne znači da je time pravo svakog pojedinca ili konstitutivnog dela zajednice na odvajanje ili, u jednom federativnom poretku, pravo na samoopredeljenje i otcepljenje potrošeno. U drugu ravan konsensusa spadaju one više instrumentne i mnoge druge vrednosti oko kojih su ne samo moguća već i nužna pregovaranja i dijalozi i o kojima se odlučuje u tekućim debatama.

Pri svemu tome, valja računati i na to da u nekim stvarima, i u određenim okolnostima, nije ni moguće doći do sporazuma. Onamo gde nije moguće postizati sporazume ili prevazilaziti razlike potrebno je razvijati duh tolerancije i kulturu življenja sa razlikama. Naporedo s tim, potrebno je razvijati komunikativnu sposobnost i spremnost učesnika da u procesu racionalne argumentacije, u okviru onog relativno trajnijeg vrednosnog horizonta, dolazi do nekih opštih ili uopštivih interesa, odnosno do nekih zajedničkih rešenja.

Ne treba gubiti iz vida da u mnogim pluralističkim teorijama konsensus stoji kao jedna od osnovnih premisa ili crta pluralizma i pluralističke demokratije.

U širem konsensualnom sklopu, neobično važnu ulogu ima odgovarajući konsensus odnosno stepen integracije vladajućih struktura. Veoma opsežna kompetentna i relijabilna istraživanja zadnjih nekoliko decenija, od Kecskemeta¹ s početka 1960-tih do Moore-a² sredinom 1980-tih, nedvosmis-

¹) Kecskemeti P., *The Unexpected Revolution*. Stanford, 1961. p. 149.

²) Moore G., *Studies of the Structure of National Elite Groups*, Vol. I., London, 1985.

leno pokazuju da je jedna od prvih osnova odnosno razloga stabilnosti političkih sistema u svim društvima stabilnost interelativne integracije odnosno konsensusa, u okviru odgovarajućih procedura, između okupanata vrhovnih »strategijskih pozicija« u moćnim organizacijama odnosno zajednicama.

U jednom širem konsensualnom okviru lakše se rešavaju društveni sukobi i što je isto tako važno lakše se prihvata osporavanje vlasti, smenljivost u izborima odnosno **sopstveni izborni bilans** pa i porazi.

Sedmo, u institucionalnom smislu, politički pluralizam treba da nađe svoj prirodni i regularni okvir u parlamentarizmu i parlamentu kao finalnoj fazi i instanci političkog odlučivanja.

Politički pluralizam koji se projektuje i ostvaruje kao nešto isključivo ili pretežno vanparlamentarno ili nadparlamentarno ne nosi u sebi niti sobom doprinosi demokratičnosti i racionalnosti sistema. Nema izgleda mnogo plodotvornija orijentacija koja računa na sučeljavanje različitih interesa ili gledanja i postizanja sinteze u parlamentu odnosno »parlamentarnoj« debati nego ona u novije vreme često isticana teza o Socijalističkom savezu kao mestu i okviru postizanja nekih širih globalnih sinteza. Ovde se, ne retko, mešaju dve stvari, što onda stvara još veću konfuziju. Naime, ne razlikuje se dovoljno plan šireg sučeljavanja ideja ili mišljenja i preko tog sučeljavanja profiliranje nekih širih idejnih osnova koje imaju više katalizatorsku ulogu i karakter, što bi moglo da se bar delimično obavlja i u takvoj organizaciji kakav je Socijalistički Savez od onog drugog plana odnosno nivoa na kome se odvija najznačajnija faza političkog odlučivanja i na kome se donose opšte obavezne političke i pravne odluke.

Na ovom drugom nivou Socijalistički Savez nema mnogo šta da traži. On bi u najboljem slučaju mogao imati neke prethodne, kako je već rečeno, katalizatorske funkcije ili neke aposteriozne kritičke funkcije i to u vrlo ograničenom i strogo specifikovanom vidu.

Ne čini se ni realno i racionalno zalaganje i očekivanje da Socijalistički Savez bude opšti i maltene obavezni okvir pluralizma, okvir koji bi legalizirao i legitimirao političke nastupe brojnih društvenih i političkih subjekata.

Kad bi se dovoljno osvestile razlike između jedne političke organizacije, u kojoj se mogu raspravljati različita pitanja ili zauzimati odnosno kristalisati neki načelni stavovi o njima, i jedne parlamentarne institucije, kao vrhovnog organa političke vlasti u okviru određenih nadležnosti, onda bi se i lakše shvatila suvišnost velikog dela rasprave koja se vodi oko toga da li je i koliko nužno da se ceo politički pluralizam smešta u Socijalistički savez, da li je, i koliko je, prihvatljivo formiranje nekih paralelnih frontova, poput recimo ustavnog zbora u Sloveniji koji bi okupljali samostalno odnosno opozicione partije i saveze i koji bi mogli da budu partneri Socijalističkom savezu. Nastojanja da se od Socijalističkog saveza napravi neka vrsta sigurnosnog ventila ili filtera odnosno prethodnog i probnog parlamenta, s pretenzijama da se u njemu unapred »raščišćavaju« stvari, najčešće su ne samo suviše pretenciozna i neostvariva, već i neupotrebnna pa i štetna. U slučaju njihovog sprovođenja ili ostvarivanja, ona vode izvesnoj funkcionalnoj eksproprijaciji parlamenta, a u slučaju njihovog proklamovanja, a ne ostvarivanja, otežavaju koncentrisanje energije i akcije na stvaranje i razvoj složenog parlamentarnog mehanizma.

Nisu stoga slučajni niti zanemarljivi naponi koji se čine u Poljskoj ili Mađarskoj, a delimično i u SSSR, u pravcu jačanja parlamenta kao okvira ili instance kompetentnog političkog odlučivanja. Usmerenost na razvoj parlamentarne institucije — načina odlučivanja, kao osnovne matrice ili

okvira komunikacije različitih subjekata i zahteva oslobodio bi političke snage preteranog trošenja energije oko uređivanja svakog detalja u međusobnim odnosima još u preparlamentarnom procesu usaglašavanja. Veliki deo konačnog usaglašavanja treba ostaviti upravo parlamentu, uz odgovarajuće prethodne pripreme, naravno. Nema nikakvih razloga da Jugoslavija zaostaje u ovoj oblasti za drugim društvima i sistemima. Ovo utoliko više što su, uprkos mnogim teškoćama i preprekama, u njoj već stvorene neke pretpostavke za uspostavljanje i razvoj takve demokratske parlamentarne tvorevine.

Valja isto tako naglasiti da se zaobilaznje ili obezvređivanje parlamenta može odvijati ne samo njegovim sistemskim ili intencionalnim potiskivanjem, već i iluzornim projekcijama i očekivanjima da on treba da bude ne samo jedno opšte usmeravajuće i kontrolno političko telo već i jedan operativno-upravljački organ u užem smislu. Preopterećen funkcijama, koje ne može da obavlja i očekivanjima, koja ne može da zadovolji, parlament postaje pre ili kasnije nemoćno i marginalno telo, koje faktički politički moćnici koriste kao okvir za legitimaciju, a ne retko, i za otvorenu demonstraciju svoje moći. Uticajan i kompetentan parlament pretpostavlja i traži aktivnu i odgovornu vladu, koja je u stanju da, u granicama političke i upravljačke delatnosti, kompetentno formira i ponudi odgovarajuća rešenja ili smerove politike. Organizovan i sposoban da na osnovu kompetentnih predloga vlade, glasa javnog mnjenja i nauke (naročito putem razrađene procedure hearinga) kao i zahteva svoje izborne osnove, svestrano pretresa zakonske predloge i donosi odgovarajuće smerove politike, parlament postaje stvarna vrhovna instanca i okvir političkog odlučivanja. I kad se nazire ili jasno uočava suprematija vlade u faktičkom procesu odlučivanja u mnogim stvarima, u razvijenim parlamentarnim demokratijama parlament ne gubi svoj potencijalni uticaj i nikad nije sigurno kad može uzvratiti udarac i dovesti vladu u delikatan pa i zavistan položaj. Razvijene parlamentarne demokratije su davno raskrstile sa iluzornim pretenzijama da parlament bude svemoćni upravljač i arbitar u svim društvenim poslovima. Jon Stjuart Mil je još sredinom druge polovine prošlog veka pledirao za skromnijom funkcijom parlamenta: da parlament bude institucija koja ima funkciju da kontroliše vladu, a ne i da vlada. Amerikanci su tome dodali ideju da parlament bude kontrabalansirajuće telo u sklopu opšteg principa *chaxs anabalances*. Socijalizam bi tome mogao dodati zahtev da parlament bude okvir u kome će se držati akcije vlade, u određenoj meri, u skladu sa širim intencijama ili izraženom voljom društva odnosno društvene većine; i to bi bilo dovoljno. Maksimalistički zahtevi i očekivanja da parlament, shodno skupštinskom sistemu i principu jedinstva vlasti, bude vrhovni upravljački organ u užem smislu samo su doprinosili, u političkoj praksi, marginalizaciji parlamenta odnosno skupštine.

Samo ako se obezbedi odgovarajuće mesto parlamenta u strukturi i raspodeli ukupne društveno-političke moći ima smisla razmišljati i boriti se za odgovarajuću strukturu parlamentarnog mehanizma i odgovarajući tip odnosno mehanizam izbora. Brojni, često i energični, pokušaji određene stručne i naučne jugoslovenske javnosti da doprinesu usavršavanju skupštinskog i izbornog sistema kroz usavršavanje ili doterivanje unutrašnje strukture ili principa ovih mehanizama ostajali su kratkih rukava iz jednog jedinog razloga: nepostojanja iskrene želje i napora stvarne političke elite da parlament odnosno skupština postane vrhovna instanca i okvir političkog odlučivanja.

Kakav je odnos Saveza komunista prema politickom pluralizmu i kakvo je njegovo mesto u sistemu politickog pluralizma? Može se reći da je zasad Savez komunista oprezan i tolerantan. I oprez i tolerantnost su, čini se, više izraz njegove nemoći nego namere i spremnosti da živi i dela na nov način, sa novim susedima ili novim kompetitorima i saveznicima. Eventualni pokušaji Saveza komunista odnosno njegovih unutrašnjih dominirajućih sklopova da preko široko razapete mreže Socijalističkog saveza obezbede ne samo kontrolu već i »vođenje« ove pluralističke dinamike neće dati plodotvornije rezultate. Malo je izgleda da u Jugoslaviji više nego u Mađarskoj ovi novi i sveži pluralistički »zubaci« zagrizu prilično stare i bajate »sudice« Socijalističkog saveza. Nove pluralističke snage tražeće novi politički prostor koji mora biti širi i od Saveza komunista i od Socijalističkog saveza. Da li će se, i kako će se te brojne i različite organizacije pojavljivati i u Socijalističkom savezu odlučivaće i one i Socijalistički savez.

Načelno, moglo bi se reći da u bilo kakvoj varijanti realnijeg pluralizma Savez komunista bi mogao imati određeno mesto i uticaj pod najmanje dva uslova. Prvo, pod uslovom da se oslobodi predstava o svojoj apriornoj istorijskoj veličini i misiji, a pre svega monopola vlasti. Drugo, ako bude spreman i sposoban da snagom argumenata, racionalnog i demokratskog ponašanja ulazi u kompeticiju sa drugim subjektima i da se u slobodnom i otvorenom političkom prostoru, uz punu javnost rada, bori za svoj program i strategiju. Drugim rečima, Savez komunista može imati smisla i efekta ako se blagovremeno oslobodi svog apriornog avangardno-mesijanskog umišljaja i »pristane« da pokazuje svoje mogućnosti odnosno da brani širi socijalni i humanistički »front« u slobodnoj kompeticiji sa drugim političkim subjektima na javnoj sceni.

U svemu tome ne mogu se za večita vremena zatvoriti vrata višepartizmu.

Razuđeniji politički pluralizam mora da pre ili kasnije dovede i do političke pluralizacije Saveza komunista. Savez komunista se preterano dugo drži kao jedna nategnuta mehanička legura idejnih neistomišljenika, bez svog idejnog identiteta, te stoga i deluje više kao mesto odnosno proizvođač konfuzije nego kao snaga idejnog »raščišćavanja« i usmeravanja. Pluralizacija Saveza komunista bi istovremeno omogućila da se velikim delom neprirodno naseljene različite orijentacije i grupe u Savezu komunista »rasele« i vežu za svoje prirodne oblike organizovanja.

Orijentacija koja misli da nas samo jačanje avangardne sposobnosti Saveza komunista i veće oslanjanje na radničku klasu mogu izvući iz krize su više dokaz sterilnosti nego razboritog promišljanja potreba našeg savremenog društva i puteva njegovog razvoja. Svođenje složenih zahteva i odnosa savremenog društva na dve šturo pretpostavke odnosno komponente sistema može biti siguran put ne samo u stagnaciju nego i u nazadovanju.

Naročito se čine iluzornim očekivanja, poput Kosikovih, da sudbina sadašnje krize socijalizma zavisi od mogućnosti i sposobnosti radničke klase da »ponovo postane avangarda socijalne alijanse seljaštva, inteligencije, službenika, omladine i dr.«¹ Ne menja bitnije na stvari što Kosik tu uključuje slobodu štampe, govora i informacije, bez kojih sloboda i radnička klasa ostaju zatvorene u fabrici, osuđene na korporativizam. Čini se da Kosik dodeljuje radničkoj klasi isuviše funkcija i sposobnosti kad očekuje da ona »prozre suprotnost između ideologije i iluzije, s jedne strane, i svog fak-

¹ Kosik K., *Dijalektika krize*, Beograd, 1982. str. 20

tičkog položaja, s druge, i izvede iz toga zaključke«.² Suviše je optimističko očekivanje da će radnička klasa, makar i uz dobre ili objektivne informacije i slobodu štampe ili uz demokratizaciju sindikata komunističke partije i uvođenje odnosno funkcionisanje radničkih saveta, moći da bude vodeća snaga razvoja i upravljanja društvom. Pretpostavka o vladajućoj poziciji radničke klase u novijim uslovima pre ili kasnije, ne retko dovodi do dve negativne posledice. Prvo pošto je nemoguće i zamisliti puteve ili načine neposrednog upravljanja složenim društvenim poslovima od strane onih koji imaju neposredne proizvođačke zadatke, stvaraju se brojni mehanizmi koji treba da pomažu radničkoj klasi u obavljanju njene upravljačke funkcije ili štite njene interese u procesu političkog odlučivanja. U praktičnim odnosima ove posredničke strukture često postaju glavni akteri odlučivanja a poziv na radničku klasu veo legitimnosti ili pokrivanja njihove stvarne vladajuće pozicije. Drugo, brojna neproizvodna posrednička i podupiračka struktura postaje veliki potrošač dobara koje stvara radnička klasa, a na taj način i veliki politički i ekonomski eksproprijator radničke klase. Verovatno bi u narednim projektima socijalizma i socijalističke demokratije trebalo osloboditi radničku klasu brojnih političko-institucionalnih dušebrižnika, ali i društvo pretenzija da ima politički poredak u kome će radnička klasa u svom empirijskom izrazu biti vladajuća upravljačka snaga.

Najplića se čine ona shvatanja koja smatraju da je izlaz iz krize moguće naći samo inoviranjem odnosno modernizacijom načina ili metoda rada Saveza komunista. Kratkog daha su i očekivanja da se može bitnije popraviti ukupna društvena situacija samo promenom ličnosti odnosno uvođenje u upravljačke strukture ili vrh partije novih ličnosti, koje imaju moderniju orijentaciju i nisu opterećene hipotekom nepoverenja i prethodnih dugih neuspela.

Drugim rečima, usmerenost promena samo na unutrašnjim restrukturalizacijama same partije, uz zadržavanje njenog monopolskog položaja u ukupnom društvu, ne može doneti veće rezultate. U novije vreme sve se više pokazuje da partija nije u mogućnosti da bude aktivniji faktor društvene kohezije, s obzirom da sve protivrečnosti koje postoje u društvu, postoje i u njoj, i to možda još u oštrijem vidu. Teško je očekivati da partija koja je toliko podeljena i orijentisana na političku suprematiju poseduje dovoljne potencijale za emancipaciju i razvoj društva. Stoga je urgentan zadatak da se oslobađaju drugi društveni podsistemi, naročito oni u kojima počivaju snage nove racionalnosti i razvojnosti. Teško je očekivati da partija sama sebe uhvati za »perčin« i izvuče iz mrtvog mora podela i začaranog kruga političkog odnosno »državnog razloga«. Politički pluralizam treba upravo shvatiti i kao način oslobađanja drugih podsistema i razvojnih potencijala društva. On može biti istorijski izazov i šansa Savezu komunista da što pre doraste novoj društvenoj situaciji i zahtevima novijeg vremena.

Ne čine se ne samo optimalne nego ni racionalne one koncepcije koje misle da se upravljački sposobna demokratska federativna pluralistička jugoslovenska zajednica i njen politički sistem mogu graditi isključivo od nacionalnog materijala. Oslonice i garancije u demokratskom političkom i pravnom poretku moraju, pored nacije, imati i Jugoslovenska zajednica kao globalna zajednica i savezna država i pojedinac kao politički subjekt koji slobodno i ravnopravno deluje na celom jugoslovenskom prostoru. Makro politički jugoslovenski prostor mora u takvom sistemu biti mesto gde će pojedini društveni odnosno politički subjekti, uključujući tu nacionalne odnos-

² Isto.

no republičke delegacije, dolaziti kao donosioci ne samo svojih užih parcijalnih odnosno nacionalnih već i jugoslovenskih opcija i strategija.

Na kraju, još jednom da napomenemo da je ovde bilo reči, više u vidu elementarnih teza, samo o nekim problemima složene problematike političkog pluralizma koji mogu biti od značaja i za jugoslovensku aktuelnu političku situaciju.

Profesor dr CIRIL RIBIČIĆ

ODNOS DRŽAVE I PARTIJE — IDEJA POLITIČKOG PLURALIZMA I NOVI USTAV

U dokumentima, usvojenim u toku narodnooslobodilačke borbe, vrlo skroto se govori o ulozi Komunističke partije Jugoslavije a najčešće se i ne pominje. Reč je o svesnom opredeljenju koje izražava težnju izgradnje širokog svenarodnog narodnooslobodilačkog pokreta a u uskoj je vezi i sa regulisanjem odnosa sa zapadnim saveznicima. Tipičan primer takvog dokumenta jeste izjava Tito-Ribar koja narodnooslobodilački pokret definiše kao svenarodni pokret u kojem surađuju svi istinski rodoljubi bez obzira na političko i versko uverenje i nacionalnost.¹⁾ U izjavama rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta je više puta izričito naglašavano da nije reč o poketu samo Komunističke partije Jugoslavije.²⁾

Verovatno su i ta iskustva iz narodnooslobodilačke borbe uticala na to da **Ustav FNRJ iz 1946. godine** uopšte ne govori o političkim organizacijama. U mnogim pogledima je taj Ustav bliži klasičnim ustavnim dokumentima nego kasniji jugoslovenski ustavi. Mada se u mnogom pogledu ugledao i na takozvani staljinistički ustav iz 1936, iz njega nije preuzeo definiciju o vodećoj i usmeravačkoj ulozi komunističke partije niti odredbe o statusu društvenih organizacija. Veliki je raskorak između toga što uloga Komunističke partije Jugoslavije nije u ustavu definisana i stvarne uloge koju je ona tada vršila u društvenoj praksi. Polazeći od tog raskoraka, neki danas tadašnje normativno uređenje uloge političkih organizacija uzimaju kao mogući model budućeg ustavnog i zakonskog uređenja toga pitanja, dok drugi prvo posleratno ustavno razdoblje tretiraju kako klasično-staljinističko razdoblje, naročito kada se upuštaju u analizu tadašnjeg odnosa prema političkom pluralizmu.

Nezavisno od ustavnih odredbi koje ne govore o ulozi Komunističke partije, razdoblje do spora sa Informbiroom i još izvesno vreme posle njega je najeklatantniji primer delovanja jednopartijskog političkog monopola, najviše stepena spojenosti državnih i partijskih organa i razdoblje u kojem su likvidirani ostaci partijskog pluralizma. Tadašnje ustavno uređenje, utemeljeno na državnoj svojini i administrativnom upravljanju privredom i celim društvom, dopuštalo je i predpostavljalo državnu partiju i partijsku državu. Stoga bi bila sasvim iskrivljena slika koja bi se bazirala samo na analizi normativnog uređenja bez uvažavanja njegove konkretizacije i realizacije. S jed-

¹⁾ Izjava Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a, v: V. Siftar: Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji. Obzorja, Maribor 1972, strana 269 i 270.

²⁾ Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta je više puta naglašavalo da se taj pokret ne može svesti na komunistički. Rezolucija I. zasedanja AVNOJ-a, na primer, naglašava i to da su u AVNOJ-u okupljeni predstavnici svih naroda, vera i antiifašističkih stranaka i grupa koji su na delu dokazali privrženost i odatnost narodu, koji su odoleli svim iskušenjima teške borbe za narodno oslobodenje. Isto, str. 295.

ne strane, moraju se uvažavati ustavne odredbe o slobodi udruživanja, slobodnim i neposrednim izborima, vlasti narodnih skupština i odbora, federativnom uređenju itd., i, s druge strane, praksa državno-partijskih monopola koji u celini kontroliše funkcionisanje privrednog i političkog sistema. Ovakva ocena, naravno, ne može negirati činjenicu da je koncentracija svih snaga u jednom centru u tadašnjim složenim uslovima porušene i opljačkane države, privredno zaostale i neravnomerno razvijene, uspela osigurati stabilnost nove narodne vlasti i dala značajne privredne rezultate. S druge strane, međutim, koncentracija moći u centralizovanom državnom upravnom aparatu koji je neposredno usmeravao partijsko-državni vrh, prouzrokovala je splasnjavanje revolucionarnog poleta, inicijative i saradnje širokih narodnih masa u političkom odlučivanju i manifestovala se u početnim znacima birokratizacije, otuđenja državnog i partijskog rukovodstva i formiranju upravljačko-funkcionarskog sloja, u spajanju državnih i partijskih organa, ograničavanju lokalne samoupravne i uzdizanju federalnih organa iznad republičke.

Ustav FNRJ je u članu 27. definisao slobodu udruživanja, ali je Zakon o društvima, zboru i drugim javnim okupljanjima iz 1946. godine zabranio osnivanje i delovanje onih političkih partija čija bi namera bila promena ili rušenje ustavnog uređenja, ostvarivanje antidemokratskih ciljeva, izazivanje i propagiranje nacionalne, rasne i verske nejednakosti, mržnje i netrpeljivosti. Na osnovu odredaba toga Zakona, većina predratnih političkih partija nisu obnovile svoje delovanje, među njima i neke od onih koje su još delovale na osnovu Zakona o društvima, zboru i drugim javnim okupljanjima koji je donela Skupština Demokratske Federativne Jugoslavije, avgusta 1945. godine. U takvim okolnostima ni Narodni front nije mogao imati značajniju društvenu ulogu. Zato je preuveličavanje, u mnogome izmišljeni konstrukt i osuda bez pravog oslonca Staljinova kritika u rezoluciji Informbiroa da se Komunistička partija Jugoslavije utapa u Narodni front. Ta kritika je kasnije nakon prelaznog razdoblja, u kojem su jugoslovenski komunisti želeli da dokažu da su verni Staljinovi učenici, plodonosno uticala na afirmaciju Socijalističkog saveza kao organizacije u kojoj treba da se izražava politički pluralizam.

Ustavni zakon iz 1953. godine znači početak izgradnje političkog sistema koji proizlazi iz radničkog samoupravljanja. Bitne su njegove načelne odredbe o osnovama društvenog i političkog uređenja i njihovoj organizacionoj aplikaciji (jačanje pozicije narodnih odbora i skupština, ograničavanje izvršne funkcije, obrazovanje veća proizvođača, itd.). Uprkos tome, ustavni zakon nije bitno intervenisao u strukturu Ustava, a ni u poglavlja Ustava iz 1946. godine ostalo je na snazi. Ustavni zakon, takođe, ne definiše ustavni položaj političkih organizacija. Za razvoj takozvanog samoupravnog kao i političkog pluralizma u Jugoslaviji, od ključnog je značaja uvođenje radničkog samoupravljanja kao najozbiljnijeg pokušaja negiranja klasičnog koncepta državnog socijalizma čije je bitna komponenta i jednopartijski monizam. To se može, između ostaloga, ilustrovati i političkom orijentacijom iz vremena donošenja Ustavnog zakona koji je preorijentisao najviše partijske funkcionere od delovanja u izvršnim državnim organima ka skupštinskim funkcijama, pogotovo ako se ima u vidu da je ta orijentacija tek nedavno postala komponenta sovjetske perestorjke. Među pozitivne tekovine bez kojih danas ne bi bilo moguće smelije razmišljanje o političkom pluralizmu, moramo ubrojiti i preobražaj Komunističke partije u Savez komunista i s tim povezane promene političkog sistema. Element kritike državnog socijalizma postala je i kritika jednopartijskog sistema. Tako, na primer, Program SKJ iz 1958. godine ne negira samo teoriju o univerzalnosti i progresivnosti višepartijskog

sistema buržoaske demokratije, nego kao neodrživu dogmu tretira i proglašavanje apsolutnog monopola komunističke partije. U zamenu za dilemu višepartijski ili jednopartijski monopol, Program SKJ nudi nepartijsku, neposrednu socijalističku demokratiju kao perspektivu koja odgovara samoupravnom socijalističkom konceptu i nastojanjima za odumiranje države. Suština samoupravnog socijalizma trebalo bi da bude i u tome da u njemu nosioci vlasti nisu vrhovi jedne ili više partija, nego samoupravno organizovani ljudi. Tadašnje kritike jednopartijskog sistema opravdano je naglašavala da se Savez komunista ne sme boriti za svoju političku vlast, za vlast partijskih vrhova, nego za vlast radničke klase. Dakle Savez komunista kao avangarda radničke klase mora biti partija socijalne revolucije koja se bori za odumiranje državne vlasti i stvaranje društva slobodnih proizvođača.

Ustav SFRJ iz 1963. godine sankcioniše suštinski drugačiju koncepciju socijalističke ustavnosti. Više puta je naglašeno da to više nije klasični ustav države, nego ustav društva, ustav samoupravljanja, odnosno povelja samoupravljanja. Taj Ustav daje bitno veći naglasak osnovnim društveno-ekonomskim i društveno-političkim odnosima i na taj način sužava udeo onih odredbi koje se tiču organizacije državne vlasti. Ako je Ustav FNRJ iz 1946. godine bio pre svega registracije datog stanja, u Ustavu SFRJ iz 1963. godine je poseban naglasak dat programskim određenjima, naročito u okviru osnovnih načela. U okviru takvog, novog shvatanja ustavnosti, svoje mesto su našle i odredbe o društveno-političkim organizacijama. Tako je Ustav SFRJ iz 1963 u osnovnim načelima definisao funkciju društveno-političkih organizacija (Socijalističkog saveza radnog naroda i Saveza komunista Jugoslavije). Socijalistički savez je definisan kao najšira osnova društveno-političke aktivnosti i društvenog samoupravljanja radnog naroda a Savez komunista kao pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije koji svojim idejnim i političkim delovanjem štiti i razvija tekovine socijalističke revolucije, socijalističkih društvenih odnosa i svesti. Ustavnim amandmanima je u vezi sa odredbama o društveno-političkim organizacijama dopunjen samo Ustav SR Slovenije i to 1971. godine (amandman XXVI). Tada su činjeni pokušaji da se ojača Socijalistički savez, s jedne strane, kao prepreka uspostavljanju partijskog političkog monopola i, s druge, kao prepreke osamostaljenom političkom delovanju različitih političkih grupa izvan Socijalističkog saveza.³⁾

Jedno od polazišta za nove ustavne odredbe o Socijalističkom savezu bio je i dokument »SSRN Slovenije-danas« iz 1971. godine koji je podstakao smela razmišljanja o ulozi Socijalističkog saveza kao otvorenog pluralističkog prostora. Već tada je upozoreno da će zalaganje za pluralizam ostati na nivou verbalizma ako ne bude konkretno promena u sastavu i delovanju organa Socijalističkog saveza. Tad su se javila i razmišljanja u uspostavljanju Socijalističkog saveza kao svenarodnog parlamenta koji bi trebalo da bude zamena za pozitivne komponente višepartijskog takmičenja kao i zamisli o Socijalističkom savezu kao kadrovoj i kadrovskoj alternativi izvršnim većima (takozvane vlade u senci).

Ustav SFRJ iz 1974. godine definiše ulogu i poziciju društveno-političkih organizacija na sličan način mada šire nego Ustav iz 1963. i naročito su proširene odredbe normativnog dela o tim organizacijama. Osmo poglavlje osnovnih načela Ustava SFRJ je u celini posvećeno društveno-političkim orga-

³⁾ S. Kavžičar, Ekspozicija povodom donošenja ustavnih amandmana u Ustavu SR Slovenije od XXV do LIII k Ustavu SR Slovenije, Uradni list SRS, Ljubljana 1972, strane 12 i 13.

nizacijama. U njemu su opredeljeni Savez komunista Jugoslavije, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije i Savez sindikata.⁴⁾ Savez komunista je definisan kao pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije i nosilac političke delatnosti radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. U odredbama o Socijalističkom savezu, Ustav naglašava političko i akciono jedinstvo organizovanih socijalističkih snaga pod rukovodstvom Saveza komunista u okviru SSRN i njihov zadatak da usmeravaju društveni razvoj na osnovama vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi. Sindikat je definisan kao najšira organizacija radničke klase koja se mora boriti pre svega za takav položaj te klase kao što ga utvrđuje Ustav, za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih odnosa, za odlučujuću ulogu radnika u upravljanju društvenom reprodukcijom, itd. Ustav, doduše, govori i o drugim društveno-političkim organizacijama, društvenim organizacijama i društvima, ali ih posebno ne definiše ni u osnovnim načelima niti u normativnom delu.⁵⁾ Ustav SFRJ na još više od 20 mesta u osnovnim načelima i normativnom delu govori o funkcijama društveno-političkih organizacija.⁶⁾

Često se danas odredbe Ustava SFRJ iz 1974. tretiraju samo kao dokaz monopola, privilegovanog ustavnog položaja, državnih ovlašćenja i mogućnosti mešanja društveno-političkih organizacija, naročito Saveza komunista, u državno odlučivanje. Te odredbe se razmatraju kao dokaz o partijskoj državi i partijskom ustavu preko kojeg Savez komunista nameće celokupnom društvu svoju viziju ustavnog sistema. Takvo gledište je jednostrano. Analiza ustavnih odredbi, s jedne strane otkriva elemente klasičnog jednopartijskog sistema ali, s druge i elemente koje pokušavaju ograničavati i usmeravati društveno-političke organizacije na sistemsko delovanje. Dakle, na takvo delovanje da postanu unutrašnja pokretačka snaga sistema, a ne otuđena politička snaga iznad njega. U Ustavu, s jedne strane, nalazimo odredbe o Savezu komunista kao osnovnom inicijatoru i nosiocu zaštite i daljeg razvoja sistema i odredbe o vodećoj ulozi Saveza komunista unutar Socijalističkog saveza a, s druge strane, odredbe o tome da Savez komunista mora delovati unutar sistema, da se mora prvenstveno usmeriti na razvijanje društvene svesti i da je za takvo sistemsko ustavno delovanje odgovoran. Takav pristup tretmanu društveno-političkih organizacija može se ilustrovati i ustavnim odredbama o društveno-političkim većima. S jedne strane je uvođenje društveno-političkih veća u 1974. godini je bio pokušaj usmeravanja tih organizacija, cijama neposredno učešće u donošenju državnih odluka i znači odstupanje od načela o jednakom izbornom pravu a, s druge strane, osnivanje društveno-političkih veća u 1974. godini je bio pokušaj usmeravanja tih organizacija na javno i odgovorno delovanje u skupštinama i pokušaj ograničavanja njihovog neposrednog uticaja na odlučivanje u izvršnim državnim organima. Ustavom utvrđena ograničenja za delovanje društveno-političkih veća žele usmeriti društveno-političke organizacije na razmatranje načelnih sistematskih pitanja i onemogućiti njihov uticaj na donošenje konkretnih materijalnih i

⁴⁾ Ilustrativno je da je Ustav SFRJ iz 1963. u osnovnim načelima postavio Socijalistički savez ispred Saveza komunista.

⁵⁾ U Ustavu SR Slovenije, pored Saveza komunista, Socijalističkog saveza i Saveza sindikata koje apostrofiraju osnovna načela izričito, navedeni su i Savez omladine i Savez udruženja boraca i to u odredbi koja definiše prošireni sastav Predsedništva republike za vreme rata ili u slučaju neposredne ratne opasnosti (član 381).

⁶⁾ Sire videti: C. Ribičič. Družbenopolitični zbor, Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981. strane 30—32.

drugih odluka u skupštinama i izvršnim državnim organima i preko paralelnih nesistematskih kanala. Dakle, bez obzira koliko je uvođenje društveno-političkih veća sa načelnog sistemskog aspekta sporno, sa aspekta društveno-političke prakse u razdoblju pre 1974. godine predstavljalo je pokušaj jačanja skupština i javnosti rada društveno-političkih organizacija i zaoštavanje njihove odgovornosti za sistemsko delovanje ograničeno na načelna sistematska pitanja.

Mnoga suprostavljanja upotrebi pojma »pluralizam« koje nalazimo na desetinama mesta u Kardeljovoj studiji »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« iz 1977. godine, predstavljala su upozorenje na veliki raskorak između programskih opredeljenja, načelnog naglašavanja uloge socijalističkog saveza i jednopartijske političke prakse. Mada je tada Kardelj pretežno govorio o samoupravnom pluralizmu odnosno pluralizmu samoupravnih interesa, na više je mesta pronicljivo analizirao i uspostavljanje političkog pluralizma, naročito unutar Socijalističkog saveza. Zauzeo se za razvoj samoupravnog i političkog pluralizma na specifičan, samoupravnom socijalističkom projektu primeran način kao i protiv vraćanja na klasični višepartijski ili jednopartijski sistem. Aktuelno je Kardeljevo upozorenje da kako jednopartijski sistem tako i klasični partijski pluralizam, mnoštvo interesa politizuje i svodi na izvesne uopštene političke formule što negira autentičnu raznolikost interesa u društvu i onemogućuje njihovo ostvarivanje.

Politički pluralizam je bitna komponenta ustavno-pravnog razvoja, političkih borbi, pravnih i političkih dokumenata posleratne Jugoslavije. Uz uspostavljanje i održanje partijskog monizma na načelnom, normativnom i političko-praktičnom nivou, stalno se javljaju i izraziti elementi političko-pluralističkih sukoba kao i pokušaji uspostavljanja otvorenijeg političkog pluralističkog prostora, naročito unutar socijalističkog saveza. Uprkos tome, u normativnom uređenju (Ustav, sistemsko zakonodavstvo u oblasti narodne odbrane, unutrašnjih poslova, državne uprave, udruženog rada, itd.) i u praksi stalno su se zadržavali, često i jačali elementi jednopartijskog monizma. Monopolna društvena pozicija Saveza komunista Jugoslavije snažno se učvrstila početkom 70-tih godina kada je svojom intervencijom zaustavila opasni razvoj međunacionalnih konflikata ali po cenu prekida započete privredne reforme i demokratskih procesa, naročito u kadrovskoj politici. Upozorenja u vezi s tim i danas su aktuelna u tome smislu da i danas postoji opasnost da umesto povezivanja reformski i demokratski orijentisanih snaga u celoj Jugoslaviji, dođe do ponovnog zaoštavanja međunacionalnih konflikata do te mere da se kao jedini realni izlaz ponudi »čvrsta ruka« u vidu jačanja državnopartijskog monopola ili raspad Jugoslavije.

Najupečatljivija ilustracija velikog raskoraka između proklamovanog i stvarnog jeste sastav organa Socijalističkog saveza. Unatoč stalnom naglašavanju značaja Socijalističkog saveza kao otvorenog političkog prostora za povezivanje ljudi bez obzira na njihov filozofski pogled na svet i političko opredeljenje, organi Socijalističkog saveza su po svom sastavu takvi da u njima apsolutno dominiraju članovi Saveza komunista i koji su prema svome delovanju često ideološki čak omeđeniji od samih organa Saveza komunista. Takav raskorak između zamišljenog i stvarnog doprineo je kompromitaciji brojnih naprednih i produktivnih ideja pa i one o takozvanoj **nestranačkoj demokratiji**. Besumlje je zamisao o nestranačkoj demokratiji kao kritika i alternativa jednopartijskom sistemu više nego dragocena tekovina našeg posleratnog razvoja. S druge strane je u 30 godina otkako je Program SKJ pro-

govorio o nestranačkoj demokratiji, malo urađenog za njenu realizaciju.⁷⁾ Stalno naglašavanje prednosti bezpartijskog sistema, s jedne strane, i zadržavanje vrlo važnih elemenata jednopartijskog sistema, s druge strane, postepeno je stvorilo utisak da je to samo maska za očuvanje političkog monizma. Ideja o nestranačkoj demokratiji izgubila je svoju privlačnost jer se nije precizno i konkretno definiralo taj sistem kao pokušaj stvarnog negiranja jednopartijskog sistema, kao sistem koji istovremeno povezuje preimućstva višepartijske političke konkurentnosti sa specifičnostima samoupravnog socijalizma. Reč je o pokušaju takvog otvaranja prostora političkom pluralizmu koji ne bi vodio u klasično stranački rascjep društva. Pokušaji i sprečavanja klasične stranačke polarizacije jugoslovenskog društva razumljivi su zbog toga, jer predratna iskustva višestranačkog sistema nisu značila konkurenciju, sposobnosti, rezultata i kvaliteta programa i kandidata, nego su se reducirala na stranačku pripadnost, stranački interes i stranačku disciplinu. Ove deformacije iz prošlosti ponegde se danas ponovo rađaju unutar novih političkih organizama i to istovremeno kad dolazi do njihovog slabljenja unutar Saveza komunista. Pokazalo se, da razni oblici simuliranja višestranačke konkurencije u obliku samoupravnog pluralizma i nestranačkog sistema ne daju prave rezultate i da je treba stvoriti ustavne i zakonske uslove za pravu višestranačku konkurenciju. To je jedna od bitnih karakteristika amandmana na Ustav Republike Slovenije iz 1989. godine i novog izbornog zakonodavstva iz 1990. godine. Zalaganje za takvo oslobađanje političkog pluralizma nipošto ne može biti i nije nikakva slovenačka specifičnost, jeretičnost odnosno revizionizam. Reč je o idejama koje su se pojavljivale i tradicionalno su usidrene u mnogim delovima Jugoslavije čak i više i pre nego u Sloveniji. I danas ih srećemo na mnogim mestima izvan Slovenije u novom zakonodavstvu SR Hrvatske, u naprednim intelektualnim krugovima širom Jugoslavije uključujući i SR Srbiju, među mladim političkim snagama koje se afirmišu u Crnoj Gori, u različitim oblicima demokratskih jugoslovenskih inicijativa u Bosni i Hercegovini, otvoreni politički pogledi na pluralizam dolaze iz SK Makedonije,⁸⁾ itd. Sve to svedoči da će i višestranački politički pluralizam uskoro steći pravo građanstva u svim delovima Jugoslavije.⁹⁾ Međutim, njegov dolazak može biti i burniji, dramatičniji i destruktivniji tamo gde se još i danas zaklinju na anahronističku monolitnost, monizam, politički monopol SK ili karizmatičku moć svojih rukovodilaca.

⁷⁾ Ilustrativni su odgovori u Forumu Nina, n. pitanje: Kako ocenjujete naš politički sistem:

- kao repartitski (bezpartijski) 50%
- kao jednopartijski 51%
- kao praktično višepartijski 22%
- bez odgovora.

(A sad pluralizmi. Forum Nina NIN br. 2001/1989, str. 11).

⁸⁾ Videti: Forum Nina o političkom pluralizmu, NIN br. 2001/1989, str. 10—18, S. Letica. Pluralizam i miš. Danas, br. 376/1989, str. 26, 27. Republika — bilten Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu, br. 1/1989. Materijali Odborba za »Jugoslovensku patriotsku inicijativu«, Sarajevo, april 1989. Dokumenti za pripremu X. kongresa SK Crne Gore Titograd 1989, str. 17, 18, S. Skarić. Konkurencija na ideji i programi (Reformata na SK i političkot pluralizma), Komunist št. 1671, Skopje 10. 3. 1989.

⁹⁾ O tome kažu Stavovi konferencije SKJ iz 1988. godine, koji se opredeljuju za samoupravni politički pluralizam i sedeće: »SKJ mora odlučno, što pre i u cjelini napustiti položaj partije na vlasti i način svog delovanja koji je odraz takvog položaja. Napustiti mora nastojanje da bi preko svojih organa monopolno držao ključne pozicije vlasti u ime radničke klase...«

Amandmani na Ustav SFRJ iz 1981. godine ne zadiru u ustavne odredbe koje se tiču društveno-političkih organizacija, delimično samo proširuju ulogu Socijalističkog saveza u kandidacionom postupku. Isto tako i u ustavne amandmane iz 1988. nisu ugrađeni radikalniji predlozi za menjanje ustavnog položaja društveno-političkih organizacija, između ostaloga i zato jer je usvojen stav da se osnovna načela Ustava iz 1974. godine ne menjaju. U vezi sa razmatranjem političkog pluralizma, međutim, ne bi se smela potcenjivati promena u sastavu Predsedništva SFRJ u kojem više nema predstavnika Saveza komunista Jugoslavije. Ova, naizgled mala promena, jeste konkretan doprinos drugačijem shvatanju odnosa između partije i države i negiranju partijske države i partijske ustavnosti. Značajan podstrek razmišljanju o političkom pluralizmu daju amandmani na Ustav SFRJ iz 1988. s dosta dubokim i značajnim promenama ekonomskog sistema i oslobađanjem tržišnih zakonitosti, privatne inicijative, ličnog rada, ulaganja sredstava građana, itd.

Javna rasprava o Nacrtu amandmana na Ustav SR Slovenije koja je u toku podržala je predlog o promeni sastava Predsedništva SR Slovenije u kojem više ne bi bili predstavnici Saveza komunista i Socijalističkog saveza, podržala je takve promene načina obrazovanja društveno-političkih veća koje šire pasivno izbornu pravo za ta veća, itd. Pojavili su se i radikalniji zahtevi i transformaciji društveno-političkih veća u opšta politička veća i zahtevi da se iz osnovnih načela Ustava SR Slovenije izostavi odredba koja definiše vodeću idejnu i političku ulogu Saveza komunista unutar Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije. Pored toga došlo je do predloga o tome kako dograditi izborni sistem da bi omogućilo oslobađanje takvog političkog takmičenja koje zahteva već ostvareni stepen afirmacije političkog pluralizma unutar Socijalističkog saveta koji pored klasičnih političkih organizacija u svoje delovanje sve ravnopravnije uključuje i predstavnike novih političkih saveza, društvenih pokreta, odbora i drugih političkih subejkata. Posle burnih rasprava prihvaćeni su amandmani koji radikalno menjaju politički sistem uvođenjem višestranačkog sistema. Ti amandmani su bili osnov vrlo liberalnog zakonodavstva o političkom organizovanju i izbornog zakona sa kombinacijom proporcionalnog i većinskog sistema. Kompliciranosti sistema u najvećem delu doprinelo je to da se zbog odredbi saveznog ustava nije išlo u promenu strukture skupština.

U jugoslovenskim raspravama o političkom pluralizmu često se naglašava neprimetnost višestranačkog političkog pluralizma za regulisanje odnosa u višenacionalnoj i federativnoj zajednici. Takav prigovor je u mnogom pogledu izgubio na svojoj uverljivosti u uslovima u kojima se jednopartijski monopol neretko upotrebljava kao sredstvo za zaoštavanje i produbljivanje međunacionalnih sporova. Sa tog aspekta odvajanje partije od države i kratkoročno znači više osnovu za smirivanje nego za nastavljanje međunacionalnih i međurepubličkih sporova. Uvođenjem višestranačkog sistema traži da se iz ustava briše opredelenje države kao socijalističke. U suprotnom slučaju istovremeno bi bilo dopušteno političko organizovanje sa nesocijalističkim programom i borba političkih stranaka sa takvim programom za vlast, a sa druge strane ustavnom definicijom bi se sprečavala mogućnosti ostvarenja takvog programa. Napuštanjem opredelenja o socijalističkoj republici u amandmanima na Ustav SR Slovenije nije menjan karakter ustavnog uređenja ali je otvorena mogućnost takve promene u zavisnosti od odnosa političke moći, određenog na slobodnim višestranačkim izborima.

Analiza razvoja i aktuelnih rasprava o političkom pluralizmu i o ustavnom uređenju uloge društveno-političkih organizacija pokazuje da je to područje jedna od važnih tema u vezi sa razmišljanjima o novom ustavu. Shodno zahtevima o kraćem, razumljivijem i jednostavnijem ustavom biće potrebno razmisliti o izostavljanju svih onih opštih ustavnih odredbi, naročito u osnovnim načelima, koje govore o ulozi društveno-političkih organizacija. Ustavne promjene moraće podstaći i radikalni proces deregulacije u sistemskom i drugom zakonodavstvu što se tiče društveno-političkih organizacija. Izostaviti treba niz odredbi koje govore o njima u zakonima u oblasti narodne odbrane i unutrašnjih poslova, državne uprave i izbora.

Pripreme novog ustava moraju suštinski i proceduralno daleko uverljivije nego u prošlosti dokazati kako nijedna partija nije ta koja društvu preko ustava nameće svoju viziju izgradnje socijalizma, nego je ustav kao izraz većinske volje ljudi svih republika i pokrajina taj koji opredeljuje položaj i postavlja granice za delovanje svih i svakoga Saveza komunista i svih drugih stranaka. Više od četiri decenije posle kraja oružane etape revolucije takav pogled na ustavnost jeste minimalni uslov za učvršćivanje poverenja ljudi u ustavno uređenje i u načela ustavnosti, zakonitosti i pravne države. Savez komunista je u prošlosti imao i još i danas ima suviše odlučujući uticaj na usvajanje propisa u federaciji da bi mogao da si priušti cinično negiranje principa pravne države i da ih tretira kao za revolucionare beznačajnu »proceduru«. Novi ustav će novi politički sistem izgrađivati na građaninu i radniku. U tome okviru trebalo bi izostaviti i društveno-političko organizovanje kao osnovu za učešće u državnom odlučivanju (ukidanje društveno-političkih veća). I odredbe o kandidacionom postupku moraće još jasnije nego do sada istaći da su nosioci toga postupka ljudi i političke stranke a ne više organi Socijalističkog saveza ili sindikata. Restriktivniji pristup ustavnom i zakonskom uređenju društveno-političkih organizacija i deregulacija u toj oblasti su, besumnje, prihvatljivi i nužni. Uprkos tome, posebnu i produbljenu analizu zahteva pitanje da li i do koje mere zadržati i razvijati one ustavne odredbe koje društveno-političkim organizacijama daju posebni privilegovani položaj već naprotiv definišu granice, zabrane i obavezna usmerenja u vezi sa načinom i sadržajem njihovog rada, organizovanja i finansiranja. Takve ustavne odredbe, naime, mogu biti doprinos da deregulacija u toj oblasti ne omogući vraćanje u ona posleratna vremena u kojima ustavnili odredbi o političkim organizacijama nije bilo, a praksa je u velikoj meri dejtvovala prema načelu državne partije, partijske države i partijske ustavnosti.

POČETNE OPCJE POLITIČKOG PLURALIZMA U JUGOSLAVIJI

Politički pluralizam je fenomen koji je nedavno kod nas naprećac izrastao u temu dana i praksu zatekavši našu teorijsku misao poluspremnu, politički establišment nespreman, a sve to uz premanentnu i enormnu medijsku pažnju. Danas je postao vrlo aktuelno i po sveinu značajno pitanje našeg ukupnog političkog prostora koje traži i praksom nagoveštava brojne odgovore.

U poslednjih godinu-dve, uporedo sa razrastanjem teorijskog zanimanja za politički pluralizam, teče i rađanje novih organizacionih oblika kroz koje se nastoje realizovati nove političke inicijative ponikle iz sve različitijih i artikulisanijih pogleda, interesa i zahteva koji se tiču društvenih problema i teže da aktivno politički učestvuju u njihovom rešavanju.

Ti novi oblici političkog organizovanja, pre svega savezi i udruženja koji tendiraju da budu visokokreativni subjekti politike, najavili su od samog početka političku konkurenciju Savezu komunista koji, našavši se u bitno izmenjenom društvenom okruženju, prihvata da prestane da bude arbitar socijalističke demokratije sa pozicije političkog monopola. Pri tom, institucionalna podrška koja je u nekim sredinama, a pre svega kroz SSRN, data naporima oživotvorenja političkog pluralizma u našoj političkoj praksi bila je i ostala motivisana ne samo željom za uvidom i vršenjem uticaja na tok pluralističkih zbivanja, nego i htenjem da se pruži što veći doprinos razvoju demokratije upravo kroz oslobađanje čoveka od političkih monopola. Zato se i nastojalo podržati sve ono što predstavlja novi demokratski oblik i progresivni sadržaj političkog pluralizma kojima je moguće suzbiti i prevladati pre svega partijske monopole otvarajući tako proces demokratizacije kojem u centru treba da budu čovek kao građanin i njegovi neposredni politički i životni interesi.

Praksa političkog pluralizma u nas je od momenta svog rađanja praćena brojnim naučnim, stručnim i političkim raspravama i istupanjima na tu temu koje rezultiraju vrlo različitim promišljanjima, te, generalno uzevši, kontraverznim konstatacijama i konfrontacijama. Dok ga jedni stalno, mada iz vrlo različitih razloga, poistovećuju sa partijskim pluralizmom, drugi još uvek svako njegovo uvažavanje ocenjuju kao ideološku kapitulaciju. Uopšte, odnos prema njemu se ispoljavao u vrlo širokim granicama od apsolutnog neprihvatanja kao neustavne pojave koja predstavlja kapitalističku opasnost po socijalizam do iracionalne glorifikacije koja u pluralističkoj političkoj praksi vidi ključ za razrešenje svih epohalnih dilema i kriza socijalizma.

Zato je u ovom času neophodno ukazati na neke neodrživosti koje je porodila razmeđa teorije i spontane i institucionalne pluralizacije jugoslovenskog društva.

Pre svega reč je o neodrživosti prividnog saglasja o pojmu političkog pluralizma koje će i inače neminovno razbiti disonantnost pluralističke prakse. Pitanje je samo kada će se to dogoditi i mora li se na to čekati. Naime,

politički pluralizam kao komunikacijski kod još nije u nas postavljen na toj ravni opštosti da bi se moglo apstrahovati to što se, kada se govori o političkom pluralizmu, uglavnom misli na različite, pa čak i sasvim oprečne sadržaje. O tome se uglavnom ćutalo iz praktičnih, taktičkih političkih razloga, sa ili bez svesti da će to poroditi i svoje posledice.

Sa druge strane, upravo taj nedostatak, ta neizgrađenost pretpostavke opšteg kodiranja, može se posmatrati i kao izvesna prednost koja se ne iscrpljuje u mogućnosti i stalnoj potrebi redefinisavanja pojma političkog pluralizma. Jer, da bismo izbegli sutrašnje zamke današnjeg prividnog saglasja neophodno je ne samo stalno imati na umu različitosti pristupa i samog doživljaja političkog pluralizma nego i objektivnu potrebu njegovog civilizacijskog i temporalnog lociranja kao jugoslovenskog političkog fenomena, i to najpre u prostornom smislu tog atributa.

Ovo naglašavanje potrebe da se politički pluralizam u nas odredi kao jugoslovenski neophodno je i zato da bi se izbegla spekulativna šema po kojoj su svi politički pluralizmi isti kao što se doskora mislilo i o socijalizmu. U tom kontekstu je dalje neodrživo naglašeno izjednačavanje političkog pluralizma sa višepartizmom, što je umesto da bude sve manje, sve više prisutno.

Dalja neodrživost je neodrživost dileme koja je, iako na izdisaju, još uvek oficijelno prisutna — politički pluralizam da ili ne, pre svega zato što je lažna. Jer, politički pluralizam je već tu, delatno prisutan i to ne od danas. Politički pluralizam postoji otkad postoje država, vlast i borba za nju čak i kroz hipodinamiziranu kankretnu aktivnost i aktiviranost različitih elita i grupa koje u sferi vlasti deluju i opstaju u svim pa i monističkim partijskim sistemima. Pravo pitanje je samo pitanje legitimiteta, legalizacije i institucionalizacije te borbe, odnosno potencijalno aktuelnih formi političke pluralnosti koja egzistira u određenom društvu i vremenu.

Otuda i sledi irelevantnost pitanja da li je politički pluralizam u Jugoslaviji moguć uopšte ili na duže staze. Pitanje treba da glasi hoće li se u Jugoslaviji rasčistiti sa nasleđenom zabludom socijalizma da je moguća suštinska demokratija bez formalne. Ovde nisu potrebne duge besede. Najkraće rečeno, ko hoće tržište (neovisno od koncepta kakvo će ono biti) mora znati i prihvatiti da ono uvek podrazumeva slobodno kretanje roba. A ko želi slobodno kretanje roba mora prihvatiti i slobodno kretanje i organizovanje ljudi radi ostvarenja ideja čija raznovrsnost proističe već iz čovekove prirode, odnosno iz različitosti čovekovih potreba čija se artikulacija ne da u konačnom izraziti bez legalnog političkog konsenzusa, naravno ukoliko će stvarno hoće nemajorističko demokratsko društvo.

I nije samo tržište argument. Jer, ko hoće svojinski pluralizamne može izbeći legalizaciju i institucionalizaciju političkog pluralizma pošto se na različitim oblicima svojine brzo konstituišu različite društvene i političke snage. Kad-tad, i da im nije dozvoljeno one bi same potvrdile politički pluralizam kao oblik legalnog iskazivanja interesne raznovrsnosti političkog života i generator transformacije političkog sistema.

Zato i pravo pitanje jeste kakav politički pluralizam hoćemo i možemo da institucionalizujemo.

Na osnovu opsežnih istraživanja koja sam vršio u okviru pripreme hrestomatije stavova jugoslovenskih autora o političkom pluralizmu smatram da se mogu prilično meritorno tvrditi dve stvari:

- 1) da je sva angažovana jugoslovenska nauka za politički pluralizam
- 2) da su se različitosti viđenja modela političkog pluralizma koji bi

bio najprimereniji našeta političkom životu mogla svesti na nuđenje sledećih pet osnovnih opcija:

a) Kardeljeva koncepcija pluralizma samoupravnih interesa

Ozbiljno je pitanje da li je ovaj koncept, koji inače do sad nije uspeo da zaživi, uopšte pluralistički, ili je, bar posledično, monistički. Ipak, s obzirom na to da se on još uvek od zvaničnih struktura diskretno nudi i do skora prihvatao kao moguće pluralističko rešenje, kao i da je raznovrsnost pluralističkih koncepata toliko velika da dozvoljava uključivanje i ovakvih koncepcija u pluralistička razmišljanja, tretiraćemo ga uslovno kao jedan od pluralističkih modela koji se nudi jugoslovenskom društvu. Međutim, njime se nećemo podrobnije baviti iz dva osnovna razloga. Prvi je da je ovaj koncept vrlo poznat u jugoslovenskoj naučnoj i političkoj javnosti, a drugi je taj što oni koji ga sada forsiraju ne nude nikakvu novinu u vezi sa njim, nikakvu praktičnu korekciju ili plodotvornu nadogradnju Kardeljevih teza.

Objektivno posmatrano, ovaj koncept, koji je neosporno u svoje vreme inicirao demokratsku korekciju jednopartijskog političkog života, danas ipak, usled svoje utopijske nelociranosti, prevelike protivurečnosti i preživelosti ima vrlo mali idejni i praktični značaj i otuda i neznatne šanse da zaživi u bilo kom, pa i u našem društvu. Uz sve to mogućnost njegove realizacije bitno ometa i nerazvijenost samoupravljanja, kao i neki, sada vrlo bitni uslovi za oživotvorenje svakog pa i ovog koncepta koje Kardelj tada nije, ili pak upravo jeste imao u vidu, a koji se najpre izražavaju u republičkoj izdellenosti i suprostavijenosti, kao i nadjačavanju nacionalnog nadklasnim, odnosno svakim samoupravnim interesom.

b) model političkog pluralizma u okviru SSRN

Ovaj model je imao više podvarijanti ali su do nedavno najveću političku težinu imale one po kojima se novi politički savezi i udruženja mogu razvijati samo unutar SSRN i pod uslovom da im programski stavovi ne polaze od opredelenja suprotnih socijalističkim. SSRN se time u stvari želeo da modifikuje u daleko otvoreniji politički prostor od dosadašnjeg i to u formi demokratske tribine koja simulira višepartijski sistem i u kojoj će demokratski izabrani predstavnici svih socijalističkih snaga iako različitih političkih uverenja moći izgrađivati zajedničke poglede ili postizati sporazume o strateškim pitanjima razvoja društva.

Odluka većine varijanti ovog modela je uglavnom ta da su zamišljane kao način isključivanja mogućnosti uspostavljanja klasičnog višepartijskog sistema, ili bar njegovog usporavanja odnosno neuspostavljanja u ovom društvenom trenutku.

SSRN se pri tom video u različitim funkcijama, od patrona koji bira koji će od saveza staviti pod svoj politički kišobran i time mu omogućiti legalizaciju i snažniju institucionalizaciju delovanja, do funkcije kontrolora rada svih političkih udruženja i saveza koji treba da ostvaruje ne samo njihovom nadorganizacijom nego i zadržavanjem privilegovane političke pozicije u odnosu na sve novoformirane političke saveze i udruženja.

Ovakav prilaz se, zasnivao na pretpostavci da za to postoji saglasnost većine stanovništva na socijalističkoj platformi iz čega se izvlačio i zaključak o dozvoljenoj pluralnosti mišljenja samo u socijalističkim okvirima.

Međutim, praksa pokazuje da se ova centralna varijanta u jednom delu društva trajno doživljavala kao nedemokratska uz obrazloženje da je prostor političkog pluralizma siri od socijalističkog. U jugoslovenskom društvu objektivno postoje i deluju sve brojnije nesocijalističke, pa čak i izrazito antisocijalističke snage sa sopstvenim političkim ambicijama i sa potpuno formiranim ili bar inicijalnim ili nagoveštenim organizacionim oblicima, koje su osetile da će na ovakav način biti potpuno isključene iz pluralističke konstitucije društva. Neovisno od njihove početne snage i sadašnjih mogućnosti da konkurišu socijalističkim snagama i njihovim programskim orijentacijama u jugoslovenskom društvu ove snage su se permanentno borile da: ili SSRN obuhvati i njih (što je uglavnom bilo motivisano saznanjem o sopstvenoj višestranjosti, mogućnošću sufinansiranja itd.) što bi neizostavno trazilo veoma radikalnu izmenu SSRN, počev od izmene naziva, izmene sadržaja i metoda rada zaključno sa izmenom njegove strukture i njegovog ukupnog mesta i uloge u društvu; ili ne želeći to, ove snage su trazile da im se dozvoli legalizovanje delovanja van okrilja SSRN.

Pri razmatranju ovih opcija u različitim republičkim sredinama vrlo je važno koliko se u njima držalo do doskorašnjeg tvrdog stava SKJ o odnosu prema antisocijalističkim snagama koji je u formi zahteva da se protiv njih treba boriti i idejnim i političkim sredstvima bio izražen i u njegovim novijim dokumentima. Ukoliko je ovaj stav bio više na snazi, bilo je više očigledno da će ove snage i dalje biti smatrane nelegitimnim i neće dobiti šansu za legalno pojavljivanje na političkoj sceni.

Osnovne pretpostavke za podvođenje novih političkih saveza i udruženja pod krov SSRN koje su sve do skoro važile u sredinama gde se ovaj model primenjivao, a pre svega u Sloveniji, bile su sledeće: da svaki od tih saveza ili udruženja deluje isključivo javno, da nema izrazitu antisocijalističku programsku orijentaciju i da se ne zalaže za nasilje. Ovde se naravno otvara pitanje šta se sve podrazumeva pod nasiljem. Recimo, u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji ima nekoliko političkih udruženja koja nisu protiv svakog nasilja u politici nego samo protiv institucionalnog, državnog, ili su pak samo protiv revolucionarnog nasilja. Republički SSRN koji je prihvatao ovaj model bar u načelu je bio spreman da otkloni monopol SKJ, da podstiče i sufinansira rad i takmičenje inkorporiranih udruženja i saveza, da finansira njihove izborne kampanje i stvara mogućnosti za ravnopravno javno isticanje svih programa i predstavljanje svih kandidata u štampi, na radiju i na televiziji, da arbitrira oko svođenja broja kandidata i konačnog utvrđivanja izbornog postupka, da obezbedi slobodu, neposrednost i tajnost izbora sa više kandidata, kao i da obezbedi da svako ima pravo na predstavnike u organima SSRN, odnosno na njihov broj prema stepenu društvene prihvaćenosti utvrđene putem izbora.

Ovaj model tretira SK u svim svojim varijantama samo kao jedan među ravnopravnim političkim savezima u SSRN i u tom cilju se zahtevalo ukidanje ustavne odredbe o SKJ kao državnoj partiji što je bila osnovna pretpostavka za njegovo buduće delovanje unutar takvog SSRN u kome će se morati boriti sa ostalim partijama za politički prostor i potvrđivanje svog programa kao najboljeg.

Dosadašnja praksa primene ovog modela je pokazala mnoge njegove nedostatke. Pre svega, SSRN je i pored nekih, na brzu ruku izvedenih, promena u sferi sadržaja i metoda svog delovanja, iskazao nedovoljnu spremnost za odricanje od monopola, šta više, u njemu se rodila tendencija pretvaranja u novu monopolnu partiju koja je počela da se iznutra konstitutivno iskazuje kao pluralistička koalicija istovremeno sprečavajući da politički

pluralizam potpuno kvalitetno i u svoj svojoj raznovrsnosti ispuni prostor jugoslovenske političke arene. To kočenje se najviše ogledalo u sferi republičko-nacionalnog instrumentalizovanja izbora političkih saveza i udruženja koja »zaslužuju« da uđu pod krov SSRN, kao i u nemogućnosti saveza i udruženja inkorporiranih u SSRN da se potvrde kao politički subjekti u sferi političkog odlučivanja u skupštinama. To je doprinosilo i njihovom nezadovoljstvu i utisku da je SSRN, bar ovakav kakav je bio do sada, preuzak okvir za iskazivanje različitih političkih interesa.

c) model izvedenog (mešovitog) političkog pluralizma bez imperativnog stranačkog mandata na stepenu federalnog skupštinskog sistema

Predlog koji se dovodio u tesnu vezu sa stavovima o političkom pluralizmu koji su izneti u dokumentu »Osnovni stavovi o reformi političkog sistema SR Srbije«. Podrazumeva mogućnost postojanja više partija pod uslovom da prihvataju ljudska prava za sve građane bez ikakve nacionalne, rasne, klasne ili verske diskriminacije, a isključuje mogućnost višepartijskog sistema kao etički inferiornog, odnosno isključuje mogućnost da neka partija preko svojih predstavnika u skupštini zavlada u politici što bi se obezbedilo tako što bi izabrani predstavnici odgovarali biračima a ne partijama, odnosno bili bi predstavnici građana a ne partija.

Takođe, partije ne bi imale primat ni kod dobijanja mandata za formiranje vlade. Njega bi dobijali pre svega istaknuti pojedinci kao građani, a ne kao pripadnici neke partije. To ujedno znači da oni ne bi morali pripadati ni jednoj partiji.

Mešovitost ovog pluralističkog modela je izražena i u tome što on, iako dozvoljava postojanje političkih partija njih ne tretira kao jedine subjekte kandidacionog i izbornog procesa nego kao, njima ravnopravne, subjekte u tim procesima vidi i društvene pokrete i grupe građana. Zatim, u strukturi Savezne skupštine bi po ovom modelu pored Veća federalnih jedinica i Veća građana (u koje bi bili birani njihovi predstavnici po principu »jedan čovek — jedan glas«), bilo sadržano i Veće udruženog rada (Veće proizvođača) u kome bi sedeli predstavnici pojedinih grana rada a ne partija. Dakle, i ovde se predviđa znatno smanjenje mogućnosti uticaja partija na sferu vlasti.

Ono što definitivno razlikuje ovaj model političkog pluralizma od klasičnog višepartijskog sistema jeste bitno prisustvo oblika neposredne demokratije kao što su referendum, protestni skup i, posebno, opoziv izabranih koji ne postoji ni u kongresnoj ni u parlamentarnoj demokratiji. Praktično, partijama koje postoje ili bi mogle nastati ne bi bilo omogućeno da vladaju ni zasebno ni koaliciono kao nezavisni i samostalni politički subjekti.

Očigledno je da je model zamišljen tako da bude bitno u funkciji ukidanja svakog monopola političke i ekonomske moći neovisno od toga da li je on utemeljen na jednopartijskom ili višepartijskom sistemu partijske politike. Sloboda političkog organizovanja time postaje nefunkcionalna kao osnova osvajanja vlasti, a partije, umesto da postanu, budu ili ostanu klasične partije vlasti, spadaju na nivo moći ostalih raznovrsnih političkih udruženja. To se naravno odnosi i na SK, pri čemu se za takav odnos prema njemu nalazilo uporište upravo u naznakama Programa SKJ koje se odnose na njegovu evoluciju i opštu perspektivu.

Zbog svega ovoga se ovaj model može označiti i kao jedan od onih, takozvanih »trećih«, puteva koji su varirali između jednopartijskog i više-

partijskog sveta uz dosta elemenata inovacije, tražeći u konačnom njihovom potpunom prevazilaženju.

d) model klasičnog političkog pluralizma višestranačkog tipa

Uglavnom se od početka javljao u zahtevima nacionalno-opozicionih grupa mada je bilo i primera nacionalno neobojene validne teorijske zasnovanosti. Po ovoj opciji se najpre zamišljalo legalizovanje samo onih partija koje bi imale demokratsku orijentaciju, a koje bi se sa Savezom komunista borile za vlast po pravilima klasičnog parlamentarnog života građanskih društava.

Pri razmatranju ovog modela treba imati u vidu činjenicu da je od svoje pojave dočekivan na nož kao potpuno neprihvatljiv ali i da su snage koje su ga imale za cilj vršile permanentne i sve snažnije pritiske što je imalo za posledicu da su u svim političkim sredinama u Jugoslaviji neočekivano popustili i vrlo tvrdokorni otpori razmatranju i usvajanju ove opcije.

Zastupnici ovog modela uglavnom iznose kao bitne argumente njegovog uspostavljanja da pravna država (za koju se inače danas svi zalažu) nije moguća bez političke konkurencije različitih političkih snaga organizovanih u partije; da je višepartijski sistem praktično već postojao, kako u obliku osam nacionalno-republičkih, odnosno pokrajinskih SK (samo manji broj je tvrdio da je reč ustvari o šest odnosno osam jednopartijskih sistema), tako i u svom »divljem« obliku i da je proces klasno-socijalnog-profesionalnog, obrazovnog i drugog strukturnog raslojavanja u Jugoslaviji tako brz i nezaustavljiv da će se morati ispoljiti i u oficijelnom priznanju višepartijskog sistema kao jedinog rešenja, ovo tim pre što se i u programu SKJ višesira-nački sistem dozvoljava pod izvesnim uslovima (kao prelazni oblik ka bespartijskoj socijalističkoj samoupravnoj demokratiji). Zatim, da nema demokratije u društvu u kome samo 10% stanovništva živi partijskim životom zbog neinstitucionalizacije i uopšte nepriznavanja opozicije. Takođe se obavezno navodilo da iako politički pluralizam nije potpuno isto što i višepartizam, političkog pluralizma nema bez višepartijskog sistema. Isti princip je vazio i za demokratiju — što više partija to više demokratije. Umereniji sada tvrde da je demokratija starija od stranaka i govore o višepartijskom sistemu kao neophodnom uslovu nekih savremenih formi demokratije, dok većina još uvek navodi višepartijski sistem kao veći nužni uslov demokratije.

Dozvoljavanje konkurencije ideja i političkih programa kao viđenje krajnjeg dometa političke pluralnosti Jugoslavije se najoštrije osuđivalo baš od pristalica ovog modela kao pokušaj prevare »nekomunističkog ostatka« društva i nastojanje da se pluralističkim dekorom prikrije i zadrži jednopartijski monopol vlasti SK.

Beskompromisni zagovornici ove opcije smatraju da njena demokratičnost treba da se potvrdi u spremnosti na apsolutnu ravnopravnost i neograničenost, što praktično znači priznanje i legalizaciju svih političkih organizacija nezavisno od profila njihovog programa. Umerenije krilo zagovornika ovog modela se pak stalno ograđuje od spremnosti na priznavanje partija koje zagovaraju nasilje kao metod političke borbe. Međutim, ni ono nikad nije isključivalo mogućnost legalizacije nacionalnih, odnosno nacionalističkih partija pod uslovom da nisu šovinistički orijentisani.

Optužbe na račun ovog modela koje su uglavnom proisticale iz bojazni da će se njegovim prihvatanjem u Jugoslaviji zaoštriti već poremećeni nacionalni odnosi i osnažiti dezintegracioni procesi stvaranjem mnoštva nacio-

nalnih partija i njihovom beskrupuloznom borbom za vlast, odbijale su se tezom da je upravo dosadašnja nacionalna, pa i religijska homogenizacija koja se ne samo ogledala nego imalo i uzrok u osamostaljenosti republičkih SK, uslovljena važećim ustavnim »komunističkim« odredbama po kojima je to poželjno i dozvoljeno, a po kojima istovremeno nije dozvoljeno političko organizovanje na osnovu različitih socijalnih interesa. Time se ujedno pravdalo i bujanje političkih udruženja i saveza koji mahom nastaju kao organizacije sa nacionalnim programima i na nacionalnoj osnovi. Po ovom modelu, za izbegavanje partijsko-nacionalnih konflikata biće dovoljno promeniti te odredbe Ustava čime će se stvoriti mogućnosti da se ljudi udružuju polazeći od svojih različitih klasnih i socijalnih interesa, a ne od republičko-pokrajinskih, a time uglavnom i nacionalnih. Mogućnost ispoljavanja različitih interesa na političkoj sceni sukobiće i različite (klasne, profesionalne, regionalne) interese pripadnika istih nacija i time oslabiti nacionalne homogenosti. Pritom, poneko priznaje da za sada praksa ipak ne pruža dovoljno valjanih dokaza niti ohrabrujućih nagoveštaja da će se ova postavka izuzetno brzo i lako realizovati.

I pored svih »ubeđivanja« o prevaziđenosti ovog modela u svetu, upozorenja o različitim aspektima moguće štete po demokratsku alternativu razvoja društva, pa čak i o mogućem tragičnom ishodu uvođenja klasičnog višepartijskog sistema u Jugoslaviji, njegovi zagovornici su bili najuporniji i najglasniji. Većina novostvorenih političkih saveza i udruženja zahtevala je upravo višepartijski sistem, i to odmah ili nakon kraćeg perioda »uigravanja demokratije«. Prema tumačenju nekih istraživača i rukovodstava SK na to ih je posebno podsticao popustljiv stav nekih drugih republičkih SK koji je proisticao u prvom redu iz osećaja njihove sopstvene nemoći da se predlože i sprovedu radikalne reforme koje bi vodile bar izlasku društva iz ekonomske i političke krize. To, po njima, objašnjava i njihovu spremnost na odricanje od vlasti. Pritom se ne vidi »zamor materijala« dosadašnjeg načina političkog organizovanja.

Jedna od početno teorijski zastupljenijih varijanti ovog modela zagovaralo je višepartijski sistem koji bi obuhvatao samo sve socijalistički, socijademokratski i demokratski orijentisane partije uz uslov da ne propagiraju rasnu, nacionalnu ili versku netoleranciju. Međutim, neki u tome su išli toliko daleko da su uslovljavali progresivnost (a time i mogućnost legalizacije) svake stranke njenom jugoslovenskom opredeljenošću. Glavni argument ove opcije bio je da to odmah prihvatljivo rešenje, da se njime više smanjuje mogućnost međunacionalnih konflikata nego ukoliko se dozvoli delovanje svim strankama, te da za sad nema jasno izraženih socijalnih osnova ostalih političkih partija. U njoj se polazilo od shvatanja o SK kao partiji koja objektivno još uvek ima ogromnu moć, a time i istu toliku prednost nad svim ostalim političkim konkurentima, kao i od pretpostavke da bi se tako lakše dobila saglasnost komunista da se u Ustav i društvo uvede višepartijski sistem.

Mada je većina smatrala da sadašnji Ustav isključuje uvođenje višepartijskog sistema najuporniji su ipak u njemu nalazili sasvim dovoljno osnova za uspostavljanje višepartijskog sistema, pre svega u zajemčenosti slobode udruživanja članom 167, st. 1. Ustava SFRJ. Takođe je pobijen i argument protivnika višestranačkog sistema da se Osnovnim načelima Ustava (ad VIII) dozvoljavaju samo SK, SSRN i sindikat time što se izričito spominju. Po njima, to nikako nije značilo da se ne mogu osnivati i druge političke, odnosno društveno-političke organizacije. Inače, pitali su se, kako bi bilo moguće da postoje i SSOJ i SUBNOR iako nisu spomenuti.

Primedbe da višepartijski sistem može dovesti do dolaska na vlast nedemokratskih odnosno nesocijalističkih snaga odbijale su se uglavnom sa tipskim obrazloženjem da su u Rumuniji i uopšte u zemljama real-socijalizma upravo nesocijalističke i nedemokratske snage bile na vlasti iako nije postojao višepartijski sistem.

Prihvaćenost i rasprostranjenost ovog modela da se delom objasni njegovom prirodom kao zasad bitno reaktivnog fenomena u Jugoslaviji, kao izrazom ispoljavanja nezadovoljstva i neslaganja građana sa postojećim jednopartijskim sistemom, ali delom i kao izraz dovoljne i svesne političke artikulacije različitih socijalnih i političkih interesa.

Svakako je bitno napomene da se skoro u svim varijantama ovog modela »dozvoljava« opstanak SK uz čestu napomenu da će i on vremenom nužno razvijati sve bitne elemente klasične partije kako bi opstao u borbi za vlast.

Ono što je najinovativnije u ovom modelu jeste pokušaj, odnosno nagoveštaj spajanja višepartizma i samoupravljanja kao najboljeg puta sprečavanja teritorijalne i kolektivističke zatvorenosti.

e) model suženog političkog pluralizma dvostranačkog tipa

Zvanično zalaganje za dvopartijski sistem na principu podele građana na komuniste i nekomuniste datira još od 1984. god. Od tada se u cilju ozdravljenja ukupne političke situacije, a i samog SKJ, predlaže uvođenje političke konkurencije Savezu komunista kojoj je glavna uloga da kontroliše partiju na vlasti.

Da je socijalistička orijentacija zagovornika ovog modela bila nesumnjiva potvrđuje se nalaženjem drugog partijskog subjekta isključivo u SSRN koji treba da se transformiše u takvu partiju čiji članovi, doduše, ne bi smeli biti komunisti ali koja se u prilazu temeljnim pitanjima društvenog uređenja ne bi bitno razlikovala od SKJ. Razlika bi trebalo pre svega da se iskazuje u okvirima operacionalizacije konkretnih programa i rešenja kojima bi partije konkurisale jedna drugoj. Sa sigurno promenjenim imenom (u svim varijantama se zadržavao kostur naziva — socijalistički savez) i formom, SSRN bi se na izborima borio za vlast sa samo početno vrlo različitim mogućnostima njene podele. Na taj način bi se takođe osiguralo da vlast uvek zadrži socijalistička obeležja. Vladu bi predlagala ona partija koja dobije većinu na izborima i odgovarala bi za njen rad i rezultate. U slučaju da se ta vlada pokaže kao nefunkcionalna bila bi zamenjena »vladom u senci« koju bi formirala druga partija.

U prilog ovom modelu navodila se uglavnom sledeća argumentacija: da su, istorijski gledano, politički najstabilniji dvopartijski sistemi; ovim modelom se sprečava suviše naglo uvođenje višepartizma u Jugoslaviji sa svim štetnim posledicama; naročito se naglašavala da se njime otklanja svaka mogućnost produbljivanja nacionalnih sukoba i administrativno-teritorijalnih deoba pošto ne bi bilo moguće formirati nacionalne partije; uvođenjem konkurentskih mogućnosti smene sa vlasti obezbeđuje se dovoljna efikasnost partija; osigurava se pojačanje kadrovske baze u ukupnoj sferi politike jer će partije — takmaci nastojati da regrutuju umesto poslušnih sposobne kadrove; obezbeđenjem delatnosti partijama u svim delovima zemlje započeće reintegracija Jugoslavije; ovakav model će lakše nego drugi biti prihvaćen od komunista koji, budući da drže vlast odlučuju o svemu pa i o pluralizmu.

Na prigovor da uvođenje ovog modela može stvoriti osam dvopartijskih sistema odnosno još osam nacionalno-republičkih partija koje bi udvostručile dosadašnji intenzitet partijskih tenzija, zagovornici ovog modela su odgovarali da se to lako može prevazići stvaranjem samo jednog, jugoslovenskog Saveza komunista i jednog SSRN. Pritom nisu ukazali na put kojim se može stići do toga.

Nakon eksplikacije ovih modela neophodno je ukazati da je prirodno što, bez obzira na svu ozbiljnost zadatka koji i dalje stoji pred jugoslovenskim društvom — kakav politički pluralizam nam najviše odgovara, i naučnici i političari uglavnom pretenduju na favorizaciju »svog« modela, koji je uglavnom neka od varijanti višepartizma na što većem, pa i na ukupnom jugoslovenskom političkom prostoru. Neprirodna je njihova isključivost. Većina koja zastupa neki model govori čak i sada o njemu kao moguće opštem. Nasuprot tome, a polazeći pri tom u prvom redu od trenda sve izraženije političke različitosti i osamostaljenosti republika, mislim da su iluzorne sve tvrdnje i nade da će na ukupnom jugoslovenskom prostoru prevladati jedan, i to bilo koji, od navedenih i tek rađajućih modela. Sada je pre za očekivati da se usled različitih uslova u različitim republičkim sredinama zapate različiti modeli višepartizma kao još jedan dokaz republičke specifičnosti i samostalnosti. Do skora je bilo moguće čak da u opticaju budu i svi navedeni modeli, ali sada to više nije, kao što nije moguće da bude samo jedan. Ovakva praksa će neminovno nametnuti pitanje ustavnog, institucionalnog i ideološkog usaglašavanja različitih, a suprotstavljenih političkih poredaka umesto dosadašnje prakse koegzistencije istovrsnih i suprotstavljenih.

VIŠESTRANAČKI SISTEM KAO FAKTOR DEMOKRATIZACIJE JUGOSLOVENSKOG DRUŠTVA I SKJ

1. Predlog deklaracije Saveza komunista Jugoslavije »Novi projekt za demokratski socijalizam i Jugoslaviju« i predlog dokumenta — Idejno-politička platforma za delovanje Saveza komunista Jugoslavije u promenama političkog sistema — sadrže sve relevantne elemente za teorijsko uobličavanjem modela političkog pluralizma u nas. Pri tome, deklaracija SKJ kao sintetički dokument 14. vanrednog kongresa SKJ ovaj model izražava konzistentnije i preglednije nego što to čini Idejno-politička platforma za delovanje SKJ u promenama političkog sistema, iako je ovaj poslednji dokument rađen duže vreme od prvog dokumenta.

U oba navedena dokumenta sadržana su tri konstitutivna elementa političkog pluralizma: (1) postojanje više samostalnih i međusobno ravnopravnih političkih subjekata koji mogu da deluju legalno u sferi političkog života naše zemlje i to kao izraz neprikosnovene slobode čoveka na političko udruživanje; (2) pravo svakog političkog subjekta da zastupa različite interese i da ima vlastiti program za rešavanje društvenih problema, pod uslovom da se uzdržava od nasilnog rušenja postojećeg ustavnog uređenja i da neograničava slobode i prava drugih građana; i (3) pravo svakog političkog subjekta da stiče pravo na vlast na slobodnim i neposrednim izborima u zavisnosti od podrške biračkog tela koji je jedini izvor legitimnosti čitavog državnog uređenja.¹⁾ Pomoću prvog elementa »divlji« ili »ilegalni« pluralizam postale legalan pluralizam, pomoću drugog elementa uvodi se »programski pluralizam« a pomoću trećeg elementa inaguriše se stranački pluralizam, iako se to verbalno ne priznaje.

Centralno pitanje političkog pluralizma jeste višestranački sistem i transformacija Saveza komunista Jugoslavije od društveno-političke organizacije u političku stranku. O ovom krucijalnom pitanju političkog pluralizma danas u nas predloženi partijski dokumenti su u određenoj meri konfuzni i nedorečeni, što u velikoj meri snižavaju kvalitet predloženih promena u političkom sistemu. Konfuzija je karakteristična za Platformu a nedorečenost za Deklaraciju. To se može pokazati sledećim ilustracijama:

Predlog idejno-političke platforme za delovanje SKJ u promenama političkog sistema s jedne strane podržava slobodu političkog udruživanja, konkurenciju programa ravnopravnih političkih subjekata i mogućnost njihove verifikacije na izborima a s druge strane istovremeno insistira Savez komunista Jugoslavije da se bori »protiv reprodukovanja stranačkog modela koji se u građanskoj demokratiji sve više pokazuje nedovoljan i defektan«. Istovremeno u predlogu Platforme stoji stav da su našoj demokratiji neop-

¹⁾ Vladimir Goati, Smisao jugoslovenskog pluralističkog šoka. Književne novine, Beograd, 1989. str. 7.

hodne »najbolje vrednosti višepartijskog modela ali uz nastojanje da se istovremeno što više otklone negativni efekti borbe stranačkih vrlova za vlast«. Pri tome u Platformi se insistira da se treba osloniti na domete naše samoupravne demokratije odnosno na domete »bezpartijske neposredne demokratije«. I na kraju u predlogu Platforme stoji stav da je cilj SKJ da ide u razvoju demokratije »dalje od građanske političke demokratije«.²⁾

U navedenim stavovima Predloga platforme sadržane su tri krupne kontradiktornosti: prva se ogleda u tome što Predlog sadrži sve nužne postulate stranačkog pluralizma u teorijskom smislu reči, a zatim vrednosno negira taj model; druga protivrečnost ogleda se u tome što za ostvarivanje najboljih vrednosti višepartijskog modela Predlog nudi neprimerni oblik kao što je bespartijska demokratija iako taj model izričito ne navodi; i treća protivrečnost sastoji se u tome što Predlog platforme insistira da se ide dalje od dometa građanske demokratije, a pri tome nema spremnosti u našem sistemu da se ugradi ono što je već ostvareno u građanskoj demokratiji i što ima već civilizacijsku vrednost kao što je to slučaj sa višepartijskim sistemom. Osnovno je pravilo koje važi za sve: onaj ko može više — može i manje, a ne obratno.

Ove navedene protivrečnosti u Predlogu platforme nisu bile sadržane u njenom Nacrtu koji je bio na javnoj raspravi. U izradi Nacrta platforme radna grupa a zatim i CKSKJ imali su otvoren i fleksibilan pristup prema stranačkom sistemu. Nisu ga eksplicitno ni zabranjivali a ni forsirali, otvarajući mogućnost praksi i republičkim kongresima Saveza komunista da to pitanje verifikuju ili odbace. Nažalost, restriktivni stav prema stranačkom sistemu javlja se u završnoj fazi izrade predloga platforme što deluje začuđujuće jer je predlog trebao da ide korak napred a ne korak nazad u odnosu na nacrt. To još više začuđuje ako se ima u vidu eksplicitno određivanje dva republička kongresa (Saveza komunista Slovenije i Saveza komunista Hrvatske) za višestranački sistem kao i pojava većeg broja političkih subjekata koji su se zvanično deklarirali kao političke stranke, odnosno kao stranke koje će se boriti za vlast.³⁾ Višestranački sistem ne isključuje se kao model političkog odlučivanja i u programskom dokumentu X kongresa Saveza komunista Makedonije »Savez komunista Makedonije u borbi za socijalistički demokratski i bogatiji život«.⁴⁾

Nedorečenost Deklaracije SKJ ogleda se u tome što ona predviđa postojanje stranaka zajedno sa udruženjima i pokretima a pri tome ne određuje bliže karakter Saveza komunista odnosno ne govori o Savezu komunista kao stranci već kao društveno-političkoj organizaciji. Ono što je posebno relevantno za odnos Deklaracije prema stranačkom sistemu jeste njen stav o »novom načinu sticanja vlasti na slobodnim izborima i njeno vremensko ograničenje na izborni period«. Deklaracija govori samo o demokratskoj obnovi postojećih društveno-političkih organizacija ali ne i o njihovoj transformaciji u političke stranke. Drugim rečima, Deklaracija ne

²⁾ Idejno-politička platforma za delovanje SKJ u promenama političkog sistema (predlog), Izdavački centar Komunist, Beograd, 1989, str. 8 i 9.

³⁾ 11. kongres Saveza komunista Slovenije, za evropski kvalitet života, Ljubljana, 1989, str. 6 i 7.

Predkongresni dokumenti SKH, Komunist, Zagreb, 1989, str. 6

⁴⁾ Programski dokument na 10. kongres na SKM »Sojuzot na komunistite na Makedonija vo borba za socijalistični demokratski i pobogat život«, Komunist, Skopje, 1989.

ulazi u analizu konsekvenci stranačkog sistema, iako ga pretpostavlja u apstraktnom obliku.⁵⁾

Kao rezultat navedenih kontradiktornosti u Predlogu platforme i navedene nedorečenosti Deklaracije u vezi stranačkog sistema u oba dokumenta postoje određene maglovite sintagme i termini koje su takođe nejasni i konfuzni. Tako na primer: traži se »da se oslobodimo prakse državne partije i partijske države«, zahteva se »razdvajanje Partije od države« ili insistira se na »demokratskom uticaju preobraženog Saveza komunista na vršenje državne vlasti«. Smisao ovih jezičkih i terminoloških SK lopova može se shvatiti samo u kontekstu modela bespartijske demokratije ali ne i u kontekstu modela pluralističke i stranačke demokratije. Prisutnost ovakvih sintagmi i termina u oba predložena dokumenta govori sam po sebi ubedljivo o tome da se Savez komunista Jugoslavije i dalje u ovim dokumentima nisaono se kreće u krajnjoj liniji u horizontu dosadašnje prakse koja se zasniva na monističkoj a ne na pluralističkoj paradigmi. Zar je moguće imati državu bez partije ili partija?! Partije ili stranke postoje najviše zbog toga da bi se u jednoj konkurentskoj borbi na osnovu utvrđenih pravila igre borile za osvajanje državne vlasti kroz osvajanje većine poslaničkih mesta u parlamentu pomoću izborne podrške biračkog tela na slobodnim i poštenim izborima. Svaka takva partija koja pomoću izbora uđe u predstavničko telo ostaje državna partija odnosno sastavni deo državnog etablišmenta nezavisno od toga šta ona misli i šta drugi misle o njoj. Ili, zar je moguće sociološko gledano potpuno razdvajati partiju od države?! To je nemoguće jer ni jedan državni mehanizam ne može da funkcioniše efikasno i demokratski bez partijske podrške i partijskog programa. I obratno, ni jedna politička partija ne može biti relevantan politički faktor u društvu ako za ostvarivanje svog izbornog programa ne raspolaže državnim mehanizmom i instrumentima državnog aparata. Ili, koje su konsekvence zahteva Savez komunista da ima uticaj na vršenje državne vlasti? Osnovna konsekvencija je u tome Savez komunista da ne bude ugrađen u sistem državne vlasti nego da deluje na nju samo spolja i to kao grupa za pritisak koja popunjava praznine političkog sistema! Takav zahtev objektivno baca SK na margine političkog života nezavisno od toga što autori toga nisu svesni i čine ga samo dekorativnim elementom političkog sistema. Savez komunista treba da ima ista prava kao i drugi politički subjekti koji se bore za vlast a to je da ima svoj izborni program i da taj program verifikuje na slobodnim izborima, na osnovu čega stiče pravo na vlast odnosno pravo da pomoću vlasti i drugih idejno-političnih mera ostvaruje svoj program u svakodnevnoj praksi. Ako Savez komunista nema ili ne želi da ima takva prava, onda se on objektivno isključuje iz političkog pluralizma i srozava se na status interesne grupe ili grupe za pritisak.

2. Navedene protivrečnosti i nedorečenosti u predloženim partijskim dokumentima mogu se uspešno odstraniti samo ako se dosledno poštuju sve konsekvence pluralističke paradigme, uključujući i elemenat višestranačkog sistema. Višestranački sistem je konstitutivni elemenat političkog pluralizma, a ne njegova negacija ili redukcija kao što to u osnovi preovladava u dikciji predloženih partijskih dokumenata.

Uvođenje i razvoj višestranačkog sistema u nas uslovljeno je u sledećim procesima i odnosima:

⁵⁾ Deklaracija SKJ, Novi projekat za demokratski socijalizam i Jugoslaviju, Komunist, Beograd, 1989, str. 5.

Prvo, višestranački sistem pruža građanima šire mogućnosti da se slobodno opredeljuju za određene opcije društvenog razvoja, da se više angažuju u rešavanju društvenih problema i da preuzimaju veću odgovornost za sudbinu jugoslovenskog društva nego što to omogućava jednopartijski sistem ili sistem bezpartijske demokratije. Višestranački sistem je moguće sredstvo borbe za demokratski socijalizam onakav kakav se već projektuje u predloženim kongresnim dokumentima, a ne sredstvo borbe protiv socijalizma i federativne Jugoslavije kao što se to uglavnom do sada smatralo.⁶⁾

Drugo, postojanjem političkih partija sa komunističkim, socijalističkim i liberalnim orijentacijama omogućava širu i bržu afirmaciju osnovnih uporišta političkog pluralizma kao što su: građanin, demokratski izbori, podrška većine, pravna država i podela vlasti.⁷⁾ Pomoću ovih kategorija naše društvo može jedino uspešno da prevazilazi monističku paradigmu i postojeće raznovrsne podela a posebno one koje se zasnivaju na teritorijalnoj i nacionalnoj osnovi.

Treće, višestranački sistem je imperativ konkurentne borbe na političkom tržištu a ne izraz nekakvog »duha strančarstva« kako su to verovali kritičari političkih partija pre dva stoleća ili izraz nekakve »balkanske krčme« kao što to misle neki naši savremenici. Dosadašnje iskustvo nedvosmisleno potvrđuje da su se u konkurentskoj borbi političke stranke pokazale superiorne u odnosu na druge oblike političkog organizovanja. Nasuprot brojnim zabranama one su ponovo nastajale kao Feniks iz pepela i na veliko iznenađenje svih one se već duže vreme održavaju na političkoj sceni.⁸⁾ To potvrđuje kako komparativno tako i naše najnovije iskustvo. To ne znači da su političke stranke svemoguće sile odnosno da su one lek za sve postojeće probleme jugoslovenskog društva, bez bilo kakvih nedostataka i slabih strana. Reč je pre svega o tome, što višestranački sistem hic et nunc ima veće prednosti od jednopartijskog sistema i od sistema bezpartijske demokratije. Ta se ocena može empirijski verifikovati brojnim činjenicama kako iz naše prakse tako i iz prakse drugih zemalja.

Četvrto, u nas i u zemljama »realsocijalizma« već su formirane brojne političke stranke koje najavljuju svoje učešće na izborima sa svojim kandidatima ito za sva raspoloživa mesta u predstavničkim telima. U našoj zemlji već postoji faktički stranački pluralizam čija legitimnost ne može ignorisati bez težih političkih posledica. Takođe, najnovije iskustvo drugih socijalističkih zemalja u pogledu priznavanja i razvoja višepartizma ne sme se zanemariti ukoliko ne želimo da zaostanemo iza demokratskih procesa u tim zemljama. Nema nikakvih razloga naša zemlja i SKJ da zaostaju u demokratskim promenama iza drugih socijalističkih zemalja, već naprotiv, oni moraju da uvažavaju te promene i da ih i dalje podstiču.

Peto, višepartizam u našoj zemlji podržava značajan deo šire jugoslovenske javnosti kao i značajan deo partijske javnosti na nivou zemlje. Na osnovu najnovijih empirijskih istraživanja javnog mnjenja u nas empirijski podaci pokazuju da višestranački sistem prihvata 30 posto ispitanika, pri čemu veću podršku ovaj sistem dobija u razvijenim republikama (SR Slovenija — 54% i SR Hrvatska — 46%) a manju podršku ima u drugim republikama (SR Srbija, SR Makedonija, SR Crna Gora i SR Bosna i Hercegovina).⁹⁾ Vi-

šestranački sistem dobija, takođe, značajnu podršku i u partijskom članstvu. U globalu, takođe, 30% ispitanika — članova SK smatra da je višestranački sistem potreban a 56% ispitanika smatra da je višestranački sistem moguć u našoj konkretnoj praksi, a ne samo u teoriji.¹⁰⁾ Ovi podaci nedvosmisleno pokazuju da postoji latentna spremnost za prihvatanje višestranačkog sistema kako kod šire demokratske javnosti, tako i kod partiske javnosti. Takva spremnost postoji i u nekim drugim komunističkim partijama u svetu pa čak i kod onih koje su se do skora najtvrdje odupirali transformaciji monizma u politički pluralizam (na primer 47% članova Komunističke partije Sovjetskog saveza opredelio se za višepartizam).¹¹⁾

Šesto, kao najznačajniji argument koji ide u prilog prihvatanja višestranačkog sistema jeste postojeće faktičko stanje u samom Savezu komunista kao i nužnost njegovog daljeg opstanka i preobražaja u modernu i efikasnu političku stranku primerenu postojećim problemima naše zemlje i izazovima pred kojima se ona nalazi. Naime, postojeći republički delovi jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije međusobno se konfrontiraju više kao samostalni subjekti a manje kao delovi Saveza komunista koji deluju unutar jedinstvene političke organizacije. Kao rezultat toga unutarpartijski konflikti u SKJ su dublji i oštiri nego što to mogu da budu konflikti između političkih partija različitih idejnih orijentacija. U takvim uslovima postojeće stanje u SKJ više deluje u funkciji političke segmentacije i dezintegracije naše zemlje nego u funkciji političkog pluralizma i nužnog jedinstva Jugoslavije. Ovako nepovoljno stanje u SKJ ne može se uspešno prevladati bez šire pluralizacije društva i bez uvođenja višestranačkog sistema koji će sam po sebi omogućiti SKJ uspešniji da se oslobađa onih njegovih članova kojima je pravo mesto u nekim drugim strankama ili udruženjima a ne u Savezu komunista. Raduje podatak što se u poslednjih sedam godina bitno povećao broj članova Saveza Komunista — Jugoslovena koje su od pete skupine u SKJ (1981) postale treća brojna skupina u SKJ (221—427), odma iza Hrvata (249—889) i Srba (878—903) koji su najbrojniji u SKJ. Na veći udeo jugoslovena u članstvu SKJ izuzetno utiče njihovo burno kretanje u žiteljstvu SFRJ koje će se verovatno i dalje povećavati u zavisnosti od povećanja opasnosti za opstanak i dalji uspešan razvoj Jugoslavije kao jedinstvene države i civilizovane zajednice.¹²⁾

Postojanje i delovanje drugih partija, pored Saveza komunista Jugoslavije, takođe, omogućilo bi samom SKJ brže da prevazilazi vlastite slabosti a posebno nacionalne deobe i partikularistička ponašanja partijskog članstva. Višestranački sistem, a posebno konkurencija ideja i programa, ne može a da nema produktivan efekat na unutarpartijske odnose, na veću koherentnost partijskog programa, na jasnu idejnu opredeljenost partijskog članstva kao i na obezbeđivanje većeg nivoa kvaliteta partijskih rukovodećih kadrova od baze pa do vrha političke organizovanosti SKJ. Stoga, višestranački sistem može da bude opšte dobro kako za sam Savez komunista Jugoslavije, tako i za jugoslovensko društvo u celini.

3. Polazeći od nužnosti uvođenja višestranačkog sistema i njegovih prednosti u odnosu na jednostranački sistem i sistem bezpartijske demokratije nužno je u predloženim programskim dokumentima 14. vanrednog kongresa SKJ izvršiti najmanje tri intervencije i dopune:

⁶⁾ Šta pokazuju istraživanja Saveza komunista Jugoslavije. CDI, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1989, str. 98—99.

⁷⁾ Vladimir Goati, ibid., str. 15.

⁸⁾ Šta pokazuju istraživanja Saveza Komunista Jugoslavije, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1989, str. 53.

⁹⁾ Gajo Petrović, Višepartijski sistem komunističkih partija, Komunist, Beograd, 1989, str. 5.

¹⁰⁾ Vladimir Goati, ibid., str. 10.

¹¹⁾ Vladimir Goati, ibid., str. 15.

¹²⁾ Anketa na Zagrebačka CEMA za politični stavovi na Jugosloveniie, Nova Makedonija, 18. I 1990.

(1) izostaviti iz dokumenata sve one kategorije i termine koji su više svojstveni modelu bezpartijske demokratije a manje modelu višestranačkog sistema. To su sledeće kategorije i termini: »državna partija«, »partijska država«, »napuštanje pozicija monopola vlasti«, »razdvajanje partije od države«, »vodeća politička uloga SKJ«, (Idejno-politička platforma... strana 4, 9. i 10.); »osloboditi politički sistem bilo čijeg monopola pa i Saveza komunista Jugoslavije«, »razvlastiti birokratiju organizovanu kao partijska država i državna partija« (Deklaracija SKJ... strana 5);

2) odstraniti protivurečenost u Idejno-političkoj platformi između opšteg zalaganja za afirmaciju vrednosti građanske demokratije (strana 9) i konkretnog opredeljenja Saveza komunista Jugoslavije za borbu protiv reprodukcije stranačkog modela u našoj zemlji (stranica 8. i 9);

(3) umesto zalaganje za preobražaj Saveza komunista Jugoslavije u modernu demokratizovanu političku organizaciju (Deklaracija SKJ... str. 9) nužno je 14. vanredni kongres SKJ da zauzme stav SKJ da se preobrazi u modernu demokratsku **političku stranku** sa obnovljenim socijalističkim programom.

Predložene promene a posebno transformisanje SKJ u političku stranku doprineće većoj konzistentnosti kongresnih dokumenata i istovremeno omogućiti Savezu komunista Jugoslavije da stimuliše demokratske procese u nas i da ide u susret promenama a ne da te promene blokira ili koči. Sa ovim i drugim nužnim promenama Savez komunista Jugoslavije će ojačati svoj položaj i ulogu političkog subjekta u našem društvu i nasuprot nekim očekivanjima neće sići sa političke pozornice uzburkanog jugoslovenskog društva, već će ostati i dalje kao politički faktor dostojan poštovanja.

SOCIJALISTIČKI SAVEZ I POLITIČKI PLURALIZAM

Svako društvo, bilo siromašno ili bogato, postavlja pitanja svoje budućnosti. Ta pitanja postaju posebno značajna za društva koja se nalaze u dubokim krizama, kao što je naše u sadašnjoj fazi razvitka. Već godinama se lome koplja na pitanjima kako izaći iz društvene krize u kojoj se nalazimo. Reč je i o teorijskim pitanjima, razvitka savremenog socijalizma, i o praktičnim pitanjima, konkretnim rešenjima u društveno-ekonomskom i političkom sistemu i politici koju treba voditi.

Danas je većini građana jasno, da smo u dosadašnjem razvoju učinili mnogo grešaka, pa i strateških promašaja, više nego što se moglo očekivati od snaga na koje se gledalo kao na nosioce društvenog razvoja. Treba reći da su mnoge greške bile neminovne, napravljene s najboljim namerama. Ali ima i onih koje su posledica partikularizma, parcijalnih interesa, odbijanja, pa i političkog osuđivanja kritike i otvorenog dijaloga. Iako, formalno Ustav garantuje pravo na slobodu misli i javnost rada državnih i društvenih organa, malo toga smo imali u svakodnevnom političkom životu i odlučivanju. Najteže su narušavana prava i slobode građana, što je bio krupan strateški promašaj u razvoju socijalističke demokratije i teško oglašivanje o demokratske tekovine savremene civilizacije. Naime, demokratija je često bila pogrešno shvatana kao politički poligon za sukobljavanje, i nezdravo politiziranje, koje neminovno vodi društveni razvoj na stranputice socijalizma. Nismo tada shvatili da je borba za demokratiju uvek borba za proširivanje i osvajanje novih sloboda pojedinaca, društvenih grupa i klasa u svim segmentima društvenog života, da je to borba za ostvarivanje njihovog uticaja na odlučivanje u društvu, za socijalno i političko oslobođenje. Zadatak je modernog socijalizma da granice društvenih sloboda u praksi što brže širi. Bila je naša velika zabluda, da uzak politički vrh može zameniti kreativnost i sposobnost miliona građana, stručnjaka i naučnika, koji ne samo da žele, već su i spremni da stvaraju uslove života koji im više odgovaraju. Druga naša velika zabluda je, mišljenje da se iza paravana monolitizma lakše prevazilaze teškoće i brojne društvene protivurečnosti i problemi koji objektivno postoje. Zatim, ograničavanje demokratske atmosfere u razvoju nauke, naročito političke misli, sputavalo je otvoreni, kritički dijalog o alternativama razvoja bez kojih nema stvarnog napretka. Oštra državna i partijska kontrola demokratskog i neortodoksnog mislećeg javnog mnjenja bila je pogodno tlo za bujanje dogmatizma, voluntarizma i neodgovornosti birokratije za društveni razvoj. Takav društveni razvoj, bez britke kritičke misli i slobodnog priliva novih ideja o mogućnostima društvenog razvoja stvorio je birokratizovan, trom i idejno iscrpljeni Savez komunista, a sa njim, ili bolje pod njegovim uticajem, iste takve društveno-političke organizacije. Mi ovakav razvoj ne smemo smatrati pravilom, ili jedino objektivno mogućim rezultatom razvoja samoupravnog socijalizma.

Socijalizam ima svoje istorijsko opravdanje kao viši oblik društvenih odnosa samo ako proklamuje i ostvaruje i više oblike demokratije. A ti viši oblici demokratije mogu se ostvarivati samo ako se ne negiraju dosadašnja istorijska i civilizacijska dostignuća, nego se naš politički razvoj i praksa oslanja i na njih kao pozitivna društvena iskustva. I za njih se i dalje moramo boriti, da ih ne odnose neki novi talas birokratizovanja. Moramo se vraćati pomalo zaboravljenoj suštini socijalističke demokratije. Bit joj nije u negiranju istorijski osvojenih prava, sloboda mišljenja, javnog mnjenja i političkog delovanja, već u proširivanju sloboda i demokratije i u egzistencijalno bitnoj sferi, u sferi proizvodnje. Socijalizam, a pogotovu samoupravni, ne može postojati bez demokratije. On ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Našem socijalističkom društvu je potrebna demokratija u socijalizmu, a ne demokratija kao oružje borbe protiv socijalizma. Dalji razvoj demokratije zavisice i od toga koliko će naš politički sistem biti sposoban da omogući političko ispoljavanje svih onih društvenih snaga koje priznaju njegov socijalistički i samoupravni karakter.

U Socijalističkom savezu moramo institucionalizovati i braniti pravo na drukcije mišljenje, ignorisati različite ideje, inicijative, programe, afirmisati javnu kritičku reč i javnost, uopšte, kod svih društvenih poslova i tako postati brana monopolu vlasti, apsolutizaciji i apologetizaciji sistema.

Politički pluralizam je naša realnost. On objektivno postoji u jugoslovenskom društvu. U Socijalističkom savezu opredelili smo se za razvoj samoupravnog političkog pluralizma i nema dileme da li ga prihvatamo kao osnovu političkog organizovanja društva. Naša preokupacija treba da budu forme i sadržaji ispoljavanja različitih političkih interesa u socijalističkim samoupravnom društvu.

Zato, Socijalistički savez ne nudi već zajednički traži odgovore o budućem razvoju i perspektivama našeg društva. Treba otvoriti široku javnu raspravu, dijalog svih progresivnih i socijalističkih orijentisanih snaga, jer se intelektualni potencijali i kreativnost društva ne mogu zameniti »kreativnošću« političkog vrha, a do konkretnih rešenja možemo stići tek u reformisanom Socijalističkom savezu.

Duboka i dugotrajna ekonomska i društvena kriza i donekle iznenadna pojava političkog pluralizma na javnoj sceni naterala nas je da učinimo prve, konkretne promene u institucijama društveno-ekonomskog i političkog sistema. Do sada su najdublje promene izvršene usvajanjem ustavnih amandmana, naročito u sferi ekonomskih odnosa. Stvoreni su realni uslovi da se razdvoji ekonomija od politike, da se ukinu birokratski monopoli u ekonomiji. Svojom dubinom i kompleksnošću oni imperativno zahtevaju promenu političkog sistema. Očigledno je da moramo menjati politički sistem kako bi se u celini ostvarila suština svojinskih i strukturnih promena u ekonomiji. Promenama u sferi ekonomije, posebno uvođenjem pluralizma vlasništva, naš politički pluralizam od intelektualne pretpostavke i mogućnosti, u doglednom vremenu može biti ekonomski fundiran i nezaobilazan zahtev. Zato, već sada moramo razmišljati kakve promene bi bile najprikladnije u sferi društveno-političkog sistema da bi se na odgovarajući način ispoljile sve prednosti uvođenja svojinskog pluralizma, jačanja privatnog sektora, formiranja različitih oblika preduzeća i razvijanja novih oblika samoupravljanja i upravljanja. Već sada nam je jasno da ovako raznorodni oblici ekonomskog organizovanja teško da mogu da uspostave efikasne odnose s postojecom skupštinsko-delegatskom organizacijom vlasti, i da daju svoj pun doprinos daljoj modernizaciji ekonomskog sistema i njegovoj efikasnosti.

To su pitanja na koja moramo dati odgovore u bliskoj budućnosti. Ono što je sada pred nama u oblasti ekonomije, a nerazdvojni deo je proces demokratizacije, je ključ uspešnog razrešavanja ekonomske krize inflacije. Bez stabilne, tržišno orijentisane privrede nema novih perspektiva razvoju političke demokratije. A sloboda tržišta ide ruku pod ruku sa slobodom misli, govora i političkog organizovanja.

Saznanje da probleme društva nije moguće rešavati na jedan i unapred određeni način, dovelo je do jake i argumentovane kritike dosadašnjeg monističkog sistema političkog organizovanja i odlučivanja, što je takođe uticalo na pojavu političkog pluralizma. Politički pluralizam kao nadgradnja drugačijih ekonomskih odnosa morao bi osigurati našem društvu veće mogućnosti u traženju i oblikovanju novog socijalizma, a po svojoj demokratskoj suštini i sam bi bio jedan takav nov element.

Međutim, i na tako shvaćenu pojavu političkog pluralizma u Jugoslaviji postoje različiti pogledi. Prema jednom koje polazi od dogmatskog shvaćanja socijalizma i države, kao konačne, savršene, opšte zajednice, postojanje političkog pluralizma treba osporiti. Prema drugom, politički pluralizam je opravdan, jer u njemu vidi mogućnost konkurencije i takmičenja u borbi za ekonomski i politički razvitak društva i socijalizma.

Zadatak je Socijalističkog saveza da politički pluralizam razvija, kao pravo radnih ljudi i građana da izražavaju različite poglede na razvoj socijalističkih samoupravnih, ekonomskih, socijalnih i drugih odnosa, a isto tako i pravo na organizovano udruživanje radi ostvarivanja takvih interesa. Kvalitet odluka o razvoju društva direktno zavisi od stepena razvoja demokratije. A demokratija zavisi, pre svega, od položaja i uloge radničke klase, naravno ne shvaćene kao socijalnog i politički jedinstvenog, monolitnog hegemonu koji je unapred poverio ostvarivanje svojih prava avngardi, nego radničke klase u kojoj se ispoljavaju i prožimaju različiti, ponekad suprotni interesi, radničke klase, koja ne poznaje razlike između fizičkog i umnog rada, u kojoj ima mesta i građanin kao pojedinac, politički subjekt s pravom na slobodno udruživanje, da bi mogao izraziti svoje interese. Iz toga sledi zaključak da Socijalistički savez u svim oblastima života mora stvarati prostor za veće ispoljavanje različitih ekonomskih, političkih, kulturnih, socijalnih i drugih interesa, za njihovo sučeljavanje i demokratsko usklađivanje bez partijskog monopola i administrativnih ograničenja. Jer u razvoju moderne demokratije u socijalizmu novu javnu ulogu imaju građani, kao pojedinci. Građani moraju postati politički subjekt s pravom na slobodno udruživanje radi ostvarivanja sopstvenih interesa.

Razmišljanja o političkom pluralizmu obuhvataju kako reformu političkog sistema u celini, tako i samog Socijalističkog saveza. Talas stvaranja novih saveza i udruženja građana jasno nas suočava s pitanjem gde je i zašto Socijalistički savez izgubio svoj jasan politički profil organizacije sposobne da na demokratskim tradicijama naše socijalističke revolucije i Narodnog fronta ujedinjuje sve društvene snage, bez obzira na razlike u ideologiji i praktičnoj politici, koje prihvataju socijalistički i samoupravni karakter našeg društva i njegov politički sistem. Bilo bi sasvim prirodno, da se politički pluralizam razvio u takvom Socijalističkom savezu, nego što je nastao kao rezultat opšte demokratizacije društva van naše okoštale organizacije, pa ga sad pokušavamo integrisati.

Stoga se stiče utisak, da smo, zbog progresivnih izazova demokratije nastalih van naše organizacije, takoreći prisiljeni na razgovor o novim pokretima, iako je to i do sada morala biti naša svakodnevna obaveza. U Socijalističkom savezu u određenoj meri dolazilo je do izražaja pluralizam samou-

pravnih i političkih interesa, različita mišljenja i opcije o mnogim pitanjima. No to, očigledno, nije bilo dovoljno da zadovolji sve socijalistički i demokratski orijentisane pojedince i grupe. I sam Socijalistički savez je svojim sektaškim sužavanjem demokratske širine sopstvene organizacije doprineo da se pojedine društvene grupe organizuju pored Socijalističkog saveza. Stoga bi se moglo reći da je pluralizam ostao van Socijalističkog saveza upravo zbog slabosti samog Socijalističkog saveza. U njemu je bilo malo prostora za delovanje člana-pojedinca, a istovremeno se sve više preobražavao u transmisiju Saveza komunista.

Izgrađivanje stavova u Saveznoj konferenciji o suštini političkog pluralizma i njegovom ugrađivanju u politički sistem socijalističkog samoupravljanja mora otkloniti dosadašnje slabosti. Predloženi stavovi predstavljaju početni, značajan impuls u opredeljivanju polaznih osnova za reformu Socijalističkog saveza. Tu reformu treba staviti pod lupu otpočetih procesa demokratizacije, u čijem je centru čovek i njegov neposredni politički i životni interes, kao temeljno ishodište svekolike aktivnosti i delovanja Socijalističkog saveza.

Politički pluralizam u Jugoslaviji objektivno postoji i on se više ne može negirati i otkloniti. Uverili smo se, da je imanentan samoupravnom socijalizmu, da je deo samoupravnih interesa, i da se s konkurencijom različitih idejnih i praktičnih rešenja uklapa u traženje puteva iz ekonomske i političke krize. S gledišta političkog sistema njegov je značaj prvenstveno u demokratizaciji procesa odlučivanja, koji mora biti pod stalnom kontrolom javnosti. Njegova je uloga da kroz javnost rada ograničava i relativizira politički i ideološki monopol i otkriva stanje i odnose, čije prikrivanje nije nikad u interesu demokratizacije i napretka, a najmanje slobode čoveka i istine. Međutim, pri tome moramo odgovoriti na pitanje kroz koje oblike se mogu izražavati organizovani politički interesi i gde je mesto njihovog suočavanja i eventualne sinteze. To znači kako omogućiti integritet pojedinaca i grupa u interpretaciji i zastupanju različitih pogleda, njihovu međusobnu demokratsku komunikaciju, i tako omogućiti njihovu konstruktivnu sintezu u odlučivanju na nivou društva bez marginalizovanja manjine. U protivnom, moglo bi biti da je interes neke grupe jak samo zbog toga, jer se oslanja na vlast i silu vlasti, a sili ne trebaju argumenti.

Slobodno organizovanje političkih interesa moramo oslanjati na odredbe Ustava SFRJ, pre svega na prava i slobode građana. Bez aktivnosti i javne uloge građana nema demokratskih procesa u pravom smislu. Uslov za to je garantovanje osnovnih političkih sloboda i prava građana preko kojih obezbeđuje svoju aktivnu i javnu ulogu. Zato je sloboda udruživanja bitno pravo građana, jedno od osnovnih sredstava ne samo političke, već i društvene i društveno-ekonomske akcije. Sloboda udruživanja znači pravo građana da obrazuju dobrovoljne zajednice radi ostvarivanja najraznovrsnijih, a to znači i političkih interesa. U načelu ostvarivanja tog prava ne bi smelo da zavisi samo od upravno administrativnih organa, i odobrenja, koja mogu, u nekim slučajevima dovesti do zloupotreba, slobode sprečavanja opravdanog udruživanja. Ustav predviđa mogućnost ograničenja ove slobode samo kad nastupe konkretne pojave njene zloupotrebe.

Pluralizam, koji bi bio rezultat takvog shvatanja prava i sloboda građana mogao bi stvarno postati važan momenat uobličavanja identiteta društva po meri čoveka, umesto da se samo svede u drugačiji tip organizovanja vlasti. Zadatak političkog sistema je da obezbedi demokratsku proceduru za politički pluralizam, koja će omogućiti društvene promene i time osloboditi materijalne i intelektualne potencijale društva. S druge strane potrebno je

postaviti ona ograničenja, koja važe za sva civilizovana društva, da se pravo za političko organizovanje ne sme koristiti za podsticanje nacionalne, religiozne i rasne netrpeljivosti, rušenje osnova političkog sistema itd. Ako u Socijalističkom savezu ne budemo u stanju da to ostvarimo, imaćemo nekakav kvazi pluralizam i sve veću politizaciju u različitim oblicima udruživanja građana od kulturnih do tehničkih i sasvim stručnih udruženja, kojima politička delatnost nije osnovni cilj udruživanja.

Politički procesi, koji se, mnogo ispoljavati i kroz različite organizacione forme od udruživanja građana do njihovih saveza, nebi smeli biti nosioci takvih interesa, koji deformišu, ograničavaju slobodu, degradiraju politiku pretvarajući je u monopol i svoje ekskluzivno pravo. Ma kako bili formirani, oni po pravilu ne bi trebalo da budu dezintegracione snage društva. Naravno, ima i takvih tendencija, prema kojima se Socijalistički savez mora kritički odnositi, pravovremeno ih otkrivati i sprečavati. To su one moguće devijantne pojave interesne identifikacije i diferencijacije u društvu, koje se, od protivnika pluralizma često, koriste za kritiku i osporavanje pluralističkog organizovanja uopšte. Slobodno organizovanje političkih interesa mora biti istovremeno jaka poluga za racionalizaciju i sintezu kako pojedinačnih, tako i opštih interesa. Njihovo ispoljavanje ograničava težnje politike i vlasti ka apsolutizaciji i osporava verovanje u sposobnost političkih monopola za utvrđivanje opštih interesa. Njima je imanentno, da čoveka potvrđuju kao subjekta u politici i time politiku približavaju društvu i društvo čoveku pojedincu. Takve organizacije mogu biti akteri demokratskog društva, koje omogućava dijalog i alternative.

Sada bar politički nije sporno pitanje organizovanja političkih interesa u vidu udruženja građana i njihovih saveza. Takođe teoretski nije više sporno da takvi oblici organizovanja mogu dobiti tretman subjektivnih snaga socijalističke svesti, naravno, pod uslovom da se jedan politički monopol ne pretvori u policentrični ili čak izraste u sistem samostalnih partija i pod uslovom da novi oblici organizovanja dobiju svoje mesto u okviru Socijalističkog saveza. Dakle, ako poštujemo ustavno pravni poredak SFRJ, naša je vizija na razvoju nestranačkog pluralizma. Takav stav je usvojilo i Predsedništvo Savezne konferencije.

Međutim, mnogo je lakše opredeliti se za takav put, nego ga ostvariti. Nije dovoljno, što smo otvorili nove mogućnosti za razvoj demokratije. Naša je dužnost, da uradimo sve, da ta perspektiva bude ostvarljiva. Uslov za to je globalna reforma političkog sistema, reforma društveno-političkih organizacija, a ključna karika je reforma Socijalističkog saveza. Socijalistički savez takav, kakav je danas nije sposoban da realizuje koncepciju nestranačkog pluralizma u svom okviru. On to može da ostvari samo ako se reformiše, ako postane pravi politički parlament, takav vid opštenarodnog pokreta, kojeg će prihvatiti većina socijalistički i demokratski orijentisanih društvenih snaga.

Za stvaranje savremenog Socijalističkog saveza biće potrebno uložiti mnogo napora obaviti još mnogo kratkoročnih i dugoročnih zadataka. Naročito samo neke. Od izuzetnog je značaja da novi organizovani politički pokreti i savezi nađu svoje mesto i budu kreativno uključeni u stvaranje koncepta reformi naše organizacije. Već i u ovoj diskusiji o pluralizmu nastojali smo da uključimo i aktiviste koji se zalažu za stvaranje novih društvenih organizacija i saveza. Da bismo sve jugoslovenske sredine upoznali s programima novoosnovanih saveza i time razbili strah od novog i nepoznatog, objavili smo ih u listu »Borba« čiji smo osnivač. Time smo pokazali i našu spremnost za dijalog s novim organizacijama građana.

Za našu dalju akciju značajno je da iskoristimo mogućnosti koje nam pruža sadašnji Statut. Ovaj dokument smo nedavno dopunjavali i menjali. Osnovna načela Statuta već smo dopunili odredbom koja proširuje slobodno udruživanje ljudi ne samo na društvene organizacije i društva, već i na druge oblike interesnog udruživanja i na društvene pokrete. Međutim, već danas praksa pokazuje da to nije dovoljno. Demokratizacija jugoslovenskog društva postavlja nove izazove i nove zahteve za temeljnom promenom Statuta naše organizacije. Neosporno je da moramo stvarati sve mogućnosti u normativnom pogledu za legitimno organizovanje i delovanje radi ostvarenja različitih alternativa, interesa, programa i drugog.

Jasno je da Socijalistički savez u svojoj reformi mora uspostaviti nove odnose sa svojim članovima, a pre svega, sa Savezom komunista.

Reforma Socijalističkog saveza mora rešiti i još više naglasiti ulogu individualnog članstva. Građanin, u klasičnom pravnom smislu, mora naći mesto za svoju punu emancipaciju, za ostvarivanje i razvoj svojih interesa, prava i sloboda.

Već je sada uočljivo da nam nedostaju i pravila ponašanja za rad Socijalističkog saveza u uslovima političkog pluralizma, kao dela posebne političke kulture, koja proizlazi iz sistema vrednosti socijalističkog samoupravljanja društva. Moramo se založiti za potpunu odgovornost za javnu reč i javni čin.

Moramo izmeniti i zakone o udruženjima i društvima građana i time izmeniti sadašnju ulogu upravnih organa pri njihovoj registraciji.

U osnivanju i legalizaciji novih saveza i udruženja još uvek su prevelike ingerencije i nepotrebna dominacija administrativnih, državnih organa.

Naše opredeljenje je da društvena uloga Socijalističkog saveza treba da se ispoljava kroz ocenu statuta udruženja. Pozitivno mišljenje o statutu je dovoljan uslov za registraciju. Država mora voditi računa o zakonitosti rada ovih udruženja, a ne da ograničava prava građana na udruživanje. Stoga je nužno, što pre, menjati postojeće propise i ubrzati rad na donošenju saveznog zakona o udruživanju građana za koji su osnove stvorene amandmanima na Ustav SFRJ.

Sve ove promene su tek prvi korak da političkom pluralizmu, u okviru Socijalističkog saveza, damo politički prihvatljivo i značajno mesto. Ali to ne znači da ćemo u Socijalističkom savezu prihvatiti i uključiti sve nove saveze i društvene pokrete samo zato što pluralizam definišemo sveobuhvatno i otvoreno. Za uključivanje novih udruženja i pokreta u Socijalistički savez mora postojati bar minimalna usaglašenost programa. To ne znači da automatski moramo odbijati sve one koji imaju drugačije programe, ako njihovim ostvarivanjem nije narušen sistem socijalističke demokratije i samoupravljanja. Jedno ipak ne prihvatamo i nećemo prihvatiti, a to je da programi novih udruženja i društvenih pokreta inspirišu nacionalne konflikte i druge podele. Na sve takve pokušaje moramo spremno reagovati, jer Jugoslavija je stvorena kao samoupravna, socijalistička i federativna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, i to moraju ostati temeljni principi našeg društvenog i političkog života.

Započeti procesi demokratizacije svoju potpunu potvrdu imaće prilikom sprovođenja izbora, početkom 1990. godine. Upravo od Socijalističkog saveza u znatnoj meri zavisi kakva pravila i kadrovska politika će se ostvarivati u ovim izborima. Znamo da će na listama biti više kandidata, i da će i izbori biti tajni. Prilikom utvrđivanja izbornih pravila moramo imati u vidu da je osnovno rešenje za uspešno funkcionisanje političkog pluralizma da građani biraju svoje predstavnike u pojedina veća skupština na osnovu

predloga u čijoj su pripremi ravnopravno, pored Socijalističkog saveza i SKJ, učestvovali i svi legalni politički savezi i društveni pokreti.

Prema tome, nove političke saveze i udruženja, kao samostalne činioce SSRN, treba prihvatiti i kao aktivne učesnike u predstojećoj izbornoj aktivnosti. Demokratski razvoj izbornog sistema dobiće aktivnošću ovih subjekata novi sadržaj, širinu i dinamiku. Preduslov za to jeste njihovo ravnopravno učešće u svim fazama izborne aktivnosti. Punopravan tretman podrazumeva saradnju i dogovaranje u okviru SSRN i prihvatanje jedinstvene demokratske procedure koja mora važiti za sve subjekte, učesnike u izborima.

Istakao bih jednu činjenicu koju ne smemo zaboraviti. Svi ljudi neće biti u strankama, savezima, pokretima ili društvima. Oni će i dalje imati različite interese, i probleme. Za društvo u celini možda male brige, a za građane velike i preteške da bi ih mogli sami rešiti. I tu je sada mesto Socijalističkog saveza, da ima sluha za čoveka, da ga podrži, da mu pomogne, da se neposredno uključi u rešavanje životnih problema ljudi. To je prostor i prevelik za samo jednu organizaciju, to je ono što smo nekad zvali rad sa ljudima na terenu, u bazi, rad u mesnim zajednicama, naseljima, selima.

Dakle, naš prvi korak je da političkom pluralizmu u okviru reformiranog Socijalističkog saveza damo politički prihvatljivo i značajno mesto. Za sada druge ustavne mogućnosti nema. Međutim, čak i za taj prvi korak treba postići potpun politički koncenzus.

Sve je više upozorenja, da opredeljenjima za nestranački pluralizam ne rešavamo prisutne protivurečnosti demokratije našeg društveno-političkog sistema. Sve je izraženija kritička svest da je monopolski položaj SKJ u društvu, forumski rad i nemoć SSRNJ, kao i način organizovanja i delovanja svih drugih činilaca subjektivnog faktora u oštroj suprotnosti sa reformskom demokratskom orijentacijom, što predstavlja limitirajući faktor društvenog razvoja. Sve dotle dok SKJ deluje sa pozicija državne partije, a Socijalistički savez kao front foruma i transmisija partije, razumljiva su i sa stanovišta ustavnog sistema legitimna shvaćanja koja kritiku jednopartijskog monopola vide i u višepartijskom sistemu. Drugačije rečeno, zalaganja koja u našem društvu postoje ka višepartijskom političkom pluralizmu imaju svoju osnovu u realnosti jednopartijskog modela i monopola, ona su reakcija na tu realnost i jedna od rešenja kojim se može ta realnost dovesti u pitanje, ali ne i radikalno prevazići.

Preduslov ostvarivanja nepartijskog pluralizma je reforma Socijalističkog saveza, koji se mora pretvoriti u opšti pokret, u kome će dobiti svoje mesto svi društveno-relevantni interesi. Međutim, skepsa u takvu mogućnost već sada se javlja u vidu nepoverenja u ostvarljivost takve reforme. Prigovori idu u više pravaca. Prvo, takav sistem za sada nije još poznat. Nigde u svetu ne postoji partija ili pokret sa univerzalnim opštenarodnim programom. Drugo, kako možemo stvoriti uslove za efikasnu kontrolu nad državom, koja ima tendencije da sebi podređuje društvo, kada je jedan frontni deo ujedno i deo države. Treće, pravo na udruživanje je sloboda, koja pripada građaninu kao pojedincu, a on se udružuje prema svojim konkretnim, prepoznatljivim interesima. Ako smo se opredelili za istinsku demokratiju, moramo dopustiti, da o tome odluče građani. Koristeći svoja prava, njima pripada odluka, da se udruže u okviru Socijalističkog saveza, ili van njega.

U tom smislu založio bi se za promenu naših stavova. Ne samo zbog toga jer je to logično, već zbog toga jer je mnogo takvih predloga, jer mo-

raju biti naši stavovi dovoljno otvoreni, a na kraju jedna republika već je normativno i praktično išla tim pravcem.

Nepostojanje drugačijeg organizovanja, čak na višepartijskom principu, sada nije posledica ograničavanja prava na udruživanje, već je rezultat posebnog konstituisanja političkog sistema, prevladavajućih društvenih odnosa i shvatanja o njima. Nesporna je činjenica da sistem sa partijskim pluralizmom obezbeđuje širi politički prostor za demokratsku konkurenciju političkih snaga, da suzbija i ograničava političke i partijske monopole i osigurava efikasniju pravnu kontrolu vlasti. Ali, takođe, činjenica je, da čisti i klasični partijski pluralizam ne rešava problem partijskih monopola niti pitanje sloboda i prava na političko delovanje i udruživanje. Demokratski razvoj bi morao postaviti za cilj prevladavanje svakog monopola, i jednopartijskog i višepartijskog, pa je stoga predstojeća reforma Socijalističkog saveza, koja bi morala dopustiti slobodu udruživanja i uticaj građana i van njega, bitan i neophodan preduslov za demokratiju. To se mora ostvariti što brže, jer, ljudi nisu više spremni da čekaju na ostvarivanje svojih prava još narednih četrdeset godina. Sloboda individue zahteva punu pozitivnu slobodu, a to je sloboda političkog i društvenog delovanja, upravo autonomno delovanje kojim se čovek tek potvrđuje kao slobodan i čime ozbiljuje demokratiju. Takva sloboda ne podrazumeva samo puku mogućnost izbora, nego i slobodu političkog delovanja koja podrazumeva slobodu samorazvoja i samoostvarivanja čoveka kao društvenog bića, koje saraduje u zajednici. Dosledno ostvarivanje jednakosti i solidarnosti je jedna od onih kreativnih inovacija kojima socijalizam kao projekt nadmašuje kapitalizam. Bez određene mere jednakosti i solidarnosti ljudi nema socijalizma. Zbog toga se socializam ne može zadovoljiti pojmom jednakosti, koja se svodi na jednakost ljudi pred zakonom. On mora razvijati jednakost mogućnosti, odnosno šansi svih pojedinaca da ravnopravno učestvuju u političkom, proizvodnom, kulturnom i svakom drugom obliku društvenog života.

Prof. dr MITAR MILJANOVIĆ

SINDIKATI, PLURALIZAM, DEMOKRATIJA

Bilo da čovjeka shvatimo na teološki način (riječ je o interpretaciji čovjeka u okviru monoteističkih religija), bilo da ga shvatimo na marksistički način, tj. na eminentno materijalistički način, dolazimo do zaključka da je čovjek izrazito pluralističko biće. Monoteističke religije u njihovom autentičnom tumačenju polaze od toga da je Stvoritelj čoveku dao slobodu, pa i slobodu da sluša i da ne sluša božije zapovijesti. Marksističko poimanje čovjeka polazi od toga da je čovjek slobodno, stvaralačko i samostvaralačko biće. Suvišno je i napominjati da su pluralizam (ideja, ponašanja, djelovanja, opcija, akcija etc) i sloboda neodvojivi. Oni su svojevrsni Kastor i Poluks.

Suvišno je i napominjati da stepen ljudske PLURALISTIČNOSTI nije jednom zauvijek ni dat, ni zadat, kao i to da se on s razvojem ljudskog društva mijenja. U principu gledano pluralističnost dostiže vrhunac u najrazvijenijim društvima, kao što je van sumnje i to da se najviši stupanj ljudske slobode ostvaruje upravo u tim društvima. S tim u vezi treba ukazati na to da su svi (ne)historijski vođi socijalističkih društva i njihovi kreatori tvrdili da su socijalistička društva slobodnija od »trulih« kapitalističkih društava, kao i to da su građani u socijalističkim zemljama slobodniji od građana u kapitalističkim zemljama. Praksa je pokazala da se ovdje radilo o iluzijama koje su »socijalistički vlastodršci« svejsno sijali. Manje ima osnova da se zaključuje da se radilo o fenomenu koji se izražava narodnom poslovice »Babi se snilo što joj bilo milo« jer, sudeći po sedam desetljeća kontinuiranog socijalističkog razvoja, »socijalistički vlastodršci« nijesu bili skloni pluralizmu i slobodi. Monizam je bio njihov CREDO, njihovo opredjeljenje, njihova strategija. Najviše što su oni prihvatili i željeli bio je kontrolisani pluralizam, kvazipluralizam. Izrazitu ilustraciju predstavlja tzv. pluralizam samoupravnih interesa koji je i PER DEFINITIONEM, a pogotovu u praksi, bio falš pluralizam bar u onoj mjeri u kojoj je tzv. dogovorna ekonomija bila falš ekonomija. U mjeri u kojoj u jednom društvu imamo falš pluralizam, falš ekonomiju u toj mjeri u tome društvu imamo i falš slobodu, odnosno umjesto istinske slobode imamo dirigovanu slobodu.

Pluralizam i sloboda u jednom društvu neposredno su povezani sa stupnjom (ne)zadovoljavanja istinskih ljudskih potreba. Suvišno je i napominjati da se i elementarnim ljudskim potrebama ne može odreći karakter autentičnih ljudskih potreba. S obzirom na to da socijalističke zemlje po pravilu nijesu u stanju zadovoljiti ni elementarne ljudske potrebe (jelo, piće, odjeća, obuća) van sumnje je da nijesu u stanju zadovoljiti ni više i najviše ljudske potrebe. Mjera zadovoljenosti ljudskih potreba u jednom društvu istovremeno je i mjera ostvarenosti sloboda u tome društvu. Bez obzira na to koliko je to u socijalističkim zemljama bilo bolno priznati, nesumnjivo je da je kapitalistički svijet savremenosti ostvario kud i kamo

više prepostavki i za pluralizam i za slobodu i za zadovoljavanje ljudskih potreba nego što je to pošlo za rukom socijalističkom svijetu savremenosti. O tome dovoljno i sama za sebe govori činjenica da iz socijalističkog svijeta u svijet kapitalizma prelaze koristeći sve (ne)legalne mogućnosti hiljade i desetine hiljada građana, a iz kapitalističkog u socijalistički svijet pojedinci, potpuno usamljeni jahači.

Pluralizam i sloboda u savremenom svijetu proizilaze i iz njegove političke organizacije i konstitucije u cjelini. Ta organizacija i konstitucija stvaraju pretpostavke za pluralizam i slobodu. Međutim, ta organizacija i konstitucija mogu biti i bitan činilac negacije slobode i pluralizma. Socijalističke zemlje od 1917. godine do naših dana smatrale su da su stvorile skoro idealnu političku organizaciju i konstituciju kako za afirmaciju pluralizma, tako i za afirmaciju ljudskih prava i sloboda. To se smatralo i u Sovjetskom Savezu u Lenjinovo vrijeme kad je važio izborni zakon po kome je jedan radnički glas vrijedio koliko pet seljačkih. Zvanično se to smatralo u svim socijalističkim zemljama kada su vršile prelaz iz političkog pluralizma u politički monizam ili u kvazipolitički pluralizam, odnosno kad su vršile manje — više nasilan prelaz iz višepartijskog u jednopartijski sistem ili, pak, u kvazivišepartijski sistem. U vezi sa ovim transformacijama do kojih je dolazilo nakon dolaska komunističkih partija na vlast, a koje se u praksi iskazao kao kontraproduktivne, moglo bi se reći da su namjere onih koji su preuzimali vlast bile plemenite. Imajući u vidu i činjenicu da je i put u pakao posut plemenitim namjerama, najprije treba reći da se ni u jednoj socijalističkoj zemlji radnička klasa nije u istinskom smislu dokopala vlasti od 1917. godine do naših dana. Nema osnova ni da se zaključi da je ostvareno ono o čemu su i Lenjin i Staljin pisali, tj. da se vladavina proletarijata ostvaruje preko njegove avangardne partije s obzirom na to da ni u jednoj socijalističkoj zemlji nije vladala komunistička partija kao cjelina nego je to činio vladajući sloj unutar nje, njena nomenklatura. Zbog toga i nema osnova da se misli da je socijalizam imao neko »zlatno doba« demokratije, pluralizma i slobode. Takvo doba nikada nije postojalo. Socijalizam se ne nalazi pred problemom borbe za slobodu i pluralizam koje je imao, pa izgubio, nego pred problemom osvajanja pretpostavki za pluralizam i slobodu. Danas u vrijeme jugoslovenskog otrežnjenja od iluzija treba reći da je jugoslovenski socijalizam dijelio sudbinu socijalizma u cjelini. Sistem tzv. integralnog samoupravljanja u Jugoslaviji inagurisan Ustavom iz 1974. godine i zasnovan na tzv. društvenom dogovaranju i samoupravnog sporazumijevanju u praksi se iskazao kao mrtvorodjenče, kao skoro idealan okvir za manipulaciju onima koji zvanično vladaju, tj. za manipulaciju proizvođačkom klasom, kojoj je taj sistem osigurao maksimum (formalne) časti i minimum (stvarne) vlasti. Taj sistem budući i sam kula od karata srušio se poput kule od karata u onome času kada je Jugoslavija iscrpela sve mogućnosti daljeg konvertibilnog zaduživanja. Bez obzira na nastojanja apologeta društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja da dokažu suprotno, činjenica je da je i ovaj sistem kao i sistem centralističkog planiranja zahtijevao beskrajno administriranje koje je prijetilo da uguši i jedan i drugi vid socijalizma među kojima razlike ni u kom slučaju nijesu bile tako velike koliko je to izgledalo površnim posmatračima jugoslovenske verzije samoupravljanja od 1974. godine naovamo i to kako u zemlji tako i van nje. Dovoljno je ilustracije radi pomenuti činjenicu da je uporedo s realizacijom sistema tzv. integralnog samoupravljanja opadao dio novostvorene vrijednosti s kojima preduzeća i proizvođači — pojedinci raspoložu, kao i životni standard zaposlenih. Apologeti jugoslo-

venskog sistema tzv. integralnog samoupravljanja odveć dugo su iznosili apsurdnu tvrdnju o tome da nije problem u sistemu nego u njegovu neostvarivanju. Pri tome su ignorisali nepobitnu činjenicu da je mjerilo vrijednosti jednoga sistema stepen njegove realizovanosti u praksi. U svjetlu ovih povijesnih činjenica što se odnose na pluralizam, slobode, demokratiju etc. u okviru socijalizma nužno je i situirati i analizirati ostvarivanje društvene uloge sindikata u uslovima borbe za socijalističku transformaciju društva, odnosno u uslovima borbe koja je za sebe smatrala da je borba za takvu transformaciju.

Ponajpre treba reći da su sindikati od svoga nastanka (prije skoro dva stoljeća) kao organizacija koja okuplja zaposlene locirani prije svega u SFERI RADA koji se javlja u većem broju pojavnih vidova koji se u osnovi mogu svesti na dva osnovna vida, tj. na fizički i umni rad. Ovakva njihova lokacija u biti određuje njihovu poziciju, ali iz nje ne proizilazi da se sindikati mogu ograničiti na sferu rada. Ne može se, međutim, poreći činjenica da su sindikati u svim socijalističkim zemljama od 1917. godine svjesno ograničavani na sferu rada. U tome pogledu nema suštinske razlike između pozicije sindikata u Lenjinovo vrijeme i u periodu društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja koji su institucionalizovani Ustavom (1974. godine) i ZUR-om. I u jednom i u drugom slučaju sindikati su se de facto nalazili u poziciji karike u transmisionom lancu u odnosu na KP, državu, pa, čak, u jugoslovenskim uslovima i u odnosu na SSRN. U jugoslovenskim uslovima istina je, takva pozicija jugoslovenskih sindikata bila je vješto zakamufilirana. Ostaje, međutim, činjenica da u tome periodu sindikati nijesu mogli samostalno birati ni svoje rukovodstvo budući da je trebalo zadovoljiti odredbe Dogovora o kadrovskoj politici koji se u praksi pokazao i pokazuje kao legalizovani kanal za manipulacije u ovoj oblasti. U vezi s tim dovoljno je pomenuti da se i danas glavni akteri birokratskog i autokratskog nasrtaja na radničkog tribuna Šimića nalaze na visokim mjestima u partijskoj hijerarhiji. Pod firmom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja o raspodjeli u Jugoslaviji je upravo vršeno tejlorsko cijedenje znoja proizvođača, te je i u tome Jugoslavija ostajala dosljedna lenjinskoj tradiciji budući da Lenjin nikada nije gajio kritični odnos prema tejlorsizmu nego je svestrano nastojao da se on presadi u prvu socijalističku zemlju. Sistemski određena pozicija jugoslovenskih sindikata od 1974. godine naovamo u stvari predstavlja najdosljednije realizovan koncept podržavljenja sindikata od 1917. godine do naših dana. Objektivno procjenjujući stvari treba reći da se u Jugoslaviji u tome pogledu otišlo dalje od onoga za što se zalagao Trocki kao najpoznatiji zagovornik etatizacije sindikata. Tome je maksimalno pogodovala politička akcija koja je bila rukovođena načelom: SINDIKATE U OUR. Na drugoj strani stalno je isticano opredeljenje da radnička klasa ovlada i prostom i proširenom reprodukcijom. Kad se sučele ta dva opredeljenja nesumnjivo se dolazi do zaključka da NOMENKLATURA kao vladajuća društvena grupa, a njen sastavni dio je bio i ostao i profesionalni sindikalni aparat, ni u kom slučaju nije ni željela da radnička klasa ovlada dohotkom jer bi ona u tome slučaju izgubila materijalnu osnovu svoje vladajuće pozicije. Ovakvom rezonovanju moglo bi se prigovoriti polazeći od toga da su sindikati bili zastupljeni u društveno-političkim vijećima skupština DPZ. Nezaobilazna je, međutim, činjenica da u društveno-političkim vijećima sindikati de facto nijesu bili direktno zastupljeni nego preko medijatora, tj. preko zajedničke delegacije SSRN u kojoj su prije skupštine usaglašavani stavovi. U vezi s tim dovoljno je pomenuti činjenicu da u skupštinama DPZ delegati raznih DPO

praktično kao delegacije nijesu konfrontirane. Objašnjenje za izostanak delegacijskih konfrontacija svakako treba nalaziti i u činjenici da su praktično delegacije svih DPO u društveno-političkim vijećima bile sastavljene od članova SKJ. Njih, poznato je, demokratski centralizam obavezuje praktično i na jednosmjerno djelovanje i na jednoulmlje. Suvišno je i napominjati da su jednoulmlje i jednosmjerno djelovanje nespojivi sa političkim pluralizmom i u njegovom jednopartijskom i u njegovom višepartijskom izdanju. Nespojivi su oni i sa elementarnom demokratijom, ali su, što se najčešće ispušta iz vida, nespojivi i sa elementarnom ekonomskom efikasnošću. U vezi s tim nužno je dovesti sadašnju tešku i rastuću ekonomsku krizu socijalističkih zemalja koje su proklamujući kao cilj stizanja i prestizanja SAD sve više kako u razvoju ekonomije, tako i u razvoju demokratije zaostajala iza najrazvijenijih kapitalističkih društava. Opravdano se podsjetiti na to da je 1947. godine i vrh jugoslovenske nomenklature tvrdio da će u toku prvog petogodišnjeg plana (1947—1951. godina) biti i stignute i prestignute SAD. Radnička klasa u socijalističkim zemljama veoma je brzo uviđala da je izložena manipulaciji i eksploataciji koje proizilaze iz njenog najamnog odnosa prema socijalističkoj državi, pa je veoma brzo počela reagirati na svoj način. U Jugoslaviji se to izrazilo u shvatanju i opredeljenju izraženoj i na sljedećoj rečenici: ne možeš me tako malo platiti, kako mogu malo raditi. Manje više osnovna proizvođačka klasa se tako ponaša u svim socijalističkim zemljama. Zbog toga i jest napr. u Jugoslaviji kraće radno vrijeme nego u bilo kojoj evropskoj i vanevropskoj zemlji. Radi se o tome da FAKTIČKO radno vrijeme u Jugoslaviji ne iznosi ni 4 časa i 30 minuta. Slična je situacija i u drugim socijalističkim zemljama. Naravno, situacija se radikalno mijenja kad radnik u socijalističkim zemljama počne raditi kod privatnika. Takva situacija u Jugoslaviji rezultira najvišom inflacijom, najvišom stopom nezaposlenosti, osnivanjem kuhinja za gladne, stalnim padanjem nivoa životnog standarda koji je već spao na grane na kojima je bio prije više od dvadeset godina što je, također, jedinstven evropski fenomen. U prvoj socijalističkoj zemlji, u njenoj 72-oj godini postojanja, u velikoj mjeri iščezavaju redovi budući da u prodavnicama ima malo čega što bi se moglo kupiti, u njoj preko 40000000 ljudi živi ispod praga siromaštva, za nju je karakteristično eksploatacija u marksističkom smislu riječi budući da se samo 35% dohotka izdvaja za radnu snagu.

Objektivna analiza jugoslovenskog DANAS, bez obzira na razlike između SR u njoj, razlike koje vrhovi nomenklatura, u njima maksimalno potenciraju, nesumnjivo pokazuje da u Jugoslaviji ni izdaleka nije stvorena pretpostavka za politički pluralizam koji je SINE QUA NON svake demokratije, a pogotovu socijalističke demokratije. Moglo bi se govoriti i o tome da se u Jugoslaviji sužavaju prostori za politički pluralizam i demokratiju s obzirom na to da su svaku SR zahvatili talasi homogenizacije čiji su predznaci sve manje RADNIČKO—KLASNI, a sve više NACIONALNI. Moguće je eventualno govoriti o razlikama u metodima homogenizacije, ali ne i o razlikama u suštini procesa o kome je riječ.

U svjetlu ovih bitnih parametara jugoslovenskog DANAS nužno je i promatrati i vrednovati i ulogu sindikata u procesima političke pluralizacije i demokratizacije savremenog jugoslovenskog društva. Ponajprije očito treba poći od empirijski verifikovane činjenice da je jugoslovensko društvo od 1945. godine do naših dana bilo i ostalo PAR EXCELLENCE pluralističko. Manipulacija praćena represijom rezultirala je potiskivanjem i prikrićivanjem njegovog pluralističkog karaktera, ali ne i njegovim iščeznućem. 1989. godine napr. nema ni najmanje potrebe da se prikrija činjenica da politički i

vlasnički monizam u socijalističkim zemljama, uključujući i Jugoslaviju nijesu posljedica društvenog SAMOTOKA nego su posljedica manipulacije i represije. Nakon više od četiri desetljeća socijalističke izgradnje u Jugoslaviji i manipulacija i represija su u priličnoj mjeri iscrpile svoje potencijale, pa pluralistički karakter jugoslovenskog društva postaje sve vidljiviji i transparentniji. Na djelu je svojevršno buđenje uspavanog diva. Procesu pluralizacije i demokratizacije jugoslovenskog društva jugoslovenski sindikati mogu izuzetno mnogo i POMOĆI i ODMOĆI. Otvoreno govoreći, oni se danas javljaju i u jednoj i u drugoj poziciji. Izrazit primjer sindikalnog ODMAGANJA procesu demokratizacije i pluralizacije jugoslovenskog društva predstavlja zalaganje jednog od visokih predstavnika sindikalne nomenklature da se u Jugoslaviji proglasi i UVEDE dvogodišnji LOVOSTAJ za štrajkove. Slučajno ili ne sličan prijedlog je potekao iz samog vrha savremene sovjetske nomenklature. Slučajno ili ne ni u Jugoslaviji, ni u SSSR-u ovaj prijedlog nije prošao. Suvišno je i napominjati da je i u jednoj i u drugoj zemlji ovaj predlog bio u funkciji očuvanja status quo-a, tj. pozicije nomenklature kao vladajuće društvene grupe i homogenizacije (bar kad je o dijelu Jugoslavije riječ).

Uključivanje sindikata u proces likvidacije političkog i vlasničkog pluralizma i u proces inauguracije političkog i vlasničkog monizma bio je neposredni izraz i posljedica odmjerenja političke i društvene moći različitih političkih grupa u Jugoslaviji. Sve su te grupe nastupile pod plaštom političkog monizma, bratstva i jedinstva i ravnopravnosti itd. Ispod tih velikih stegova od 1945. godine vodila se i otvorene i prikrivene, a po pravilu prikrivene, borba za poziciju pojedinih jugoslovenskih federalnih jedinica u raspodjeli globalnog jugoslovenskog kolača. Sada je, valjda, došlo vrijeme da se kaže da drastične razlike u uslovima privređivanja u Jugoslaviji nijesu bile i nijesu objektivno uslovljene, niti su proizvod neke VIŠE SILE. Kidrič je već početkom 50-ih godina konstatovao da su radnici u šumarstvu u BIH u poziciji eksploatisane društvene grupe, ali iza toga nije slijedilo ujednačavanje USLOVA PRIVREĐIVANJA koje bi bilo rukovođeno svjetskom cijenom kao osnovnim parametrom i kriterijem. Da li je potrebno i napominjati da ni danas ujednačavanje uslova privređivanja nije pitanje koje je skinuto s dnevnog reda. Koliko je to pitanje značajno svjedoči i septembarsko usvajanje amandmana u jednoj SR među kojima je i amandman koji ozakonjuje pravo te SR na otcjepljenje. U dosadašnjim analizama uzroka i posljedica usvajanja ovoga amandmana nije praktično ni primijećeno da usvajanje ovoga amandmana predstavlja vid žestokog pritiska na ostale SR kako u 44-oj godini nove Jugoslavije ne bi bili konačno ujednačeni uslovi privređivanja na način kako se to čini u svim tržišnim privredama u svijetu. Danas ni u Jugoslaviji ni u svijetu nema spora oko toga da svaka promjena uslova privređivanja znači promjenu ekonomskog položaja privrednih grana, grupacija, regija, SR etc. U ovoj oblasti jugoslovenski sindikati ni danas nijesu u stanju odigrati svoju povijesnu ulogu, a pogotovu nijesu pripravnici za djelovanje koje bi imalo jugoslovenski karakter. I danas, kao i prije nekoliko decenija, u ovoj oblasti se oni bave POSLJEDICAMA, a ne UZROCIMA. Precizno govoreći treba reći da sindikalna nomenklatura, odnosno njen profesionalni politički vrh, nije u stanju zagristi ZELENU JABUKU koja se zove uslovi privređivanja. Nažalost, takvih zelenih jabuka od kojih sindikati bježe ima mnogo. Empirijski pokazatelji, međutim, upućuju na zaključak da u radničkoj klasi Jugoslavije postoji raspoloženje da se i uslovi privređivanja i druga krupna pitanja RIJEŠE jer bi na taj način dugoročno gledano svi bili na dobitku.

Površno posmatranje i analiziranje djelovanja jugoslovenskih sindikata mogli bi dovesti do zaključka da su u različitim SR od 1974. godine naovamo bili stvoreni bitno različiti preduslovi za afirmaciju pluralizma bez čega su sindikati zapravo nezamislivi. Riječ je o institucionalno i formalno — pravno gledano različitoj poziciji posebnih (strukovnih, granskih) sindikata u različitim SR. Nesumnjivo je da su oni u nekim od SR bili svedeni na repu bez korijena, da su bili lišeni ekonomske i akcione samostalnosti dok su u drugim SR neuporedivo slobodnije i (spolja gledano) efikasnije djelovali. Bitno je, međutim, imati u vidu da posebni sindikati nijesu slobodno i efikasno djelovali na jugoslovenskom planu. Time je doprinos posebnih sindikata u Jugoslaviji, a time i Saveza sindikata u Jugoslaviji, pluralizaciji i demokratizaciji u Jugoslaviji, bio i vremenski i prostorno ograničen. To proizilazi iz činjenice da je Jugoslavija još federacija, savezna država, a ne savez država. Kad bi Jugoslavija i de facto i de iure postala konfederacija sindikata bi u jednoj njenoj federalnoj jedinici kao suverenoj državi mogli dati maksimalan doprinos pluralizaciji i demokratizaciji u isto vrijeme dok u drugim federalnim jedinicama sindikati daju puni doprinos njihovoj homogenizaciji.

Od tokova društvenog razvoja u Jugoslaviji i od karaktera društvenih reformi u njoj neposredno zavisi koliki i kakav će jugoslovenski sindikati dati doprinos demokratizaciji te »male zemlje između svetova« i afirmaciji istinskog, tj. političkog a ne tzv. samoupravnog, tj. fingiranog, odnosno kvazipluralizma u njoj. Ne treba, naime, smetnuti s uma činjenicu da su tzv. samoupravni pluralizam i društveno dogovaranje i samoupravno sporazumijevanje plod i izraz konstruisanja novog svijeta i društva iz glave. Kao i svi raniji takvi pokušaji ni ovaj pokušaj nije mogao ništa dobro donijeti tamo gdje se pristupilo njegovoj realizaciji. U socijalističkim zemljama bez izuzetka od 1917. godine do naših dana uvijek su na djelu bar dvije osnovne razvojne mogućnosti, proces istinske demokratizacije i proces njihove birokratizacije praćen terorom (fenomen Tjen An Mena). Nijedna socijalistička zemlja nema u sebi SERUM koji je apsolutno štiti od birokratizacije i terora. U svjetlu tih činjenica valja ocjenjivati i buduću poziciju sindikata. Jedno je van suunnje: demokratizacija i pluralizam su bez sindikata NEZAMISLIVI. Tu njihovu poziciju posebno potencira moderni tehnokonomski razvoj, ulazak u informatičko doba. Nužno je, naime, poći od činjenice da istinski pluralizam i istinska demokratija moraju imati vlastito materijalno utemeljenje, tj. utemeljenje u SFERI RADA u kojoj također, pluralizam i demokratija moraju doći do punog izražaja, ali, istina, na kvalitativno novi način. Afirmišući pluralizam i demokratiju koji su utemeljeni u sferi rada i boreći se za njihovu afirmaciju na najširoj društvenoj sceni sindikati se moraju maksimalno principijelno ponašati. To u prvom redu mora doći do punog izražaja u strogom razgraničenju rada od nerada, visoke i niske produktivnosti itd. U slučaju da se slučajno ili ne sindikati opredijele u praktično — političkoj akciji za niskoproduktivan rad, oni se samim tim opredjeljuju za prošlost, a ne za budućnost. Konkretno govoreći sindikati se ne smiju opredijeliti za rudare u Titovim rudnicima u Tuzli sve dotle dok je njihov prosjek iskopane rude 2,5 puta manji od jugoslovenskog prosjeka (1000 tona godišnje naspram 400 tona iskopanog uglja godišnje). Nema suunnje da će za sindikate ova preorijentacija biti i teška i dramatična, ali oni bez ove preorijentacije ne mogu biti ni faktor afirmacije političkog pluralizma, ni činilac istinske demokratizacije jugoslovenskog društva bez koje to društvo može kretati samo nazad u ljudskom, ekonomskom, političkom i civilizacijskom smislu.

Po svemu sudeći suviše je i naglašavati da sindikati kao činilac pluralizma i demokratije moraju biti maksimalno POLITIČKI NEZAVISNI. Drugim rečima oni moraju dostići onaj stupanj političke nezavisnosti koji uopšte može dostići jedna politička organizacija kao ljudska tvorevina. Radi se o tome da ni političke partije ne mogu dostići apsolutnu političku nezavisnost budući da je ona bitno uslovljena ukupnom konstelacijom u kojoj se određeno društvo nalazi, pa takvu vrstu nezavisnosti ne mogu dostići ni sindikati. Istinska nezavisnost sindikata u Jugoslaviji i socijalističkim zemljama u celini u prvom redu podrazumjeva nezavisnost u odnosu na vladajuću komunističku partiju. Danas, kad se sve socijalističke zemlje nalaze u dubokoj političkoj i ekonomskoj krizi, teško je, ako i nemoguće govoriti o avangardnoj ulozi vladajućih KP. Dovoljno je u vezi sa njihovom avangardnošću postaviti samo jedno pitanje: zar se, zaista i ozbiljno može govoriti o avangardnoj ulozi jedne političke partije koja IN CONTINUO, bez ograničenja, bez koalicionih partnera, neprikosnoveno i etc. vlada više od četiri desetljeća ili više od sedam desetljeća da bi se nakon toga moglo konstatovati da se zemlja u kojoj je u takvim uslovima vladajuća KP vršila vlast nalazi u krizi. Istinski nezavisni sindikati moraće se izboriti za EKONOMSKU CIJENU RADA koja će zauvijek pokopati lični dohodak kao vid birokratske manipulacije radničkom klasom i smjestiti ga u MUZEJ ILUZIJA zajedno sa društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. U tome muzeju iluzija i birokratskih manipulacija na počasnom mjestu mora se naći društveni dogovor o kadrovskoj politici kao jedinstveni svjetski pronalazak pomoću koga je, nažalost, vladajuća nomenklatura odveć dugo manipulirala radničkom klasom i građanima Jugoslavije sipajući im prašinu u oči i prodajući im rog za svijeću. Formalno — pravno gledano to je bio istinski demokratski i samoupravni instrument. Suštinski gledano to je bio instrument pomoću koga je nomenklatura trajno osiguravala vlastitu poziciju, vlastito blagoutroblje i vlastite privilegije. U samim sindikatima, nažalost, s ponosom su isticali da su na nivou republika ustrajali kadrovsku kartoteku. U stvari radilo se o spisku pripadnika nomenklature iz koje je njen vrh birao poslušne i odane, poslušne i odane onima koji su ih postavili, a ne, u slučaju sindikata, sindikalnom članstvu u cjelini. Na taj način vrh nomenklature počeo je proizvoditi univerzalne ljude pred kojima bi i sam Leonardo Da Vinči morao ustuknuti. Visoki pripadnici nomenklature doživljavali su fantastične metamorfoze. Sa nepunom srednjom školskom spremom mogli su biti i vrhunski spoljnopolički stručnjaci i vrhunski sindikalni aktivisti i vrhunski državnici, vrhunski rukovodioci u najvišem organu vlasti i samoupravljanja, vrhunski majstori za vanjskopolitičke spektakle itd. Dok su ti nesvršeni srednjoškolci obavljali i obnašali te najviše položaje, Jugoslavija se sve više zaduživala u inostranstvu i sve dublje ekonomski tonula. Ti »univerzalci« su sve znali, osim kaliko je SFRJ zadužena. Na sreću bila su iscrpljene mogućnosti daljeg jugoslovenskog zaduživanja, pa je s tim u vezi, a na sreću Jugoslavije, došao čas velikog jugoslovenskog OTREŽNENJA. Nužno je napomenuti da se u prvoj socijalističkoj zemlji vrše pripreme za uništenje spiskova pripadnika nomenklature dok se u Jugoslaviji, uključujući i njene sindikate, s ponosom ističe da su uspostavljene kadrovske kartoteke. (Difficile est satiram non scribere).

Nezavisnost sindikata posebno potencira klasni karakter društvenih tokova u našoj zemlji i u svijetu socijalizma u cjelini. Najkraće rečeno riječ je o procesu njihove (RE) KAPITALIZACIJE. Nezavisno od toga da li se radi o procesu kapitalizacije, što znači da dotična zemlja nije nikad istinski dostigla kapitalističku fazu razvoja, ili se, pak, radi o procesu rekapitalizacije, što

znači da je određena zemlja bila dostigla kapitalističku fazu razvoja, činjenica je da je (re) kapitalizacija za »komunističke zemlje« savremenosti istinski korak naprijed u odnosu na status quo. S tim u vezi nužno je napomenuti da je nomenklatura kao svoj izuzetni doprinos i uspjeh URBI ET ORBI dokazivala i pokazivala da je u Jugoslaviji samoupravljanje da djeluje i da je to kvalitativni skok u odnosu na participaciju i saodlučivanje u građanskim društvima. Bez obzira na to što se radilo (samo) obmani u to su povjeravali i mnogi kritični umovi u savremenom svijetu. Nužno je, međutim, napomenuti da u novim društveno — ekonomskim uslovima jugoslovenski sindikati moraju maksimalno afirmirati klasične sindikalne funkcije, tj. pregovaračku, revendikativnu, zaštitnu. U tome cilju oni se moraju izboriti i za odgovarajuće promjene u sistemu. Napr. Sudovi udruženog rada i društveni pravobranioци samoupravljanja kao nedonošad dogovorne ekonomije, koja je i sama istinsko nedonošće, moraju se ukinuti. U mjesto izv. sudova udruženog rada moraju se uspostaviti specijalizovana vijeća u redovnim, klasičnim sudovima koja će rješavati sporove s područja radnih odnosa. Društveni pravobranioци samoupravljanja koji su najčešće branili nomenklaturu od radnika i povećavali broj visokoplaćenih birokrata moraju biti ukinuti, ali zato na scenu moraju stupiti klasični radnički povjerenici koji će biti nezavisni i dobro plaćeni i koji će kao takvi istinski braniti radnike.

*
* * *

Nema sumnje da se jugoslovenski sindikati nalaze na povijesnoj prekratnici. S radikalnom promjenom svoje uloge, s radikalnom promjenom vlastitog metoda rada, s radikalnim raščišćavanjem s vlastitom prošlošću, uz radikalni obračun s vlastitom nomenklaturom, uz maksimalnu nezavisnost, kako u strategiji, tako i u taktici, uz maksimalnu afirmaciju pluralizma i demokratije unutar sebe i društva u cjelini, jugoslovenski sindikati mogu ostati na povijesnoj sceni. U suprotnom slučaju sa te scene oni će biti radikalno zbrisani. U tome slučaju zbog njih niko osim pripadnika nomenklature neće za njima zaplakati. That is questions now.

Nužno je, međutim, napomenuti da u društvenim tokovima savremenosti nema istinskog automatizma, niti ga može biti. Automatizma nema, niti može biti ni u radikalnom reformisanju sindikata. Nužno je uz to napomenuti da niko tu i takvu reformu sindikata izvan samih sindikata ne može izvršiti, ali i to da takvu reformu ne može izvršiti ni sindikalna nomenklatura, ni nomenklatura u cjelini. Staviše, dok god je postojeća nomenklatura unutar sindikalne strukture, o takvoj reformi sindikata ne može se govoriti u istinskom smislu riječi. Po svemu sudeći ove činjenice se nedovoljno imaju u vidu.

That is question now.

PROFESIONALNA VOJSKA I PLURALIZAM U EVROPSKIM SOCIJALISTIČKIM DRŽAVAMA

1. Vojska, reforme i politički pluralizam

Veliki ekonomski problemi, gubljenje vrednosti u autoritativnim političkim sistemima i očigledna kriza u nekim evropskim socijalističkim državama neizbežno su uticali na oružane snage i na njihovu profesionalnu komponentu. Princip i praksa jake civilne (partokratske) dominacije nad profesionalnom vojskom su u periodu od 1945—49 ugrađivani u sve države ovog regiona (da bi kasnije to bilo postavljeno sasvim obratno samo u jednoj od ovih država). Ipak, vojni politički stavovi i političko ponašanje moraju biti uzeti u obzir od strane političke elite u njenim traženjima izlaska iz ekonomske i političke krize. Političke pozicije profesionalne vojske su vrlo jake u Poljskoj — jednoj evropskoj socijalističkoj državi, u kojoj, od 1981. godine postoji vojno tutorstvo i strategijska kontrola vojske nad svim izvršnim institucijama političkog sistema.

Konkurencija u ekonomiji i više tipova vlasništva zahtevaju pluralizam i u političkom životu. U ovom pogledu evropske socijalističke države se suočavaju sa većim teškoćama nego autoritativni politički sistemi sa tržišnim ekonomijama kakvi se mogu sresti u novoindustrijskim državama na obodu Zapadnog Pacifika. »Prirodni« sklad između političkog despotizma, ekonomskog statizma i ideološkog monizma, razvijenog u klasičnom staljinizmu, koji postoji još u većini država ovog regiona, u današnjem trenutku zahteva što hitnije političke reforme. Onda nije ni čudo što se kontraverzno diskutuje o političkom pluralizmu, njegovoj neophodnosti ili podobnosti u socijalizmu. Ovaj aspekt proklamovanih reformi dira u neke postavke koje su do sada bile fundamentalne u političkim sistemima sa komunističkom dominacijom.

Te postavke su: uskraćivanje prava političkog udruživanja, odsustvo regularne zakonske političke borbe za vlast i za slobodne izbore, zvanični ideološki monizam i monopol vrhovne vlasti u rukama profesionalnog komunističkog partijskog aparata zakonski (ustavno) proklamovanog pod parolom »vođa u uloga komunističke partije«.

Kao vitalan i vrlo kompaktan deo ovih političkih sistema, oružane snage, a naročito njihov aktivni sastav, su dnevno izložene društvenim pritiscima odozdo, i imale su mnogo problema da održe te političke sisteme. Vrlo verovatno će one biti prve koje će osetiti posledice bilo kakvih političkih reformi. Odatle velika zainteresovanost aktivnog vojnog sastava za ishod svega toga. Pokreti koji vode ka liberalizaciji, demokratizaciji i pluralizmu u političkom životu Poljske, Mađarske i Jugoslavije, kao i zahtevi za demokratizacijom u DDR i Čehoslovačkoj (ugušivani od strane policije) postavljaju pred vojsku neke probleme koji su slični onima iz sedamdesetih godina u autoritativnim

državama Južno-evropsko-mediteranskih država, kakve su bile u to vreme, a u novije vreme te probleme imaju vojske i u nekim jednopartijskim afričkim i azijskim državama (na primer u Alžiru i na Tajvanu).

Stav vojske prema reformama je pun kontradiktornosti i određen je nizom različitih faktora — intezitetom akutnih ekonomskih problema i socijalnom tenzijom, odnosom između civila i vojske, odnosom između unutrašnje i spoljne politike itd. Moja početna pretpostavka je da su vojske svih evropskih socijalističkih (komunističkih zemalja zainteresovane za ekonomsko restrukturiranje i reforme koje su u skladu sa tehnološkim progresom, ekonomskom likvidnošću i efikasnošću. Iz vojno (odbrambenih razloga one takođe podržavaju jačanje industrijske baze kao i proizvodnju hrane i svih ostalih bazičnih industrija. Pri tome naglašavaju važnost da sopstvenim kapacitetima budu zadovoljene potrebe naroda u ovim granama. (Insistiranje na sopstvenim kapacitetima, što ide skoro do autarhije, može doći u kontradikciju sa reformama koje idu na veće otvaranje privrede prema međunarodnoj sredini).

Očigledno je takođe da je vojska zainteresovana da se reforme tako izvedu da ne bude ugrožena njihova politička i socijalna stabilnost. Štaviše, onaj ideološko konzervativni deo aktivnog sastava, koji je najtešnje povezan sa režimom i vladajućom oligarhijom, ima najjače lične razloge da bude zabrinut kada se radi o bilo kakvim bitnim promenama u političkom uređenju. Zbog ovakvog gledanja na stvari aktivni vojni sastav pre prihvata ekonomske negoli neke i delimične političke reforme, a da ne govorimo o fundamentalnim promenama u političkom poretku. Međutim, bez takvih promena tržišno orijentisane ekonomske reforme ne mogu biti uspešne.

U ovom radu analizira se međusobni odnos između aktivnog vojnog sastava u osam evropskih zemalja (šest zemalja Varšavskog pakta, osim SSSR-a, plus vanblokofske zemlje Jugoslavija i Albanija) i političkog pluralizma (sa pratećim pojavama).

Koncept političkog pluralizma je vrlo često korišćen neadekvatno, u velikom broju slučajeva. Pokušaću da na vrlo koncizan način proanaliziram četiri različita tumačenja političkog pluralizma, na kakve nailazimo u mas-medijama, političkim diskusijama i naučnoj literaturi:

a) društvena i politička kompleksnost koja se ispoljava u multiplicitranosti političkih vrednosti, afiniteta i interesa, raznih politički važnih interesnih grupa, uključujući grupe unutar birokratije i unutar režima, parapolička i delimično slobodna tela (sindikati, profesionalna udruženja, crkve, univerziteti, akademije nauka itd.). Multiplicitranost političkih interesa i grupisanja je postojala i u totalitarnim političkim sistemima (iza fasade monolitizma).

b) legalno postojanje jedne ili »više demokratskih političkih partija« u nekim socijalističkim zemljama u kojima su komunisti na vlasti, zatim »nacionalnih«, »patriotskih«, »frontovskih« organizacija, u koje takođe spadaju sindikati, omladinske, udruženja žena i druge organizacije.

Sve ove organizacije su međutim u evropskim višepartijskim socijalističkim državama (DDR, ČSSR, Poljska i Bugarska) bile ili jesu kontrolisane od vladajuće komunističke partije, priznavale su njenu »vodeću ulogu« i služile kao paravan za njen monopol na vlast. »Izbori« su u ovim sistemima izgubili funkciju konkurencije i postali sredstvo za dodelu nagradnih položaja uvladajućem aparatu, za manipulacije itd. Podvarijanta ovog sistema je federalni i prilično decentralizovan jugoslovenski jednopartijski sistem sa frontovskom organizacijom i sistemom ekonomskog samoupravljanja. Zvanična jugoslovenska ideologija pretenduje da to nije jednopartijski sistem i

da on izražava »društveni pluralizam samoupravnih interesa«. Danas, to je u stvari federacija sedam do devet vrlo samostalnih (monističkih) političkih sistema koji se nadmeću i koji su međusobno u sukobu. Elementi političkog pluralizma su prisutni i postaju brojniji u nekim federalnim jedinicama, dok ih u drugim jedinicama prigušuju;

c) Politička uređenja koja ne samo da tolerišu faktičko postojanje pluralizma političkih interesa i para-političkih udruženja, već se konstantno zalažu i garantuju: slobodu političkog udruživanja i ostale političke slobode (govora, peticija, štampe itd.), postojanje mnogih nezavisnih ili autonomnih političkih subjekata (među partijama) i para-političkih udruženja i organizacija. U ovakvim političkim sistemima kontrola političke moći je otvorena, podložna nadmetanju među političkim subjektima kroz slobodne i redovne izbore;

d) Verovanja, ideologije, teorije i političko-filozofska razmatranja koja se odnose na (c), koja brane i zalažu se za njegove glavne vrednosti.

Među četiri nabrojane, samo su dve ispravne upotrebe termina politički pluralizam, a to su (c) i (d). Upotreba (a) neadekvatno ga proširuje do te mere da ga čini jedva različitim od najautoritativnijih sistema. Upotreba (b) koristi lažni politički pluralizam za prikrivanje defakto političkog monizma.

Profesionalna vojska (aktivni vojni sastav, pp) u evropskim socijalističkim/komunističkim zemljama nije pokazala skoro nikakav interes za razvijanje (d), ili, ako ga je pak i pokazala, to je bilo vrlo malo. Zbog ovakvih okolnosti predmet razmatranja ovog rada se svodi da odnose između profesionalne vojske i političkog pluralizma u smislu (c). Međutim, empirijski podaci o gledanju vojske na politički pluralizam su malobrojni. Treba naglasiti da su najdostupniji pisani izvori o stavovima vojske prema (c) iz Jugoslavije. Pošto nemamo odgovarajući izbor, ovi izvori su nešto najbolje što imamo u ovom trenutku. Ipak, mogu da tvrdim da ovi izvori sasvim dobro odražavaju jedan opšti stav profesionalne vojske u evropskim komunističkim zemljama po pitanju političkog pluralizma. Postoje zatim dva povezana sistema koja daju istorijski, društveni i politički okvir za moju analizu. Prvi se bavi mestom profesionalne vojske u postojećem, u većini slučajeva glavnom monističkom političkom uređenju. Drugi analizira vojsku kao odraz kompleksnosti društva i složenosti političke situacije (pomenuto pod a).

2. Profesionalna vojska u monističkim političkim sistemima evropskih socijalističkih država

Osam oružanih snaga u ovom području je nastalo početkom četrdesetih i pedesetih godina ovog veka i to na nekoliko načina. Neke, potpuno nove, su stvorili komunisti (u Jugoslaviji i Albaniji za vreme rata, a u DDR posle rata), neke su se razvile iz ratnih jedinica u kojima su komunisti imali važnu ulogu (u Poljskoj i ČSSR), a druge su potpale pod kontrolu partije odmah posle rata i ona ih je modifikovala. Krajnji rezultat je bio svugde manje-više isti. Naime, prihvaćen je sovjetski model — puna kontrola nad oružanim snagama i potpuno sjedinjavanje aktivnog i rezervnog vojnog sastava sa monističkim političkim uređenjem, čija je osnova komunistička partija. Imidž vojske, njen politički profil, unutrašnja organizacija i političke funkcije morali su da jasno odražavaju prepisani ideološki monizam i politički monolitizam. Vojne jedinice, obaveštajna služba, tužilaštvo, sudovi i tamnice su masovno korišćeni da putem sile, zaplašivanja, zakonskim putem, a u pro-

šlosti često i nezakonitim putem, suzbijaju sve ono što je protiv sistema, oružani otpor (u Jugoslaviji, Albaniji i Poljskoj), javne proteste, demonstracije, štrajkove (DDR, Poljska, Mađarska, Rumunija, Jugoslavija), političku opoziciju u kasarnama i van njih. Tako oružane snage ne samo da odražavaju politički sistem, već su postale i najvažniji instrument za stvaranje i održavanje monističkog političkog uređenja.

Politički sistemi u svih ovih osam država, sa izvesnim varijacijama, sledili su najvažnije postavke iz sovjetskog političkog uređenja:

— u okviru vojske zvanično sankcionisan monopol ideologije koju zastupa vladajuća komunistička partija;

— primat politike u vojsci koji se održava i neguje mnogo potpunije nego na Zapadu — koji se ne sprovodi samo putem postavljanja civilnih političara u vrhove profesionalne vojske, već, što je još važnije, putem primata političkih razmatranja u okviru vojnog establišmenta (ovo drugo se održava u Poljskoj od 1981, a ono prvo je prethodno ukidano u etapama);

— otvorena i zvanično podsticana politizacija profesionalne vojske;

— integracija profesionalne vojske u politički sistem putem obaveznog članstva u vladajućoj komunističkoj partiji, dvostruke kontrole sistema nad vojskom — putem državnih službi i putem partije. (Ovakav sistem dvojne kontrole postoji u svih osam socijalističkih evropskih država. Najveća odstupanja od takvog modela desila su se u Poljskoj, a ona nešto manje radikalna u Jugoslaviji).

Uprkos velikim sličnostima evropski socijalističko/komunistički sistemi i njihovi civilno-vojni odnosi su divergirali u više pravaca. Razlozi za divergenciju nastali su zbog:

— različitog kulturnog nasleđa, koje je u vezi sa religijsko kulturološkom pozadinom grčkih pravoslavaca, katolika i protestanata, kao i pristalica Islama: različite nacionalne osobnosti i različite političke kulture;

— različitog načina stvaranja sadašnjih oružanih snaga;

— različitog međunarodnog položaja koji se ogleda u pripadnosti Varšavskom paktu bez ili sa boravkom sovjetskih trupa na teritoriji dotične zemlje, ili pak u nepripadanju nijednom vojno-političkom bloku;

— različitog stepena asimilacije sovjetskog modela civilno-vojnih odnosa.

Zbog gore nevedenih razloga u današnjim evropskim socijalističkim državama nailazimo na veliko bogatstvo formi u sferi civilno-vojnih odnosa.

Eksplisitna politizacija profesionalne vojske u komunističkim zemljama ogledala se u sledećem: vrlo obaveznom članstvu u uglednim komunističkim partijama ili u organizacijama partijskog podmlatka; jakoj indoktrinaciji kod partijske omladine, u vojnim školama, nižim i višim; dodatnoj indoktrinaciji tokom vojničke karijere; dodatnom političkom obrazovanju za mnoge oficire u partijskim ili političkim školama u okviru oružanih snaga; znatnom vremenu koje se provodi radeći, ili, barem sedeći, na sastancima partijskih organizacija, komiteta itd; u obaveznom čitanju partijske štampe i drugih materijala; u obaveznom pohađanju političkih, ideoloških ili sličnih skupova i predavanja; u učestvovanju u društvenim ili političkim aktivnostima koje naređuje ili jako preporučuje nadležni starešina; u članstvu u izabranim i izvršnim telima partije, u nekim prelaznim organizacijama i predstavničkim skupštinama od lokalnog nivoa pa naviše, i to uporedo sa obavljanjem redovnih vojničkih dužnosti, u većini slučajeva.

Kako je članstvo u partiji ili partijskoj omladinskoj organizaciji postalo obavezno za oficire, nešto manje za mlade oficire, a još manje za ostalo osoblje u oružanim snagama, procenat članova partije, po činovima, odavno

je prestao da realno odražava istinitu odanost vojske vladajućoj ideologiji; takođe ne pokazuje realno kolika je prava podrška civilnoj, vladi. Uopšteno govoreći, ukupan procenat članova partijskih i omladinskih organizacija u svim evropskim državama iznosi preko 90%, a među višim činovima i po vrlo odgovornim službama i skoro celih 100%.

Razlike koje se u vezi sa tim javljaju po zemljama nastaju zbog organizacijskih osobnosti, kao što je starosna granica za omladinu, prisustvo ili odsustvo »partijskih kandidata«, dužina prelaska iz jednog statusa u drugi itd. Najveće razlike se uočavaju među mladim oficirima, vojnim sveštenicima i civilima u oružanim snagama, regrutima, rezervnim oficirima itd. Međutim, ove razlike su od manje važnosti za našu analizu.

Procenat dodeljenih mesta predstavnicima profesionalne vojske među delegatima partijskih kongresa, državnih skupština, centralnih komiteta, a u nekim zemljama i politbiroa, izvršnih komiteta, kao i među sekretarima centralnih komiteta, znatno se razlikuje od zemlje do zemlje. Na primer, procenat mesta u centralnom komitetu vladajuće partije varira u ovom području od četiri do jedan. U DDR normalno je da vojska ima 3 procenta u punom sastavu Centralnog komiteta, a 4—7 procenata među kandidatima (članovima koji ne glasaju). Veći ili manji procenat mesta na kongresima, skupštinama i centralnim komitetima ne odražava realno stepen povezanosti između partije i vlade na jednoj strani, i profesionalne vojske na drugoj. Ta pomeranja (povećanja ili smanjenja u prisutnosti vojnih lica a ne u njihovom pravom broju u određenom telu) se često koristio od strane ljudi na vlasti kako bi se podizao ili spuštao ugled vojske, društveni ili politički, i kako bi se kod kuće ili u inostranstvu stvarao poželjan, često lažan utisak o svemu tome.

Sve evropske socijalističke države su sledile sovjetski (Boljševički) primer i odlučile se za eksplicitnu politizaciju profesionalne vojske i za »subjektivnu kontrolu« vojske putem njenog uključivanja u ugledne komunističke partije (po terminologiji S. Huntingtona).

Međutim, ne mora sve uvek tako da ide, kao što se pokazalo u Poljskoj. Sistem, dok traje, može da se menja i transformiše tako da vojska ima kontrolu nad civilima ukoliko vladajuća politička partija propadne.

U društvu u kojem su na vlasti civili postoje za profesionalnu vojsku granice političke aktivnosti do kojih se može ići u izražavanju političkih stavova. Ove granice su u evropskim komunističkim zemljama u formi nepisanih pravila, a razlikuju se dosta od zemlje do zemlje. U svim socijalističkim evropskim državama vojsci je zabranjeno da otvoreno iznosi svoje političke stavove, i to joj brane ne samo visoke vojne starešine, i krut sistem centralizacije, nego i politička kultura.

Sledeći sovjetski primer, ili svoj vlastiti, komunističke zemlje su uvele i duže od četiri decenije očuvale sledeća pravila:

a) zabraniti sve političke organizacije osim komunističke partije a omladinu podsticati da ide u vojsku. Ova zabrana se primenjivala takođe i na legalno postojeće »demokratske« partije u zvanično više-partijskim državama, kao što su DDR, Čehoslovačka i Bugarska;

b) sprečiti da predstavnici profesionalne vojske dođu na osetljiva politička mesta van vojnog establišmenta (izuzeci su Jugoslavija, Albanija a od 1980—81 i Poljska);

c) dozvoliti samo simboličnu i neefikasnu kontrolu nad vojskom od strane visokih predstavničkih tela države (legitimne skupštine) i partije (kongresi);

d) striktno odrediti granicu u pogledu kvaliteta i kvantiteta informacija za javnost po pitanju odbrane i vojnih pitanja i na taj način sprečiti bilo kakvu ozbiljniju javnu diskusiju po ovim pitanjima.

Mada se ravnoteža između zahteva za otvorenom politizacijom i rastućeg pritiska profesionalne vojske održao, stil vojnog profesionalizma u ovom području je pretrpeo izvesne suptilne promene. Neke od ovih promena odnose se na sam vrh vojnog establišmenta.

U poređenju sa krajem četrdesetih godina, ovaj postepen prelaz rezultirao je time što je došlo do znatnog smanjenja civilne dominacije i porasta vojne autonomije. Monopol profesionalnih vojnika u ministarstvima odbrane čini evropske komunističke sisteme sa civilnom dominacijom slabijim nego na Zapadu, mada u nekima od njih (znatno u DDR, Albaniji i Rumuniji, a slično kao u SSSR-u) ovo smanjenje uloge civila se nadoknađuje znatnom kontrolom vojske od strane civilne partije koja se takođe oslanja na državnu bezbednost. Porast vojne autonomije i njeno relativno distanciranje od civilne elite učinilo ju je da postaje sve više čuvar države i sistema a sve manje poslušni alat u rukama vladajućeg režima. Ovakva tendencija kretanja se bolje vidi u nepisanim pravilima poželjnog ponašanja vojske negoli u pisanim zakonima i pravilima. Pravila uključuju oštra ograničenja, sa odgovarajućim sankcijama, za otvoreno izražavanje mišljenja i stavova o kontraverznim društvenim i političkim temama, pre nego što o tome daju mišljenje vrhovni civilni funkcioneri. Opseg legitimnih i tolerisanih političkih debata je mnogo ograničeniji u okviru vojnog establišmenta nego u civilstvu.

Odstupanja od uobičajene prakse ne mogu osujetiti već postojeći trend, koji, zajedno sa datuom formalizacijom partijskog članstva (postaje neka vrsta zakletve o lojalnosti sistema), može vrlo verovatno da dovede u budućnosti do znatnog odvajanja profesionalne vojske, što sve zajedno nije mnogo drugačije od onoga što se ranije desilo na Zapadu. Struje i frakcije u vladajućim komunističkim partijama su često bile zamena za političke partije u više-partijskim demokratijama. Odatle pravila o političkom neangažovanju vojske u unutar-partijskim konfliktima podsećaju na pravila o relativnoj »depolitizaciji« vojske na Zapadu.

Pošto su nekoliko decenija bile sjajan primer političkog monizma, vojske nekih evropskih socijalističkih (komunističkih) zemalja postale su osoben element u **defakto**, delimično pluralističkim političkim sistemima (Poljska, Mađarska, Jugoslavija). U drugim državama ovog područja, naročito u onim najrazvijenijim, slični tokovi ostaju kao mogućnost, a javiče se onda kada postojeći pritisci za unutrašnjim ekonomskim i političkim reformama postanu nepodnošljivi. U mnogim evropskim socijalističkim državama procesi porasta profesionalizacije čine vojsku delimično ili potpuno autonomnom komponentom političkog sistema.

2. Izuzetak je jedino Albanija od 1982. Tamo je civilni ekonomista i član Politbira Ministar odbrane. Svi njegovi prethodnici — generali — političari — su odstranjeni i likvidirani.

3. Stav profesionalnih vojnih lica u socijalističkim zemljama prema zvaničnoj politici koja se odnosi na politički pluralizam

Za stvaranje pluralističke političke demokratije neizbežno je potrebna relativna politička »neutralizacija« oružanih snaga u okviru ustavnog poretka, povlačenje profesionalne vojske kao institucije iz aktivne partijske po-

litike i njeno ponovno orijentisanje ka rešavanju profesionalnih vojnih pitanja.

Tipičan izraz takvih stavova u zemljama sa jakom građanskom dominacijom u potpunosti je konformistički, blag i njime se pruža opšta podrška reformama, pažljivo izbegavajući kontroverzne političke implikacije. Tako je general armije **Dobri M. Djurov**, bugarski **Ministar narodne odbrane**, izjavio u junu 1989. godine: »Na osnovu odluka partije, u našoj se zemlji odvijaju duboke promene u svim sferama društvenog života... Vojni kadar Bugarske narodne armije u potpunosti podržava promene u zemlji i aktivno radi na njihovoj realizaciji u oružanim snagama«.

Razumljivo je što se nijedna vojna organizacija u evropskim socijalističkim (komunističkim) zemljama nije založila za politički pluralizam. Većina ga tretira krajnje negativno — kao tipičnu buržoasku pojavu, potpuno neprihvatljivu za socijalistička društva i njihove oružane snage. U pet od osam zemalja koje sam uzeo u obzir, politički pluralizam se ili uopšte ne pominje u vojnoj štampi ili, ako se i pomene, oštro se napada. U skladu sa ovakvim ortodoksnim ideološkim pozicijama, javlja se i netolerantnost civilnih i vojnih funkcionera prema pacifizmu, alternativnim političkim gledištima i načinu života mladih.

Još osetljivija pitanja vojnim organizacijama kojima dominiraju komunisti postavlja koegzistencija različitih političkih orijentacija među profesionalnim vojnicima. Poljska je vojska i u ovom pogledu bila ispred drugih u rešavanju ovog problema. Godine 1987. ona je raskrstila sa starom **boljševičkom** dogmom i skinula zabranu učlanjivanja vojnih lica u druge partije van **PURP** (vladajuća komunistička partija). Ovo je dopuštenje bilo ograničeno na dve (tada) legalno postojeće i predočeno je »udruženim demokratskim strankama« u **Sejmu** (parlamentu). Time je poljska komunistička vlada prekinula sa dugogodišnjom neustavnom praksom i u pismenom obliku je razotkrila lažnu prirodu poljskog »političkog pluralizma« koji je u toj zemlji delovao od kraja 40-tih godina. Zbog ovog poteza, članovi Poljske seljačke stranke danas čine znatnu manjinu među mladim oficirima. Međutim, nije se dogodila odgovarajuća organizacijska promena u Poljskoj narodnoj armiji što znači da se nastavlja sa gotovo monopolističkom pozicijom **PURP** u oružanim snagama.

Dogovor »za okruglim stolom« sa opozicijom, teški poraz **PURP**-a na izborima u junu 1989. godine i stvaranje Mazovjeckijeve vlade rukovođene **Solidarnošću**, bez sumnje će učiniti da gore pomenute koncesije zastare. **PURP** je od Mazovjeckijeve koalicione vlade zatražila i dobila položaje Ministra unutrašnjih poslova, koje zauzimaju generali iz prethodne vlade. Komunistima je na taj način dato izvesno vreme da dotadašnje uređenje u vojsci i policiji prilagode političkoj stvarnosti u zemlji i pluralističkoj političkoj demokratiji. Poljski profesionalni vojnici su prvi u tom regionu progutali gorku pilulu i izrazili lojalnos vladi predvođenoj nekomunistima (koji su samo nekoliko godina ranije bili proganjani od strane vojnog režima). Na svečanosti proizvođenja u čin mladih oficira **PVO 28. avgusta 1989. godine**, **Ministar za odbranu** i član Politbira **PURP** general **Florijan Sivicki** izjavio je da »Armija jeste i biće proreformnska snaga... Dok podražavamo promene koje se odvijaju u državi, mi takođe menjamo i izgled Armije«. Moglo bi se reći da je pravac promena istakao i njegov kolega **Vicepremier** i **Ministar unutrašnjih poslova**, general **Kišćak**, na sednici **Sejma** povodom

¹⁾ International Herald Tribune, 28. avgust 1989. god. str. 1.

njegovog postavljenja na dužnost, kada se on založio za depolitizovanje policije i njeno stavljanje pod kontrolu parlamenta. Verovatno je da će i mađarska vojska postupiti na isti način i da će na tom polju postići bar iste rezultate kao i Poljaci. Ponovno ustanovljenje višepartijskog sistema, zakonske i otvorene političke konkurencije, kao i uvođenje slobodnih izbora do 1990. godine, vratiće Mađarsku, »opšteevropskim demokratskim vrednostima«. Radikalna transformacija mađarskog političkog sistema ožuhvatiće i ukidanje organizacije komunističke partije u oružanim snagama.²⁾

Gubitak kontrole komunističke partije nad državnim aparatom i radikalna pluralizacija mađarske politike imaće dalekosežne posledice i poružane snage. Postoje nagoveštaji da mađarska vojska naveliko zauzima pozicije za prilagođavanje neizbežnom probražaju odnosa oružanih snaga sa komunističkom partijom i da je spremna da prihvati pluralističko demokratsko političko uređenje.

Profesionalna armija na razne načine održava društvenu kompleksnost ali u socijalističkim državama ona je u izvesnom smislu nereprezentativna za društvo u celini. Stavovi pripadnika vojske i politika koja se odnosi na društvene, ekonomske i političke reforme u socijalističkim društvima su kontradiktorni. Oni se takođe razlikuju u samim armijama. Specijalan položaj vojske u političkom sistemu, delimična simbioza između nje i vladajuće partije, uloga armije u očuvanju status quo, ideološko shvatanje i tromost unutar vojske, neophodna potreba za ekonomskom i tehnološkom modernizacijom, izrazita sklonost ka političkoj stabilnosti i postepenoj promeni kao i sopstveni interesi vojske počinju da deluju na razne načine a često su uzajamno suprotni. Profesionalna armija u tri države koje su orijentisane ka reformama (Poljska, Mađarska, Jugoslavija) jasno podržava dugoročne ekonomske reforme koje su usmerene ka poboljšanju ekonomske moći i tehnološkog progressa. Istovremeno stavovi armije prema političkim reformama i političkom pluralizmu se veoma razlikuju, od izrazito negativnih shvatanja do njihovog prihvatanja, ako se posmatraju kao neizbežno i ili manje zlo.

²⁾ Citati iz predavanja I. Prožgaja u Beču, objavljenog u Die Presse, 18. maj 89. Strana 2.

SADRŽAJ:

PREDGOVOR

Akademik prof. dr JOVAN ĐORĐEVIĆ	
O POLITIČKOM PLURALIZMU — — — — —	5
I DEO	
1. Prof. dr Radoslav Ratković: Ideološke kontroverze o političkom pluralizmu — — — — —	13
2. Akademik prof. dr Mihajlo Marković: Politički pluralizam, uloga partije u političkom sistemu i samouprava kao elemenat demokratije — — — — —	21
3. Prof. dr Branko Horvat: Politički pluralizam u Jugoslaviji i samoupravljanje — — — — —	31
4. Prof. dr Najdan Pašić: Politički pluralizam i pravna država — — — — —	37
5. Slobodan Vučetić: Politički pluralizam i demokratija — — — — —	47
6. Prof. dr Gajo Sekulić: Kraj privilegovanih aktera emancipacije — — — — —	53
7. Prof. dr Jovan R. Marjanović: Sloboda političkog organizovanja u novom Ustavu SFRJ — — — — —	59
8. Prof. dr Žarko Puhovski: Institucijski subjekt političkog pluralizma Jugoslovenski primjer — — — — —	67
II DEO	
9. Akademik dr Branislav Šoskić: Neophodnost političkog pluralizma u našem samoupravnom društvu	79
10. Prof. dr Vučina Vasović: Demokratski domašaj i granice političkog pluralizma — — — — —	89
11. Prof. dr Ciril Ribičić: Odnos države i partije — ideja političkog pluralizma i novi Ustav — — — — —	101
12. Doc. dr Dragan Simeunović: Početne opcije političkog pluralizma u Jugoslaviji — — — — —	109

13. Prof. dr Svetomir Škarić:	
Višestranački sistem kao faktor demokratizacije jugoslovenskog društva i SKJ	— — — — — — — — — — — — — — — — 119
14. Marjan Kotar:	
Socijalistički savez i politički pluralizam	— — — — — — — — — — — — — — — — 125
15. Prof. dr Mitar Miljanović:	
Sindikati, pluralizam, demokratija	— — — — — — — — — — — — — — — — 133
16. Prof. dr Anton Bebler:	
Profesionalna vojska i pluralizam u evropskim socijalističkim društvima	— — — — — — — — — — — — — — — — 141